

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ *

Ἰπὸ τοῦ κ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΠΕΠΕΛΑΣΗ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Καλιφορνίας, Davis

Τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον ἀποτελεῖ ἓνα τῶν πλέον νευραλγικῶν παραγόντων, οἵτινες προσδιορίζουν τὴν ποσότητα—καὶ μερικῶς τὴν σύνθεσιν—τοῦ προϊόντος μιᾶς κοινωνίας, ὑφ' οἴανδῆποτε μορφήν καὶ ἔαν εἶναι αὕτη ὄργανωμένη. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αἱ ὑφιστάμεναι διαφοραὶ εἰς τὴν κεφαλαιουχικὴν διάρθρωσιν ἦσαν ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι διεδραμάτισαν τὸν πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, εἰς βαθμὸν σημαντικῶς ὑψηλότερον ἐκείνου τῶν χαμηλοῦ εἰσοδήματος οἰκονομιῶν. Τὸ πραγματικὸν κατὰ κεφαλὴν προϊόν τῶν δυτικῶν βιομηχανικῶν χωρῶν δεικνύει ἀσυνήθη ἀνοδικὴν τάσιν κατὰ τὰ τελευταῖα 150 ἔτη. Ἡ τάσις αὕτη εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου καὶ τῆς καταπληκτικῆς τεχνολογικῆς προόδου, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε νέας μορφὰς δραστηριότητος. Ἡ συσσώρευσις κεφαλαίου κατέστησε δυνατὰς τὰς τεχνολογικὰς ἀνακαλύψεις, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν σειρὰν των προήγαγον περαιτέρω νέας συσσωρεύσεις κεφαλαίου. Ἡ συσσώρευσις δὲ αὕτη τοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, ἠκολούθησε ρυθμὸν ὑψηλότερον τοῦ ρυθμοῦ τῆς αὔξεσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ στρατηγικὸς ρόλος τοῦ κεφαλαίου διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγικότητος ἔχει ἐπανειλημένως τονισθῆ εἰς τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν. Μολονότι ἡ ἔννοια τοῦ κεφαλαίου εἶναι κατὰ παράδοσιν ἓν σημαντικὸν ὄργανον τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ὁ ὀρισμὸς αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῆ ἀντικείμενον ὀρισμένων διαφωνιῶν καὶ παρεξηγήσεων. Δυναμέθθα νὰ ὀρίσωμεν τὸ κεφάλαιον ὡς περικλείει ὅλας τὰς μορφὰς τοῦ δυναμένου νὰ ἀναπαραχθῆ πλοῦτου, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως διὰ τὴν παραγωγὴν ἑνὸς μεγαλυτέρου ὄγκου προϊόντος. Εἰδικώτερον, τὸ κεφάλαιον ἀποτελεῖται ἀπὸ παραχθέντα ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὴν μέλλουσαν παραγωγὴν. Περιλαμβάνει στοιχεῖα ὅπως τὸν παραγωγικὸν ἐξοπλισμὸν, τὰς κατασκευὰς καὶ τὰ ἀποθέματα πρώτων ὑλῶν, ἡμιετοιμῶν καὶ ἐτοιμῶν προϊόντων. Ἄλλ' ἔαν ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ταυτισθῆ πρὸς τὴν μακροχρόνιον αὔξησιν τοῦ κατὰ κεφαλὴν προϊόντος, ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ κεφαλαίου εἶναι πολὺ περιορισμένη καὶ ἀποκρύπτει ὀρισμένας σημαντικὰς πλευρὰς τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ἡ ὁποία συμβαδίζει μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Τὸ κεφάλαιον, θεωρούμενον ὡς ὄργανον προωθήσεως τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς αὔξεσεως τῆς παραγωγικότητος, θὰ

* Τὸ ἄρθρον αὐτὸ εἶναι μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τῆς Δίδος Ἐλένης Σπέντζου, τὴν ὁποῖαν καὶ εὐχαριστῶ.

ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνη ἐπίσης καὶ ἐκείνας τὰς ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν τὴν τεχνικὴν κατάστασιν τοῦ πληθυσμοῦ, ὡς τὰς συντελουμένας ἀλλαγὰς εἰς τοὺς τομεῖς τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ὑγιεινῆς, τῆς εἰδικεύσεως καὶ τῆς τεχνικῆς ἐπιδεξιότητος. Γενικώτερον, θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνη τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐπαυξάνουν τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις μιᾶς κοινωνίας καὶ ὅπως λέγει ὁ Adam Smith «τὰς ἐπικτήτους καὶ χρησίμους ἱκανότητας ὄλων τῶν κατοίκων».

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς μακροχρονίου οἰκονομικῆς προόδου, ἡ λειτουργία τοῦ κεφαλαίου ὡς κινήτρου ὑψηλοτέρας μελλοντικῆς παραγωγικότητος ἐπιτυγχάνεται, ὄχι μόνον δι' ἐργοστασίων καὶ μηχανῶν ἢ δι' ἀποθεμάτων καὶ κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων, ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ δι' ἀνθρωπίνου κεφαλαίου.

Ὡς ἐκ τούτου, πληρεστέρα μέτρησις τοῦ κεφαλαίου θὰ ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ ὑπεισήρχετο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν νῦν ὑπολογιζομένων συνήθως ὡς καταναλωτικῶν δαπανῶν, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐπενδυθὲν εἰς ἀνθρώπινον ὑλικὸν κεφάλαιον καὶ εἰς τὴν καθόλου οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν διάρθρωσιν, ἡ ὁποία διέπει τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐργοστασίου καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ, καὶ ἐν γένει τῶν παραγωγικῶν ἐγκαταστάσεων. Δύναται κανεὶς νὰ θεωρήσῃ, ὅτι τὰ $\frac{2}{3}$ ἢ τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἀπορρέουν ἐξ ἐπενδύσεων ἀνθρώπινου κεφαλαίου⁽¹⁾. Εἰς τὰς χώρας ταύτας πολλοὶ ἐκ τῶν δαπανῶν τούτων ὑπολογίζονται ὡς δαπάναι καταναλώσεως. Ἡ σημαντικὴ διάστασις μεταξύ ἀνεπτυγμένων καὶ πτωχῶν χωρῶν ὡς πρὸς τὴν ἀναλογίαν τοῦ κεφαλαίου ὡς συστατικοῦ τῆς καταναλώσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ τόσον σημαντικὴ διὰ τὸν ὑπολογισμόν τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδηματικοῦ κενοῦ μεταξύ τῶν δύο ομάδων τῶν χωρῶν ὅσον καὶ αἱ διαφοραὶ τοῦ λόγου τῶν κεφαλαιακῶν ἐπενδύσεων—ἐν τῇ στενῇ ἔννοιά τοῦ ὅρου—πρὸς τὸ Ἐθνικὸν Προϊόν.

Υἰοθέτησις τῆς στενωτέρας ἐρμηνείας τοῦ ὅρου κεφαλαίου διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τῶν χαμηλοῦ—εἰσοδήματος οἰκονομιῶν δύναται νὰ ἀπολήξῃ εἰς διαστρέβλωσιν τῆς φύσεως τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν ἀνεπτυγμένων καὶ τῶν καθυστερημένων οἰκονομιῶν ἢ μεταξύ τῶν ἀρχικῶν καὶ τῶν τελευταίων σταδίων τῆς ἀναπτύξεως.

(1) Ἴδε Dupriez, Leoned. Κατὰ τὴν περίοδον 1929—1953 τὸ πραγματικὸν εἰσόδημα τῶν Η.Π.Α. ἐνεφάνισεν ἐτήσιον ρυθμὸν αὐξήσεως 3% περίπου. Συγχρόνως, διὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἡ σύνθετος εἰσορὴ ὠριαίας ἐργασίας καὶ κεφαλαίου πῆξεν κατὰ 1,2% ἐτησίως, ἤτοι ἡ αὐξήσις τῶν πόρων ἀντιπροσωπεύει περίπου τὰ $\frac{2}{3}$ τῆς αὐξήσεως τοῦ πραγματικοῦ προϊόντος. Ἡ διαφορὰ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ πλημμελὴς προσδιορισμὸς τῶν πόρων, ὁ ὁποῖος προκύπτει ἐκ τῆς παραλείψεως τῶν προσθηκῶν εἰς τὸ ἀπόθεμα τοῦ ἀνθρώπινου κεφαλαίου. Ἴσως προσβάλλει τὴν εὐαισθησίαν μας τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ κεφαλαίου, λαμβανομένη ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῶν δυναμένων ν' ἀναπαρῶν ὑλικῶς ἀντικειμένων, ἐφαρμόζεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἀνθρώπινα ὄντα. Παρὰ ταῦτα, ἴσως ἡ ἐπένδυσις αὕτη ἐπὶ τῶν ἑαυτῶν μας νὰ ἀποτελῇ τὸ μεγαλύτερον πάγιον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργεῖται συνεχῶς εἰς τὴν κοινωνίαν μας. Πιθανὸν αἱ ἐπενδύσεις αὗται νὰ εἶναι τὸ καλλίτερον εἶδος κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον ἀποφέρει τὴν μεγαλύτεραν ἀπόδοσιν, ὑπολογιζομένην ὡς ἀνταμοιβὴ τῶν προσπαθειῶν μας. (Theodore W. Schultz, «Human Wealth and Economic Growth», The Humanist, XIX, No 2, 75—76).

«Δὲν εἶναι πολὺ διαφωτιστικὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ σχηματισμὸς καθαροῦ παγίου κεφαλαίου ἀνέρχεται, κατὰ μέσον ὄρον, 10 ἕως 15% τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος αὐτῶν εἰς τὰς ἀνεπτυγμένους βιομηχανικὰς χώρας καὶ εἰς 5% ἢ ὀλιγώτερον εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. Θὰ εἶχε περισσότερον νόημα ἔαν ἐλέγετο ὅτι αἱ αὐξάνουσαι τὴν παραγωγικότητα δαπάναι ἀνέρχονται διὰ μίαν ἀνεπτυγμένην χώραν εἰς τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος αὐτῆς (ὅπως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συμβαίνει) καὶ μόνον εἰς ὀλίγα ἑκατοστὰ διὰ μίαν καθυστερημένην χώραν. Ἔτι δὲ σημαντικώτερον, εἰς περίπτωσιν εὐρυτέρου ὀρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου, θὰ ἔδει νὰ ἐξετάσωμεν προσεκτικῶς ὅλα τὰ νεοπαραχθέντα μέσα καὶ νὰ ἐπιλέξωμεν, κατατάξωμεν καὶ ὑπολογίσωμεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν καθ' οἰονδήποτε τρόπον εἰς μεγαλύτεραν παραγωγικότητα. Τοιοῦτοτρόπως, θὰ ἔχωμεν καλυτέραν εἰκόνα τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ κεφάλαιον, ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου, χρησιμοποιεῖται περισσότερον ἀποτελεσματικῶς»⁽²⁾.

Οἱ οἰκονομολόγοι, εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ χρησιμοποιοῦν γενικῶς μίαν στενὴν ἐννοιαν τοῦ κεφαλαίου, ἴσως ἐνεκα πρακτικῶν λόγων καὶ δυσκολιῶν ἀποδόσεως, αἱ ὁποῖαι ἀποκλείουν καταμετρητέας σχέσεις μεταξὺ τῆς ἀξίας μιᾶς ἐπενδύσεως εἰς ἀνθρωπίνην παραγωγικότητα καὶ τὰς συνεισφορὰς αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον προϊόν. Μολταῦτα, συνήθως ὑπερβάλλομεν μερικὰς ἀπὸ τὰς δυσκολίας ὑπολογισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου κεφαλαίου. Θὰ πρέπει νὰ τονισθῆ, ὅτι τὰ στατιστικὰ καὶ ἐννοιολογικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουν εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ φυσικοῦ κεφαλαίου, δυνατόν εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἐμφανίζουσι τόσα πολλὰ δυσεπίλυτα προβλήματα, ὅσα καὶ ἡ μέτρησις τοῦ ἀνθρωπίνου κεφαλαίου.

Τὸ πάγιον κεφάλαιον δύναται νὰ ὑπολογισθῆ εἰς διάφορα στάδια τοῦ σχηματισμοῦ του. Ἡ συσσώρευσις τῶν χρηματικῶν μέσων, παραδείγματος χάριν, ἢ δαπάνη αὐτῶν, ἢ ἡ παραγωγή κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, δύναται νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ κεφαλαίου.

Οὕτω, μία μέθοδος ὑπολογισμοῦ τῆς ἀξίας τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν συνίσταται εἰς τὴν κεφαλαιοποίησιν τῆς προβλεπομένης ροῆς εἰσοδήματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραγωγικῆς τῶν ζωῆς. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι φυσικὰ ἐλλειπής, ὅταν διάφοροι συνθηκαί, ὅπως, π.χ., ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι κυριαρχοῦν εἰς τὴν ἀγορὰν τίτλων, δὲν ἐπιτρέπουσι ἀκριβεῖς ὑπολογισμοὺς τῆς μέσης ἀποδόσεως αὐτῶν. Ἡ ἀπόδοσις αὕτη δυνατόν νὰ μὴν ἀντικατοπτρίζῃ πραγματικὰς ἀξίας εἰς δεδομένην χρονικὴν στιγμήν. Ἐπιπροσθέτως τίτλοι ἐνσωματοῦντες ἀξίαν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, δυνατόν νὰ μὴν ἀποτελοῦν ἀντικείμενον συναλλαγῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ μὴν ἀντιπροσωπεύουσι τὴν κερδοφόρον δύναμιν τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀξία τῶν κεφαλαιακῶν ἀγα-

2) Simon Kuznets, «International Differences in Capital Formation and Financing», New York, National Bureau of Economic Research, Capital Formation and Economic Growth, Princeton, Princeton University Press, 1955.

θῶν δύναται νὰ ὑπολογισθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγοραίας τιμῆς αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη τιμὴ, ὅμως, ἴσως νὰ εἶναι πολὺ ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου. Πλέον ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα δύνανται νὰ προκύβουν ἐξ ὑπολογισμῶν τοῦ κεφαλαίου, βασιζομένων ἐπὶ τῆς «ἀποσβεσθείσης ἀξίας»³⁾. Οἱ ὑπολογισμοὶ οὗτοι καταρτίζονται διὰ τῆς ἀποτιμῆσεως τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ ἀρχικὸν κόστος, λαμβανομένων ἐν συνεχείᾳ ὑπ' ὄψιν τῆς ἀποσβέσεως ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν μεταβολῶν τῶν τιμῶν μεταξὺ ἐγκαταστάσεως καὶ χρόνου ὑπολογισμοῦ.

Ὅλαι αἱ ἐννοιολογικαὶ καὶ στατιστικαὶ ἀδυναμίαι, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ τὰς συγκρίσεις τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, ὑφίστανται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ κεφαλαίου. Δυστυχῶς, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι δυσκολίαι ἀκόμη. Πῶς δύναται, π.χ., νὰ προσδιορίσῃ κανεὶς τὴν ἀξίαν ὠρισμένων ἔργων ὑποδομῆς, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε μεταβιβάζονται, ὅπως οἱ δρόμοι, οἱ λιμένες ἢ τὰ ναυπηγεῖα μιᾶς χώρας. Πρέπει ἡ ἀξία ἐνὸς δημοσίου ἔργου, τὸ ὁποῖον ἔχει κατασκευασθῆ πρὸ πολλῶν γενεῶν νὰ ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν ἀρχικὴν τιμὴν, μείον τὴν ἀποσβῆσιν εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη; Μήπως πράγματι ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ δὲν ἐξαρτᾶται μερικῶς περισσότερον ἀπὸ τὸ γενικὸν πλέγμα τῆς οἰκονομίας, παρὰ ἀπὸ τὰ δεδομένα μόνον τοῦ κόστους; Αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κεφαλαίου δυσχέρειαι μεγεθύνονται φυσικὰ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν διεθνῶν συγκρίσεων. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἀξίας τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν εἰς ἓν κοινὸν μέτρον καὶ ἡ σύγκρισις ταύτης μεταξὺ διαφόρων χωρῶν ἢ μεταξὺ διαφόρων χρονικῶν περιόδων, καθίσταται δυσεπίλυτον.

Ὁ κεφαλαιακὸς ἐξοπλισμὸς τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν

Τὰ «χαρακτηριστικά», τὰ ὁποῖα συνήθως ἀποδίδονται εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους οἰκονομίας δὲν εἶναι βεβαίως ὁμοιόμορφα, δι' ὅλας τὰς χώρας. Πρακτικῶς, ὅμως, ὅλαι αἱ ὑπαναπτύκτοι οἰκονομίαι ἔχουν κοινὰ ὠρισμένα προβλήματα, ὡς καὶ μερικὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα τείνουν νὰ ἀλλοιωθοῦν κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ σχετικὴ σπάνις τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴσως τὸ συνήθως ἀναφερόμενον ὡς κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν οἰκονομικῶς ὑπαναπτύκτων περιοχῶν. Τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῆ, μολοντί ἐλλείπουν ἀξίόπιστα στοιχεῖα ἀφορῶντα τοὺς κεφαλαιακοὺς πόρους εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον.

Ὁ κατωτέρω πίναξ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ μέγεθος τοῦ χάσματος εἰς πραγματικὸν κεφάλαιον μεταξὺ ὀλίγων ἀνεπτυγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Ἡ στήλη 1, π.χ., δεικνύει ὅτι ἡ ἐγκατεστημένη ἰσχύς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας κατὰ κεφαλὴν ἦτο τὸ 1956 διὰ τὰς Η.Π. Α. 816 Κ. W., 901 διὰ τὴν Σουηδίαν, 836 διὰ τὸν Καναδᾶν, 101 διὰ τὴν Πορτογαλίαν, 114 διὰ τὴν Ἄρ-

3) Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, 3rd Ed., London, Mackmillan, 1957, pp. 566-569.

ΠΙΝΑΞ

Στοιχεία πραγματικού κεφαλαίου ώρισμένων ανεπτυγμένων και υπαναπτύκτων χωρών, κατά κεφαλήν, 1956

Χώρα ι	Έγκατεστη- μένη ισχύς ηλεκτρικής ένεργείας εις 1000 KW	Σιδηροδρομικοί μεταφοραί εις χιλιόμετρα		Τηλεφωνικά Συσκευαί κατά κεφαλήν	Κατοικίαι κατά κεφαλήν	Άτομα κατά κατοικίαν	Ραδιοφωνικοί Σταθμοί Σύνολον	Έλκυστήρες κατά κεφαλήν	Κτηνοτροφί- κων κεφαλαίων κατά κεφαλήν
		Έπιβάταί	Καθαροί τόνοι						
Αργεντινή	114	790.6	843.5	059	584	1.7	64	003	5.30
Αυστραλία	439	—	1261.6	181	273	3.7	160	233	16.70
Αυστρία	438	823.1	1040.5	077	308	3.2	80	009	86
Βέλγιον	404	933.8	769.8	104	333	3.0	12	003	49
Καναδάς	836	289.4	290.8	280	243	4.1	249	028	1.09
Δανία	336	734.2	292.4	206	198	5.1	19	051	1.91
Αίγυπτος	—	183.1	70.5	008	211	4.7	—	005	19
Γαλλία	382	704.7	1150.6	076	312	3.2	45	010	85
Δυτική Γερμανία	205	2335.0	3716.3	261	240	4.2	294	033	1.76
Μεγ. Βρεταννία	574	661.3	682.7	139	280	3.6	60	008	78
Ουγγαρία	129	992.4	830.2	187	257	—	—	003.	11.23
Ίταλία	279	503.6	304.6	051	185	3.9	274	0.35	49
Ίσπανία	172	1090.0	514.5	040	230	5.4	186	.000007	76
Όλλανδία	384	706.0	327.1	113	295	4.3	8	004	56
Νορβηγία	132	450.6	442.2	178	270	—	31	011	1.07
Παλαιστίνη	143	175.4	89.4	040	—	—	8	002	22
Πορτογαλία	101	194.1	76.8	032	226	3.7	33	.00006	85
Ίσπανία	147	—	—	041	317	4.4	165	.01	1.06
Σουηδία	901	852.5	1499.3	361	303	3.2	35	017	61
Η.Π.Α.	816	270.0	5644.7	358	—	3.3	3.504	027	1.11

Πηγή: United Nations Statistical Yearbook, 1957: P. 292 (Col. 1), P. 334 (Col. 2), P. 386 (Cols. 4-5), P. 587 (Col. 6), P. 639 (Col. 8)
F.A.O. Yearbook, I, 1957, P. 256 (Col. 9), and F.A.O. Yearbook, I, 1957, Pp. 141-170 (Col 10).

γεντινήν καὶ μόνον 4 Κ.Υ. διὰ τὴν Αἴγυπτον. Ἡ στήλη τῶν «ἐλκυστήρων» ἀντικατοπτρίζει ὁμοίως διαφορὰς εἰς διαθέσιμον πραγματικὸν κεφάλαιον: διὰ 100 ἄτομα ἀντιστοιχοῦν 0,6 ἐλκυστήρες εἰς τὴν Πορτογαλίαν, 0,5 εἰς τὴν Αἴγυπτον, 1,0 εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ 5 εἰς τὴν Δανίαν. Τέλος, τὸ 1956 ἀντεστοίχουν 8 τηλεφῶνα ἀνὰ 1.000 ἄτομα εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐνῶ ἡ Σουηδία καὶ αἱ Η.Π.Α. εἶχον ἀντιστοιχῶς 36 καὶ 35 τηλεφωνικὰς μονάδας ἀνὰ 100 ἄτομα.

Τοιούτου εἶδους στατιστικαὶ δὲν ἔχουν φυσικὰ παρὰ περιορισμένην ἀξίαν· ἀποτελοῦν ἀπλῶς χονδρικὰς ἐνδείξεις τῆς στενότητος τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου τῶν χαμηλοῦ εἰσοδήματος κοινωνιῶν. Κατ' ἀρχήν, ἡ τεχνικὴ τῶν ἐθνικῶν στατιστικῶν διαφέρει συνήθως σημαντικῶς ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ὅ,τι ἐμφανίζεται ὡς στατιστικὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι πάντοτε ἐξ ἴσου ἀξιόπιστον ἢ συνεπές. Ἐπὶ πλέον, στοιχεῖα ὡς τὰ τοῦ πίνακος αὐτοῦ, δὲν εἶναι εὐκόλως συγκρίσιμα. Παράδειγμα, ἡ στήλη τῶν σιδηροδρομικῶν χιλιομέτρων. Οἱ ἀριθμοὶ δὲν παρέχουν πληροφορίαν τινὰ ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς τῆς ποιότητος τοῦ κινουμένου ὕλικου καὶ τὴν ἡλικίαν τοῦ ἐξοπλισμοῦ, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν μόνον δύο ὀφθαλμοφανῆ στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν δυνατὴν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαιακοῦ τούτου στοιχείου. Ὅμοιος, αἱ μεταξὺ τῶν χωρῶν διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν διαθέσιμον διὰ τὴν γεωργίαν ποσότητα ἐνεργείας, δὲν ἐκφράζονται ἐπακριβῶς διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγκατεστημένων γεννητριῶν. Ἡ ζωϊκὴ ἐνέργεια ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὰς περισσοτέρας ὑπαναπτύκτους περιοχάς, παρὰ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας. Ἐν τελευταίον σημεῖον ἀφορᾷ πιθανὸν μεροληπτικὸν σφάλμα, τὸ ὅποιον τείνει πρὸς ὑποεκτίμησιν τόσοσιν τῆς ποσότητος τοῦ κεφαλαίου ὅσον καὶ τοῦ ρυθμοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ εἰς ὠρισμένους τομεῖς τῶν σχετικῶς πτωχῶν οἰκονομιῶν. Τὸ μεροληπτικὸν τοῦτο σφάλμα δύναται νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ εἰς τὰς ἐκτιμήσεις σχηματισμοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν κτηνοτροφίαν, ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἐμπορικὰ ἀποθέματα. Εἰς τὰς χαμηλοῦ εἰσοδήματος οἰκονομίας, τὰ 80 ἕως 90 % τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν γεωργίαν δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ μὴ χρηματικῶν ἐπενδύσεων—ὡς ἀπὸ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα καὶ κτιριακὰς βελτιώσεις—τῶν ἰδίων τῶν ἀγροτῶν (4). Τυχὸν παραμέλησις τῶν ἐπενδύσεων τούτων ὀδηγεῖ εἰς πολλὰς ἀνωμαλίας.

«Τοιοῦτοτρόπως δαπᾶναι ἐκ 35 ἐκ. στερλινῶν περίπου, ἀφορῶσαι τὴν ἀνάπτυξιν ἀραχίδων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἀφρικὴν θεωροῦνται ὡς ἐπενδύσεις, μολονότι δὲν παρήχθησαν ἀραχίδαι. Ἐν τούτοις, ἡ ἴδρυσις καὶ ἡ βελτίωσις ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀγροτικῶν κτημάτων, παραγόντων ἐν τῷ συνόλῳ ὑψηλὸν τοννάζ, παρορῶνται συνήθως κατὰ τὰς συζητήσεις καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἴδρυσις καὶ ἡ βελτίωσις φυτειῶν ἐλαστικοῦ θεωροῦνται ὡς ἐπενδύσεις, ἀλλὰ τοῦτο συνήθως δὲν συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν μικρῶν ἀγροκτημάτων. Ἐπὶ πλέον, αἱ μὴ λαμβανόμενα ὑπ' ὄψιν κατηγορίαι

4) Ἴδε Haskell Wald, Ed., Papers and Proceedings of the Conference on Agricultural Taxation and Economic Development, Cambridge, Harvard Law School, 1954, p. 9.

διαδραμιζούν επίσης ποιοτικῶς σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρωτογόνου παραγωγῆς εἰς ἀγοραίαν χρηματικὴν οἰκονομίαν»⁽⁵⁾.

Εἰς τὰς Ἰνδίας, π.χ., ὑπολογίζεται ὅτι ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου ἐκτὸς τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας ἀποτελεῖ τὸ 1 ἕως 1,5 % τοῦ καθαροῦ ἔθνικοῦ προϊόντος⁽⁶⁾. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπενδύσεων τούτων ἐγκείται εἰς ἀγροτικὰ κατασκευὰς, ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα, δρόμους καὶ ἀγροτικὰς κατοικίας. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις, αἱ ἐπενδύσεις αὗται πραγματοποιοῦνται διὰ τῆς μὴ ἀμοιβομένης κοινοτικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῖ τὰ ἐλευθέρως εὑρισκόμενα τοπικὰ ὑλικά ὅπως τὴν κάλαμον «Bamboo» καὶ τὴν ἰλύν.

Ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου τοῦ τύπου τούτου θὰ αὐξηθῆ, μᾶλλον, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς οἰκονομικῆς προόδου, καθ' ὃ μέτρον αἱ κυβερνήσεις τονίζουν τὴν σημασίαν τῶν ἐθελοντικῶν κοινοτικῶν καὶ ἀγροτικῶν σχεδίων ἀναπτύξεως, τὴν αὐξανομένην χρησιμοποίησιν τοῦ πλεονάσματος τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας καὶ τὰς δυνατότητας τῶν μὴ χρηματικῶν ἐπενδύσεων.

Εἶναι εὐλογον τότε νὰ ἀποφανθῆ κανεῖς, ὅτι εἰς πολλὰς χώρας, ὡς αἱ Ἰνδία, ἔνθα τὰ κοινοτικά προγράμματα ἀναπτύξεως παίξουν σημαντικὸν ρόλον, τὸ μὴ χρηματικὸν μέρος τῶν ἐπενδύσεων δύναται δι' ἄρκετον χρονικὸν διάστημα νὰ αὐξηθῆ ταχύτερον τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ παραμέλησις τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ κεφαλαίου δύναται νὰ ἀποδοθῆ, μερικῶς μὲν εἰς ὑπολογιστικὰς δυσχερείας, ἴσως δὲ καὶ εἰς μίαν τάσιν ὑποτιμῆσεως τῆς σημασίας τῆς γεωργίας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

Πάντως, ἀκόμη καὶ ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ παραλείψεις αὗται, ἡ συνολικὴ εἰκὼν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐκείνη τῆς στενότητος τοῦ κεφαλαίου διὰ τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας. Τὰ ἔργα ὑποδομῆς εἶναι ἰδιαιτέρως ἀνεπαρκῆ. Μακραὶ περίοδοι μὴ ἀποδοτικῆς δημοσίας διοικήσεως ἢ ξένης κυριαρχίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἀναλφαβητισμὸν, τὴν ἀπάθειαν, τὴν πτωχείαν, καὶ τὴν τεχνολογικὴν ἀπομόνωσιν, δὲν συνέτεινον εἰς τὴν προώθησιν ἐπενδύσεων εἰς κοινωνικὸν κεφάλαιον. Ἐπὶ πλέον, αἱ ἐπενδύσεις εἰς δρόμους, σχολεῖα, δίκτυα ἐπικοινωνιῶν, ἔργα κοινῆς ὠφελείας καὶ λοιπά, μολονότι σημαντικαὶ ἐπειδὴ αὐξάνουν τὴν παραγωγικότητα, δὲν ἀποφέρουν ἄμεσα ἀπτὰ κέρδη καὶ ἡ ἀπόκτησις ἔργων ὑποδομῆς ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον. Εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, π.χ., πολὺ πρὸ τοῦ σταδίου τῆς ἐκβιομηχανίσεως, ἡ κυβέρνησις,

5) Peter Bauer, *Economic Analysis and Policy in Underdeveloped Countries*, Durham, University of North Carolina, 1957, p. 62.

6) Ansley Coale and Edgar Hoover, *Population Growth and Economic Development in Low - Income Countries, A Case Study of India's Prospects*, Princeton, Princeton University Press, 1958, pp. 175-176. The National Sample Survey for 1950-1951 ὑπελόγησεν, ὅτι τὸ 25 % τῶν ἀκαθαρίστων ἐπενδύσεων εἰς τὰς Ἰνδίας εἶναι μὴ χρηματικά. Ἴδε W. Malenbaum. «The Role of Government in India's Third Plan» *Economic Development and Cultural Change*. VIII, No 3, 1960, 225-236.

ὁ στρατός, αἱ ἐκκλησιαστικά ἄρχαί, καὶ ἰδιωτικοὶ ὄμιλοι ἐπενέδυσαν σημαντικά κεφάλαια εἰς διώρυγας, δρόμους, λεωφόρους καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, τὰ ὁποῖα παρεῖχον γενικὰς διευκολύνσεις ὑποδομῆς (7).

Κεφάλαιον καὶ Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξις

Οἰκονομολόγοι καὶ ἀνώτεροι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι καὶ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας καὶ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, ἀποδίδουσιν συχνάκις τὴν πτωχείαν καὶ τὸν χαμηλὸν ρυθμὸν τῆς οἰκονομικῆς μεταβολῆς τῶν ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν εἰς τὴν σπάνιν τοῦ κεφαλαίου. Θεωροῦν τὸ κεφάλαιον ὡς τὴν κυρίαν μεταβλητὴν, τὸ *primum mobile* τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (8). Ἄλλ' ἄφ' ἧδη ἐλέχθη ὅτι σχετικὸν περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ κεφαλαίου τῶν καθυστερημένων χωρῶν, ἀξίζει ἴσως νὰ ἐπισημανθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ρόλος τῆς στενότητος τοῦ κεφαλαίου ὡς τροχοπέδη τῆς οἰκονομικῆς προόδου ἔχει κατὰ τινὰ τρόπον ὑπερτονισθῇ. Καὶ ἄλλοι συντελεσταὶ ἴσως νὰ εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικοὶ ὅσον — ἢ καὶ περισσότερον — τὸ κεφάλαιον, ἢ δὲ ἐκ παραλλήλου ἔμφασις αὐτῶν εἶναι ἀναγκαῖα. Ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου πρέπει νὰ θεωρηθῇ προοπτικῶς, καὶ νὰ ληθοῦν ὑπ' ὅψιν ἀμφοτέραι αἱ πλευραὶ, τόσον τῆς ζητήσεως ὅσον καὶ τῆς προσφορᾶς κεφαλαίου (9).

Μεγάλαι προσθῆκαι κεφαλαίου δὲν θέτουν ἀναγκαστικῶς εἰς κίνησιν τὴν διαδικασίαν μιᾶς ἀδιαλείπτου ἀνοδικῆς κινήσεως τῆς οἰκονομίας, ἐνῶ μικραὶ αὐξήσεις τῶν ἀποθεμάτων τοῦ φυσικοῦ κεφαλαίου δύνανται νὰ ὀδηγήσουν εἰς σχετικῶς ταχέαν αὐξησην τοῦ συνολικοῦ προϊόντος μιᾶς κοινωνίας. Ἡ ἀφθονία ἐπενδυτικῶν κεφαλαίων δυνατὸν νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὴ πρὸς ἐξαγωγήν οἰκονομίας τινὸς ἀπὸ τὴν ἀποτελεμάτωσίν της. Πράγματι, ἄλλοι παράγοντες, πολλὰκις ἀπροσδιόριστοι, πιθανὸν νὰ εἶναι πλέον σημαντικοὶ συντελεσταὶ οἰκονομικῆς προόδου.

Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι τὸ κεφάλαιον εἶναι περισσότερον ἀποτέλεσμα παρὰ αἰτία οἰκονομικῆς προόδου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ πρόοδος θὰ συνεισφέρῃ πάντοτε εἰς τὴν κεφαλαιακὴν διάρθρωσιν μιᾶς οἰκονομίας, ἐνῶ μία αὐξησης τοῦ κεφαλαίου δυνατὸν νὰ μὴν ὀδηγήσῃ εἰς οἰκονομικὴν πρόοδον.

Ἴσως θὰ ἐδικαιολογεῖτο κανεὶς ἐκ τῶν προτέρων ἐὰν ὑπεστήριζεν, ὅτι μία σχετικῶς μεγάλη ἀνοδος τῆς καμπύλης προσφορᾶς κεφαλαίου θὰ συνεδέετο μὲ μεγάλην ἀντίστοιχον αὐξησην τῆς ἐργατικῆς παραγωγικότητος, εἴτε

7) Διὰ τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν κατασκευὴν ἔργων ὑποδομῆς εἰς Μ. Βρετανίαν, ἴδε Edward S. Mason, *Economic Planning in Underdeveloped Areas*, New York, Rordham University Press, 1958, σελ. 27-30.

8) Ἴδε σχετικῶς εἰς References Cited by C. Kindleberger, *Economic Development*, New York, Mc Graw - Hill, 1958, σελ. 35 N.

9) Ὁ στρατηγικὸς ρόλος τοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὀφείλεται μερικῶς εἰς τὴν ἐξαρσιν αὐτοῦ εἰς τὰς θεωρίας τῶν βραχυχρονίων κυκλικῶν κυμάνσεων καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπασχολήσεως.

κατὰ τὴν ἴδιαν χρονικὴν στιγμήν, εἴτε κάπως ἀργότερον, καὶ μία μικρὰ σχετικὴ πτώσις τῆς προσφορᾶς κεφαλαίου θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα μικρὰν πτώσιν τοῦ κατ' ἐργάτην προϊόντος. Ἄλλ' ἐμπειρικαὶ μελέται δὲν καταλήγουν εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δικαιολογοῦν τοιαύτην συσχέτισιν. Πράγματι, κρίνοντας ἀπὸ τὰ στατιστικὰ δεδομένα, αἱ μεταβολαὶ τῆς ποσότητος τοῦ κεφαλαίου φαίνονται νὰ ἀκολουθοῦν κατὰ μίαν ἢ ἡμίσειαν δεκαετίαν τὰς μεταβολὰς τοῦ κατ' ἐργάτην προϊόντος⁽¹⁰⁾. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκβιομηχανοποιήσεως τοῦ 19ου αἰῶνος τῶν κοινωνιῶν, τῶν ὁποίων αἱ λοιπαὶ συνθήκαι ἦσαν εὐνοϊκαί, ἡ ἔλλειψις κεφαλαίου, ὑπὸ τὴν φυσικὴν ἢ τὴν χρηματικὴν ἔννοιαν, δὲν παρηπόδισε τὴν ἀνάπτυξιν τούτων καὶ ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου δὲν συνεπήγετο μείωσιν τῆς καταναλώσεως⁽¹¹⁾. Ἡ βιομηχανικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἀγγλίας δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῆ κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ὑπαρξιν περισσοτέρου ἢ εἰς τὴν Γαλλίαν, π.χ., διαθεσίμου κεφαλαίου. Ἄπαξ τὰ ἀρχικὰ στάδια οικονομικῆς ἀλλαγῆς εἶχον ὑπερκερασθῆ, τὸ ἀναγκαῖον κεφάλαιον διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν παρείχετο ὑπὸ τοῦ αὐξανομένου πραγματικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ ἔλλειψις πόρων καὶ κεφαλαίων δὲν φαίνεται νὰ ἡπόδισε τὴν ἀνάληψιν ὑπὸ τῶν ἐπιχειρηματιῶν μεγάλου ἀριθμοῦ ἐλκυστικῶν ἔργων. «Ἐπιχειρηματῖαι, παντελῶς ἀποθαρρυνθέντες ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πόρων, δὲν ἀφίνουν ἴχνη καὶ μολονότι πολλοὶ περιπτώσεις γνωστῶν βιομηχάνων δύναται νὰ ἀναφερθοῦν, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετώπισαν οικονομικὰς δυσχερείας, εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῆ κανεὶς πόσην σημασίαν εἶχον αἱ περιπτώσεις αὐταί»⁽¹²⁾.

Εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως ἦτο σχετικῶς εὐκόλον νὰ ἀρχίσῃ κανεὶς μίαν παραγωγικὴν ἐγκατάστασιν, διότι τὰ ἀπαιτούμενα μέσα παραγωγῆς διὰ τὴν μικροτέραν μονάδα ἐπενδύσεως, ἢ ὁποῖα ἦτο τεχνικῶς καὶ οικονομικῶς δυνατὴ, ἦσαν μικρά, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀποταμιεύσεις τοῦ ἐπιχειρηματίου—περίπτωσης ἢ ὁποῖα ὅπωςδήποτε εὐρίσκει ἀντιστοιχίαν τινὰ εἰς τὰς χαμηλοῦ—εἰσοδήματος οικονομίας τῆς σήμερον. Κέρδη προκύπτοντα ἐκ τῶν ἀρχικῶν τεχνολογικῶν βελτιώσεων ἐπανεπενδύοντο. Καθὼς αἱ ἀνάγκαι εἰς κεφάλαιον τῶν μεταγενεστέρων τεχνολογικῶν βελτιώσεων ἠῤῥξανον, τοιοῦτοτρόπως ἐπίσης ἠῤῥξανον τὰ ἀδιανέμητα κέρδη καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀποταμίευσις. Ἡ συσσώρευσις πραγματικοῦ κεφαλαίου ὑπηγορεύετο εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς προσφορᾶς ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ζητήσεως κεφαλαίου. Ἡ προσφορὰ κεφαλαίου ἔτινε νὰ παρακολουθῆ τὴν ζήτησιν κεφαλαίων ἐπενδύσεων. Ἡ δὲ ἐπάρκεια τῆς χρηματοδοτήσεως ἦτο δευτερευούσης σημασίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ζητήσεως. Ἡ δημιουργία κεφαλαίου δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἤλκετο περισσότερο ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ζητήσεως ὑπὸ εὐφραντάστων ἐπιχειρηματιῶν, παρά ἀπ' ὅ,τι ὠθεῖτο ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφο-

10) Simon Kuznets, Ed., *Income and Wealth of the United States; Trends and Structure, Income and Wealth Series II, 1952*, National Bureau of Economic Research, New York. σελ. 82 - 83.

11) H. J. Habakkuk, «*The Historical Experience on the Basic Conditions of Economic Progress*», Dupriez, op. cit., σελ. 155, 161 - 168.

12) H. J. Habakkuk, σελ. 163.

ρᾶς ὑπὸ παθητικῶν συσσωρευτῶν κεφαλαίου (13). Ἡ Joan Robinson γράφει : «Φαίνεται ὅτι εἶναι κανὼν ὅτι ὅπου προηγείται ἡ ἐπιχείρησις ἀκολουθεῖ ἡ χρηματοδότησις. Ἡ ἰδία ὥθησις ἐντὸς μιᾶς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς ἴδρυσιν ἐπιχειρήσεων, καθιστᾷ τοὺς ἰδιοκτῆτας πλοῦτου ρισκοκινδύνους καὶ ὅταν μία ἰσχυρὰ ὥθησις πρὸς ἐπένδυσιν δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν χρηματοδοτήσεως, ἐπινοοῦνται λύσεις πρὸς ἀντιμετώπισιν αὐτῆς (ἡ ἐφεύρεσις τῆς Joint Stock Company ἦτο μία τεχνικὴ ἐπανάστασις, ἡ ὁποία δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ἀτμομηχανῆς) καὶ ἀναπτύσσονται ἀνάλογοι συνήθειαι καὶ θεσμοί (14). Ὁ καθηγητὴς Cairncross ἀμφιβάλλει ἐπίσης ἐὰν ἡ συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου διεδραμάτιζε τὸν ἄμεσον ρόλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος συνήθως τοῦ ἀποδίδεται. Ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῆς Δύσεως ὀφείλεται τὸ πολὺ κατὰ τὸ 1/4 εἰς τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον. Ἡ συσσώρευσις κεφαλαίου προωθεῖται ὑπὸ ἀλυσωτῶν ἀντιδράσεων. Εἰς τὴν περίπτωσιν, π.χ., τῆς ἀτμομηχανῆς, ὀλόκληρος σειρὰ νέων ἔργων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνδεδεμένων πρὸς τὴν νέαν τεχνικὴν, κατέληξεν εἰς τὸν σχηματισμὸν κεφαλαίου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ διαδικασία αὕτη τῆς δημιουργίας κεφαλαίου, κατὰ μέγιστον μέρος αὐτοχρηματοδοτεῖται, διότι αἱ ἐπιβρῦνσεις ἐκ τόκων καὶ τὰ κέρδη τείνουν νὰ ἀνταποκριθοῦν πρὸς τὰς τεχνολογικὰς βελτιώσεις καὶ ὁ λόγος ἀποταμιεύσεων—εἰσοδήματος μετατίθεται, πρὸς διευκόλυνσιν χρηματικῶν ἀναγκῶν.

Φυσικά, ὑπὸ μίαν ἔποσιν ἡ περίπτωσις εἶναι διαφορετικὴ διὰ τὰς συγχρόνους ὑπαναπτύκτους οἰκονομίας. Ἐπειδὴ αἱ χῶραι αὗται ἐπιχειροῦν ξαφνικὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὰ διαθέσιμα ἀνώτερα τεχνικὰ μέσα τοῦ ἐξωτερικοῦ, αἱ ἀπαιτήσεις εἰς κεφάλαια διαγράφονται ὑπερμέτρως μεγάλα, πιθανῶς δὲ δὲν εἶναι εὐκόλος ἡ ἐξέυρεσις τῶν ἀναγκαιούντων κεφαλαίων ἐντὸς ἐνὸς συντόμου χρονικοῦ διαστήματος. Ἀλλὰ τὸ πρόσθετον κεφάλαιον, εἴτε δανειζόμενον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἴτε συσσωρευθὲν διὰ τῆς ἀπασχολήσεως πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς ὑπαίθρου, δὲν ἐπαρκεῖ ἀναγκαστικῶς ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν ἓνα κύκλον ἐκβιομηχανοποιήσεως. Τὸ πρόβλημα εἶναι συγχνάκις, τόσον ὀργανωτικὸν ὅσον καὶ δημιουργίας κεφαλαίου, ἦτοι ἐκπαιδεύσεως διοικητικῶν στελεχῶν καὶ ἀνθρώπων, δημιουργίας νέας στάσεως ἔναντι τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως, ἐκμεταλλεύσεως τεχνολογικῶν βελτιώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν μικρὸν κεφάλαιον, καὶ χρησιμοποίησεως τῶν προκυπτόντων κερδῶν πρὸς χρηματοδότησιν ἐπενδύσεων ἀλλαχοῦ(15)...».

Προσέτι, ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω, αἱ διαφοραὶ μεταξὺ ἀνεπτυγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἰς τὸν λόγον σχηματισμοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου—ἐγχαυρίου προϊόντος, εἶναι πολὺ μικραὶ διὰ νὰ ἐξηγήσουν ἐπαρκῶς τὰς μεγάλας.

13) Howard Ellis, «The Financing of Economic Development in Underdeveloped Areas», *The Indian Economic Journal*, III (January 1956), σσ. 256–268.

14) Joan Robinson, «The Generalization of the General Theory», in *The Rate of Interest and Other Essays*, London, Macmillan, 1952, σσ. 86–87.

15) Alex Cairncross, «The Place of Capital in Economic Progress», Dupriez, op. cit., σ. 248.

διαφορὰς μεταξύ τῶν δύο ομάδων χωρῶν, ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν αὐξήσεως καὶ τὰ ἐπίπεδα τῶν ἀποδόσεων, ἐντὸς μιᾶς δεδομένης χρονικῆς περιόδου. Μὲ μακροχρόνιον λόγον σχηματισμοῦ καθαροῦ κεφαλαίου—συνολικοῦ προϊόντος, κυμαινόμενου περίξ τοῦ 5% διὰ τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένους χώρας καὶ μέχρι 15% διὰ τὰς ἀνεπτυγμένους οἰκονομίας, καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὑψηλοτέρων κεφαλαιακῶν συντελεστῶν διὰ τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένους χώρας καὶ χαμηλοτέρου (ἢ ἔστω ἴσου) ρυθμοῦ αὐξήσεως πληθυσμοῦ διὰ μερικὰς τουλάχιστον ἐκ τῶν κυριωτέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ὁ προσδοκώμενος ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος πολλῶν καθυστερημένων οἰκονομιῶν φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ ὑψηλὸς ἐν σχέσει πρὸς τὰ πραγματικὰ ποσοστὰ αὐξήσεως⁽¹⁶⁾. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἰς τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα ὑποδηλοῦν, ὅχι μόνον διαφορὰς εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ' ἐπισημαίνουσι ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀνεπαρκεῖς μετρηταὶ αὐτοῦ, ὡς ὄργανου οἰκονομικῆς μεταβολῆς.

Ἔτι εἰδικώτερον, τὸ κεφάλαιον, καθ' ὃν τρόπον μετρεῖται τοῦτο, δὲν ἀντικατοπτρίζει σημαντικὰ στοιχεῖα παραγωγῆς ἀναπτύξεως, ὅπως πολλὰς δαπάνας θεωρουμένας ὡς καταναλωτικὰς (π.χ., ἐκπαίδευσέως, ἐρευνῆς, ὑγείας κλπ.). Ἐπὶ πλεόν, οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ κεφαλαίου δὲν ἀποκαλύπτουσι ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς συσσωρεύσεως τοῦ κεφαλαίου ἐπὶ τῶν κατὰ κεφαλὴν εἰσοδημάτων δύναται νὰ εἶναι μειωμένη ἢ ηὐξημένη, ἀναλόγως τῆς σχετικῆς σπάνεως ἢ ἀφθονίας τῶν φυσικῶν πόρων. Ὁ Kuznets ὑπαινίσσεται τελικῶς, ὅτι ἐὰν ὁ λόγος σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου ληφθῆ ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὸν λόγον τῆς ἀποταμιεύσεως, αἱ σημαντικαὶ διαφοραὶ μεταξύ ἀνεπτυγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα χρησιμοποίησεως τῶν ἀποταμιεύσεων, συσκοτίζονται ὑπὸ τῶν συνολικῶν μεγεθῶν. Ὁ βαθμὸς κινητικότητος καὶ ἡ παραγωγικὴ χρησιμοποίησις τῆς ἐθνικῆς ἀποταμιεύσεως εἶναι, π.χ., περιορισμένοι εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας⁽¹⁷⁾.

Πηγαὶ κεφαλαίου προοριζομένου δι' ἀνάπτυξιν

Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, πραγματικὸν κεφάλαιον δι' ἀνάπτυξιν δύναται νὰ δημιουργηθῆ διὰ τῆς μεταφορᾶς πραγματικῶν πόρων ἀπὸ μὴ παραγωγικὰς εἰς παραγωγικὰς ἀπασχολήσεις, διὰ τῆς περιστολῆς τῆς καταναλώσεως

16) Ἴδε Kuznets, *Six Lectures*, σελ. 60–62. Τέλος, ὑποδεικνύομεν ὅτι ἡ κατὰ 300% αὐξήσις τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος τῶν ΗΠΑ κατὰ τὴν περίοδον 1875–1950, δυνατὸν νὰ συνεισέφερον ἀφ' ἑαυτῆς εἰς αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς κατὰ 14–44%. Τὰ σημεῖα τοῦ εὗρους ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ἐὰν κανεὶς ὑπολογίσῃ τὴν συμμετοχὴν τοῦ κεφαλαίου ἐκ τῆς σχετικῶς χαμηλῆς ἀποδόσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ἢ ἐκ τῆς σχετικῶς ὑψηλῆς ἀποδόσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου. Πάντως, εἰς τὴν ἐξήγησιν μιᾶς μεγαλυτέρας αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ ἄλλοι παράγοντες ὑπῆρξαν ἐξ ἴσου, ἐὰν ὅχι περισσότερο, σημαντικοὶ τοῦ κεφαλαίου. Ἴδε Moses Abramovitz, «Resource and Output Trends in the United States, Since 1870», *Occasional Papers* 52, National Bureau of Economic Research, New York, 1956, σελ. 11.

17) Kuznets, *Six Lectures*, op. cit., σελ. 63–66.

ἢ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἐξαγωγῶν καὶ συνεπῶς τῆς αὐξήσεως τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πόρων, ἐπίσης δέ, καὶ διὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τῆς γεωργίας εἰς ἄλλους τομεῖς. Ἡ ὡς ἂν πλεονάζουσα ἐργασία πιθανῶς ζῆ εἰς βάρος τῆς «ἀποταμιεύσεως». Κατὰ τὴν χρηματικὴν ὀρολογία, αἱ πηγαὶ τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ ἐθελουσία καὶ ἀναγκαστικὴ ἀποταμίευσις καὶ τὰ ξένα δάνεια.

Τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἀντιμετωπίζεται συνήθως ὡς εἰς μεμονωμένους κρίκος ἐνὸς φαύλου κύκλου. Εἰς τὰς χαμηλοῦ εἰσοδήματος χώρας, πληθῶρα δυνάμεων ἐνεργεῖ καὶ ἀντιδρᾷ κατὰ τρόπον, ὃ ὁποῖος τείνει νὰ διαιωνίσῃ τὴν πτωχείαν. Τοιοῦτοτρόπως ἰσχυρίζονται τινές, ὅτι ἐκ τῶν μικρῶν εἰσοδημάτων ἐλάχιστον μέρος δύναται νὰ ἀποταμιευθῆ, τῆς καταναλώσεως εὐρισκομένης τόσον πλησίον εἰς τὸ ὄριον ἐπιβιώσεως, ὥστε νὰ μὴ δύναται αὕτη νὰ περισταλῆ πρὸς δημιουργίαν ἀποταμιεύσεων. Μὲ τόσον ὑψηλὴν ροπήν πρὸς κατανάλωσιν, ἡ ἀπόλυτος ἀποταμίευσις εἶναι ἀμελητέα, ὅπερ σημαίνει μικρά—ἐὰν ὑφίσταται καὶ αὕτη—ἐπένδυσις, χαμηλὴ παραγωγικότης καὶ διαιωνίσις τοῦ χαμηλοῦ ἐπίπεδου τοῦ εἰσοδήματος. Μία χώρα εἶναι πτωχὴ ἐπειδὴ εἶναι πτωχὴ. Ἡ ἔννοια τοῦ φαύλου κύκλου ἔχει προφανῶς τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως· ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ ὁμως ἐπαρκῶς τὸ περίπλοκον τῆς πτωχείας μιᾶς κοινωνίας καὶ πιθανὸν νὰ ἀποκρύπτῃ τὴν ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ ἀποταμιεύσεως καὶ κοινωνικῶν παραγόντων καὶ οικονομικῶν μεγεθῶν ἄλλων ἐκτὸς τοῦ εἰσοδήματος. Κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς σχετικῶς ἀνεπτυγμένας οικονομίας ὑπάρχει σημαντικὴ ἀνεξαρτησία μεταξὺ τοῦ ὄγκου τῶν ἀποταμιεύσεων καὶ τῶν ἀποφάσεων δι' ἐπενδύσεις. Ἄλλ' εἰς τὰς χαμηλοῦ εἰσοδήματος κοινωνίας, αἱ ἀποφάσεις πρὸς ἀποταμίευσιν καὶ ἐπένδυσιν εἶναι στενῶς ἀλληλοεξαρτώμεναι καὶ ἡ ἀποταμίευσις εἶναι ἐν μέρει χαμηλὴ ἐπειδὴ αἱ ἐπενδύσεις εἶναι μικροί, παρὰ τὸ ἀντίθετον¹⁸⁾. Ὁ ὄγκος τῆς ἀποταμιεύσεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντας ἄλλους, ἐκτὸς τοῦ μεγέθους τοῦ εἰσοδήματος καὶ ὁ λόγος εἰσοδήματος—ἀποταμιεύσεως δὲν προσαρμόζεται ἀναγκαστικῶς εἰς a priori πλάσια. Αἱ εὐκαιρίαι ἐπενδύσεων καὶ ἡ ἄρσις τῶν φραγμῶν τῶν ἐπενδύσεων, ἡ κατανομή τοῦ εἰσοδήματος καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς μεταβολῆς του, ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐνδιαμέσων οικονομικῶν θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι δέχονται καὶ διοχετεύουσι κεφάλαια, ἡ κοινωνικὴ σταθερότης, ὁ τρόπος τῆς οικονομικῆς ὀργανώσεως, ἡ ὀργανωτικὴ ἐμπειρία, τὰ κίνητρα καὶ αἱ φιλοδοξίαι, αἱ προσδοκίαι καὶ αἱ συνήθειαι καὶ πολλοὶ ἄλλοι συνθηκαὶ ἀποτελοῦν προσδιοριστικούς παράγοντας τῶν μορφῶν ἀποταμιεύσεως μιᾶς κοινωνικῆς μονάδος.

Ἡ γνώμη ὅτι αἱ οικονομικῶς καθυστερημένα χωρὰ εὐρίσκονται εἰς ἐν φυσιολογικὸν minimum ἐπίπεδον καταναλώσεως καὶ ὅτι συνεπῶς ὑψηλότερα

18) Albert O. Hirschman. The Strategy of Economic Development, New Haven, Yale University Press, 1958, σελ. 32, 35. Τοιαύτη ἀλληλεπίδρασις περιορίζει τὴν λειτουργικὴν καὶ προγνωστικὴν ἀξίαν τῶν ὑποδειγμάτων, τῶν βασιζομένων ἐπὶ τῆς ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν καὶ τοῦ λόγου κεφαλαίου—παραγωγῆς, ἐφ' ὅσον ἤθελον στηριχθῆ ἐπὶ τῶν δεδομένων ἐκ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν.

ἐπίπεδα ἀποταμιεύσεως εἶναι ἀδύνατα, ἀποτελεῖ ἔθνοκεντρικὴν προκατάληψιν. Ἡ γνώμη βραδύεται ἐπὶ τῆς ἀπλῆς προϋποθέσεως, ὅτι ἀποταμιεύσεις εἰς τὰς βιομηχανοποιημένας κοινωνίας τῆς Δύσεως θὰ ἦσαν ἀδύνατοι εἰς εἰσοδηματικά ἐπίπεδα ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα τῶν ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν καὶ ὅτι συνεπῶς αἱ χαμηλοῦ-εἰσοδήματος οἰκονομίαι δὲν δύνανται νὰ ἀποταμιεύουν, ἢ τὸ πολὺ ἡ ροπή τούτων πρὸς ἀποταμίευσιν εἶναι πολὺ χαμηλὴ. Ἐν τούτοις ὁ ὄγκος τῆς ἀποταμιεύσεως διέπεται περισσότερον ἐκ ψυχολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἐπιρροῶν παρά ἐκ τοῦ ἐλαχίστου ὅριου τῶν φυσιολογικῶν ἀναγκῶν. Τὸ κατώτατον ὄριον τὸ καθοριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου ἐπιβιώσεως ἔχει σχετικὴν μόνον σημασίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητα, δι' ἀνάλογα κατὰ κεφαλὴν ἐπίπεδα εἰσοδήματος, ὁ λόγος ἀποταμίευσιν-εἰσοδήμα ὑπολογίζεται νὰ εἶναι σημαντικῶς ὑψηλότερος εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας παρά εἰς τὰς πλουσιωτέρας χώρας⁽¹⁹⁾.

Ἔτι πλέον, ἡ ροπή πρὸς ἀποταμίευσιν ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις εἶναι ἀρκούντως ἐλαστικὴ καὶ ἡ προσφορά ἀποταμιεύσεως καὶ κεφαλαίου φαίνεται νὰ παρουσιάσῃ ἐλαστικότητα ἔναντι βελτιωμένων προσδοκιῶν κερδῶν καὶ σταθεροποιημένων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν προϋποθέσεων. Ἱστορικῶς, πάντως, αἱ ὑφιστάμεναι σήμερον ἀνεπτυγμένα κοινωνία ἤρχισαν τὴν διαδικασίαν τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου ἀπὸ κατὰ κεφαλὴν ἐπίπεδα εἰσοδήματος οὐχὶ πολὺ ὑψηλότερα τῶν παρόντων εἰσοδημάτων τῶν πτωχῶν κοινωνιῶν. Τέλος,

«Οὐδὲν ἔθνος εἶναι τόσο πτωχόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀποταμιεύσῃ 12% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ θελήσῃ· ἡ πτωχεία οὐδέποτε ἠμπόδισε τὰ ἔθνη εἰς τὸ νὰ ἀποδυσθῶν εἰς πολέμους ἢ νὰ σπαταλήσῃ κατ' ἄλλους τρόπους τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου δύνανται νὰ προβάλουν τὰ ἔθνη ταῦτα τὴν πτωχείαν ὡς δικαιολογητικὸν τῆς μὴ ἀποταμιεύσεως, ὅταν τὰ 40% περίπου τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατασπαταλᾶται ἀπὸ τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς 10%, οἱ ὅποιοι εἰσπράττουν τοῦτο καὶ οἱ ὅποιοι ζοῦν πολυτελεῶς ἐξ εἰσοδημάτων μὴ προερχομένων ἐκ τῆς ἐργασίας των. Εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἡ παραγωγικὴ ἐπένδυσιν δὲν εἶναι χαμηλὴ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει πλεόνασμα· εἶναι μικρὰ διότι τὸ πλεόνασμα χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν συντήρησιν μὴ παραγωγικῶν ἀργοσχόλων ἀποθησαυριστῶν καὶ τὴν κατασκευὴν πυραμίδων, ναῶν καὶ ἄλλων διαρκῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἀντὶ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς παραγωγικὸν κεφάλαιον. Ἐάν, ἀντιθέτως, τὸ πλεόνασμα τοῦτο κατηυθύνετο εἴτε πρὸς τοὺς κεφαλαιούχους ὑπὸ μορφήν κερδῶν, εἴτε ὑπὸ μορφήν φόρων πρὸς Κυβερνήσεις, ἐνδιαφερομένης διὰ παραγωγικὰ ἔργα, θὰ ἐπετυγχάνοντο πολὺ ὑψηλότερα ἐπίπεδα ἐπενδύσεως, ἀνευ πληθωρισμοῦ»⁽²⁰⁾.

19) Jacob Viner, «The Poorer Countries Problem». Douglas Hague, ed., *Stability and Progress in the World Economy*. London. The First Congress of the International Economic Association, 1958, σελ. 49—79.

20) W. Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth*, Homewood, Ill., Irwin, 1955, σελ. 236.

Δύναται έπομένως νά ύποστηριχθῆ, ότι ἡ άνικανότης τῆς διοχετεύσεως τῆς τρεχούσης καί τῆς δυνητικῆς άποταμιεύσεως εἰς παραγωγικὰς έπενδύσεις εἶναι ἐκείνη, ἡ όποία έμποδίζει τήν ανάπτυξιν, παρά ἡ έπάρκεια τῆς άποταμιεύσεως. Όταν ἡ οίκονομία φθάσῃ εἰς ώρισμένον έπίπεδον ανάπτυξεως, ἡ άποταμιεύσεις δύναται νά άποτελέσῃ τόν περιοριστικόν παράγοντα καί νά θέσῃ ἕν άνώτατον ὄριον εἰς τὰς έπενδύσεις. Όταν μία οίκονομία εύρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰ άρχικά στάδια τῆς ανάπτυξεως, δημιουργοῦσα σχετικῶς χαμηλὰς έπενδύσεις καί μικρόν εἰσόδημα, εἶναι δυνατόν τὸ σύνολον τῆς δυναμένης νά κινητοποιηθῆ άποταμιεύσεως νά υπερβαῖνῃ τὰς εύκαιρίας έπενδύσεως (21). Τὸ πλεονάζον τοῦτο μέρος άντανακλάται συνήθως εἰς τελετουργικὰς καί ἔθιμικὰς ἐπιδείξεις, εἰς τήν άποθησαύρισιν συναλλάγματος, χρυσοῦ ἢ νομισμάτων, εἰς τὰ δημόσια μνημεῖα καί εἰς τὰς πολυτελεῖς οἰκοδομάς. Μερικὰ παραδείγματα δύναται νά παρατεθοῦν ἔνταῦθα. Τὸ Ἰνδικόν National Sample Survey ὑπελόγισεν, ὅτι 7% τοῦ συνόλου τῶν άγροτικῶν δαπανῶν εἰς ὄλοκληρον τήν χώραν διετέθησαν διὰ τελετουργικοῦς σκοποῦς—κηδεῖας, γεννήσεις, ἑορτὰς κλπ. (22). Εἰς τὸ πρῶτον πρόγραμμα τῶν Ἰνδιῶν ἡ καθαρά άποταμιεύσεις πλέον τοῦ χορηγηθέντος εἰς τὰς Ἰνδίας ξένου κεφαλαίου κατὰ τήν περίοδον 1951—58, ὑπελογίσθη εἰς τὸ σχετικῶς ὑψηλόν έπίπεδον τῶν δολ. 2,3 δισεκ. περίπου. Κατὰ τήν περίοδον 1951—53, ἡ συσσώρευσις καθαρῶν ταμιακῶν διαθεσίμων εἰς τὰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τῆς Ταϊλάνδης ἠῤῥησε κατὰ δολ. 75 ἑκατ. ποσόν ἴσον πρὸς τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ συνόλου τῶν κυβερνητικῶν δαπανῶν διὰ τὸ πρόγραμμα ανάπτυξεως. Ἐν πρόσφατον παράδειγμα εἶναι τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα ἡ πτωχεῖα άποδίδεται συνήθως εἰς τήν άνεπάρκειαν κεφαλαίου. Τοῦτο ἦτο τὸ Leitmotiv τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν καί οἰκονομολόγων ἐπὶ δεκαετηρίδας. Ἡδη διαπιστοῦται, μὲ κάποιαν άμχανίαν καί άνησυχίαν ὅτι αἱ καταθέσεις εἰς τὰς ἔμπορικὰς τραπέζας ἠῤῥησαν ὑπεράνω πάσης προσδοκίας. Κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1959, π.χ., ἠῤῥησαν περισσότερον τοῦ ἡμίσεος δισεκατ. δραχμῶν, παρ' ὅλας τὰς τότε προσφάτους μειώσεις τῶν ἐπιτοκίων. Ἐν τούτοις, μικρόν μόνον μέρος τῶν χρηματικῶν τούτων μέσων διωχετεύθη εἰς έπενδύσεις. Ὁ κρατικὸς προϋπολογισμὸς τοῦ 1959 προέβλεψε τήν άποδέσμευσιν 800 ἑκ. δραχμῶν βοηθείας, ἀλλὰ μόνον 30 ἑκατ. ἔχρησιμοποῖθησαν εἰς τήν πραγματικότητα. Ἐπὶ πλέον, τὸ άχρησιμοποίητον ποσὸν τῆς διαθεσίμου ξένης βοηθείας, δυναμένης νά μετατραπῆ εἰς δραχμὰς διὰ τήν χρηματοδότησιν δημοσίων έπενδύσεων, ὑπερέβη τὰ δολ. 20 ἑκ.—ποσὸν ἴσον πρὸς τὸ ποσὸν τῆς άμυντικῆς βοηθείας πρὸς τήν Ἑλλάδα κατὰ τὸ άμερικανικόν οἰκονομικόν ἔτος 1958—1959.

21) Hirschman, op. cit., σελ. 36—37, 39. Ὅπωςδήποτε εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Βρετανικοῦ πειράματος κατὰ τήν Pre - Breakthrough περίοδον—διὰ νά χρησιμοποιήσωμεν τήν ὀρολογία τοῦ καθηγητοῦ David Landes—ὁ ρυθμὸς τῆς καταναλώσεως ἦτο ὑψηλὸς καί φυσικὰ, ὁ ρυθμὸς τῆς άποταμιεύσεως χαμηλός. Ἡ ὑψηλὴ κατανάλωσις προετοίμασε τήν ὁδὸν πρὸς τὸ Breakthrough στάδιον καί τήν αὐτοδύναμον ανάπτυξιν.

22) Charles Wolf and Sidnoy Sufrin, Capital Formation and Foreign Investment in Underdeveloped Areas, Syracuse University Press, 1955, σελ. 11—14.

Ἡ Διεθνὴς ἐπίδρασις ἐκ τῆς ἐπιδείξεως (**International Demonstration Effect**)

Ἡ ἔμφασις ἢ διδομένη εἰς τὸ κεφάλαιον, ὡς τοῦ παντοδυνάμου παράγοντος τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, καὶ εἰς τὸ χαμηλὸν δυναμικὸν τῆς ἀποταμιεύσεως τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν, ἀντικατοπτρίζεται ἐπίσης εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἐπίδειξιν, τὸ Demonstration Effect. Συχνάκις βεβαιοῦται ὅτι ἡ ἐθελουσία ἀποταμιεύσεως περιορίζεται σοβαρῶς ὑπὸ τῶν καταναλωτικῶν σχέσεων τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὰ καταναλωτικὰ πρότυπα τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομιῶν. Προβάλλεται ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι αἱ χαμηλοῦ-εἰσοδήματος χώραι εἶναι καταναλωτικῶς προσανατολισμέναι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παραγωγικῶς προσανατολισμένας κοινωνίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ ὠθησις πρὸς μίμησιν καὶ ἀποδοχὴν διαφορετικῶν καταναλωτικῶν προτύπων, ἐνεργεῖ ἐπὶ δύο ἐπιπέδων—τοῦ ἐγχωρίου καὶ τοῦ διεθνoῦς. Τοιοῦτοτρόπως, αἱ ἀγροτικαὶ οἰκονομίαι εὐρίσκονται ἐκτεθειμέναι εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀστικά πρότυπα καὶ εἰς τὰς «μηχανικὰς εὐκολίας» τῆς ἀστικῆς ζωῆς. Ὅμοίως εἰς τὰς ἀστικὰς περιοχάς, ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν αὐξάνει λόγῳ τῆς συχνότερας ἐπαφῆς μὲ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας. Ὁ Nurkse εἰς τὸ βαθυστόχαστον σύγγραμμά του περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἐπισύρει τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διεθνή ἐπίδρασιν τῆς τάσεως ἐπιδείξεως, οὔσης σοβαροῦ ἐμποδίου διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

«Ἡ γνῶσις ἢ ἡ ἐπαφὴ μὲ νέα καταναλωτικὰ πρότυπα, προσφέρει μὴ γνωστὰς προηγουμένας δυνατότητας. Εὐρύνει τὸν ὀρίζοντα τῆς φαντασίας καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν... Εἰς τὰς πτωχοτέρας χώρας, τοιοῦτου εἶδους ἀγαθὰ εἶναι ἀγαθὰ εἰσαγόμενα, μὴ παραγόμενα ἐγχωρίως, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν ἐνόχλησιν. Ἡ βασικὴ ἐνόχλησις εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀπλή γνῶσις νέων ἀγαθῶν καὶ καταναλωτικῶν μεθόδων τείνει εἰς αὐξησιν τῆς γενικῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν... Ἡ ἔλξις αὕτη (τῶν προηγμένων καταναλωτικῶν προτύπων) ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τοὺς μεταγενεστέρως εἰσερχομένους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐπιδρᾷ, ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἐθελουσίας ἀποταμιεύσεως, ἀλλὰ καθιστᾷ ἐπίσης πολιτικῶς δυσκολωτέραν τὸσον τὴν χρῆσιν φορολογίας ὡς μέσου ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως, ὅσον καὶ τὴν ἀντίστασιν εἰς ἀξιώσεις τρεχουσῶν κρατικῶν δαπανῶν» (23).

Δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ πάντως, ὅτι εἰς τὰς οἰκονομίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπρογραμματίστοι καὶ κακῶς ὠργανωμέναι, ἡ ἐπίδρασις ἐκ τῆς ἐπιδείξεως δύναται νὰ ἀπελευθερώσῃ νέας δυνάμεις, δυναμένας νὰ αὐξήσουν τὴν προσφορὰν κεφαλαίων καὶ νὰ ὑποκινήσουν τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα. Γενικεύοντες τὸ θεωρητικὸν σχῆμα τοῦ καθηγητοῦ Landes τῶν 3 χρονικῶν περιόδων τῆς ἀγγλικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς προ-ἀνωριμότητος (Pre-Breakthrough) μὲ ὑψηλὸν ρυθμὸν καταναλώσεως, τῆς ἀνωριμότητος (Breakthrough) μὲ ὑψη-

23) Ragnar Nurske, Problems of Capital Formation in Underdeveloped Areas, New York, Oxford University Press, 1953, σελ. 61—62. Βλ. καὶ Κλ. Β. Μπανταλούκα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Μακρο-Οἰκονομικὴν τῆς Καταναλώσεως. Ἀθήναι, 1960, σελ. 10.

λόν ρυθμόν ἀποταμιεύσεως, καί τήν περίοδον τῆς «ὠριμότητος» μέ ὑψηλόν πάλιν ρυθμόν καταναλώσεως, ὑποστηρίζομεν ὅτι ἡ αὐξανόμενη κατανάλωσις εἰς τήν πρώτην περίοδον δύναται νά παράσχη τὸ ἀρχικόν κίνητρον, τὸ ὁποῖον θά ἀκολουθηθῆ ἀπὸ ἐπιτυχῆ ἀνάπτυξιν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ ρόλος τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ἡ κατανάλωσις εἰς τήν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν φαίνεται νά εἶναι περισσότερον ἐνεργητικός, παρὰ παθητικός. Δὲν δύναται βεβαίως νά ἀρνηθῆ κανεῖς, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀρμόζει περισσότερον εἰς τήν περίπτωσιν τῆς Ἀγγλίας παρὰ εἰς τὰς μεταγενεστέρας περιπτώσεις ἐκβιομηχανισμοῦ χωρῶν, ὅπως τῆς γερμανικῆς ἢ τῆς ἰαπωνικῆς. Εἰς τήν Ἰαπωνίαν, παραδείγματος χάριν, ἡ πρωταρχικὴ σημασία τῶν πατροπαραδότων καταναλωτικῶν προτύπων ἡμπόδισε τήν αὐξήσιν τῆς ἰδιωτικῆς καταναλώσεως μέ ταχύν ρυθμόν. Ὁ καθηγητὴς Rosovsky ὑπεστήριξεν, ὅτι ἡ εἰσοδηματικὴ ἐλαστικότης διὰ πολλὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ κατὰ τήν περίοδον 1860-1920, ἦτο ἐκπληκτικῶς χαμηλὴ εἰς τήν Ἰαπωνίαν. Ἡ ζήτησις διὰ τὰ προϊόντα τῶν νέων βιομηχανιῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν προήρχετο ἐκ τοῦ δημοσίου τομέως, τῶν δὲ νέων βιομηχανιῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἐκ τῶν ἀγορῶν ἐξωτερικοῦ.

Παρὰ ταῦτα, ὑποστηρίζομεν ὅτι σήμερον εἰς μερικὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τήν περίοδον τῆς οἰκονομικῆς πρὸ-ἀνωριμότητος ἢ πλησίον τῆς περιόδου οἰκονομικῆς ἀνωριμότητος—ὅπως ἡ Πορτογαλία, ἡ Ἑλλάς, ὠρισμένα ἡχώρια τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς—ἡ ἀνάπτυξις παρακινεῖται εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν ἐκ τῆς ἀνερχομένης ζητήσεως διὰ διάφορα νέα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βιομηχανικὰ ἀγαθὰ. Νεαὶ βιομηχαναὶ ἰδρύνονται διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τήν ἐγχώριον ζήτησιν διὰ παρόμοια ἀγαθὰ καὶ νὰ ἐκτοπίσουν ἀνταγωνιστικὰς εἰσαγωγὰς. Ἐξελίξεις τοιοῦτου εἶδους προωθοῦνται ἐκ τῆς ἐγχωρίου καταναλωτικῆς ζητήσεως.

Εἰς τήν δευτέραν περίοδον—τῆς οἰκονομικῆς ἀνωριμότητος—τὰ κίνητρα πρὸς οἰκονομικὴν πρόοδον εἶναι πολλαπλᾶ καὶ ἡ αὐξανόμενη κατανάλωσις πρέπει νά περιορισθῆ ἐντὸς ὁρίων, οὕτως ὥστε ἐν αὐξανόμενον ποσοστὸν τῆς ἀποταμιεύσεως νά καταστῆ διαθέσιμον διὰ τήν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπεκτεινομένων ἐπενδυτικῶν ἀπαιτήσεων μιᾶς ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας. Δύναται ἡ περίοδος αὕτη νά προετοιμάσῃ τήν εἰσοδὸν τῆς οἰκονομίας εἰς φάσιν διαρκοῦς ἀναπτύξεως. Ἡ κατανάλωσις πιθανὸν νά πρέπει νά χαλιναγωγηθῆ, οὕτως ὥστε ἐν αὐξανόμενον ποσοστὸν τῆς ἀποταμιεύσεως νά εἶναι διαθέσιμον διὰ τήν ἱκανοποίησιν τῶν διευρυνομένων ἀπαιτήσεων δι' ἐπενδύσεις μιᾶς ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας.

Εἰδικώτερον, θά ἡδυνάμεθα νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι: 1) εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἀγαθὰ προοριζόμενα ἀρχικῶς διὰ καταναλωτικούς σκοποὺς δύναται νά διαδραματίσουν ἀργότερον ρόλον κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, 2) ἡ ἐπίδρασις ἐκ τῆς διεθνοῦς ἐπιδείξεως πιθανὸν νά ἐπηρέασῃ ὠρισμένας πολιτιστικὰς ἀντιλήψεις κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος καθιστᾷ εὐκολωτέραν τήν οἰκονομικὴν ἀλλαγὴν, 3) δύναται ἐπίσης νά αὐξήσῃ ἡ προσφορὰ ἐργασίας καὶ τέλος 4) τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς αὐξανόμενης καταναλώσεως, εἶναι ἐνδεχόμενον νά θέσουν εἰς κίνησιν ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι θά εἶχον τὴν τάσιν νά

αυξήσουν τὴν προσφορὰν τοῦ κεφαλαίου καὶ νὰ διευρύνουν τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς τάσεως πρὸς ἐπίδειξιν ἢ διάκρισιν, ὡς ἔκφρασις μιᾶς γενικωτέρας συγκρούσεως καταναλώσεως καὶ ἀποταμιεύσεως, εἶναι τί τὸ προφανές. Ἀλλὰ τὸ νὰ δίδεται μεγάλη ἔμφασις εἰς τὴν σύγκρουσιν ταύτην, ὑποδηλοῖ μᾶλλον στενὴν νοοτροπίαν. Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀβεβαιότητα καὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων τάσεων καὶ διαθέσεων δὲν δύνανται εὐκόλως νὰ προβλεφθοῦν. Ὅταν τοιοῦτου εἶδους βασικαὶ καταστάσεις, ὅπως αἱ καταναλωτικαὶ συνήθειαι, μεταβάλλονται, ἀκολουθεῖ ἀναγκαστικῶς ποικιλία δευτερευουσῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν.

Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ καταναλωτικῶν καὶ κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, ἢ ὅποια ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς τάσεως πρὸς ἐπίδειξιν, δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀβάσιμα συμπεράσματα οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Πολλὰ ἀγαθὰ, τὰ ὅποια κατατάσσονται κατ' ἀρχὴν εἰς τὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πλέγματος μιᾶς ἀνεπτυγμένης χώρας, δυνατὸν εἰς μίαν ὀλιγωτέρον ἀνεπτυγμένην χώραν μὲ διαφόρους κοινωνικὰς συνθηκὰς καὶ τεχνικὴν παραγωγῆς, νὰ ἔκτελοῦν βασικῶς παραγωγικὴν λειτουργίαν. Εἰς τὴν Ἰνδουσιάν, π.χ., ἢ εἰς χώρας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὰ ποδήλατα χρησιμοποιοῦνται, ὄχι μόνον πρὸς διασκέδασιν ἢ ὡς σύμβολα κοινωνικῆς θέσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ταξί, ἢ μέσα μεταφορῶν (24).

Φυσικὰ, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ συγκριθοῦν τὰ οἰκονομικὰ ταῦτα ὠφελήματα μὲ διαφόρους μεταβολὰς εἰς τὴν παραγωγικότητα τοῦ ἐδάφους, αἱ ὅποια

24) Αὐτοκίνητα ἀποκτηθέντα ἀρχικῶς διὰ τὴν ἀξίαν των ὡς συμβόλων ἐνὸς καλυτέρου τρόπου ζωῆς, συντόμως δι' ὠρισμένης ἐποχᾶς τοῦ ἔτους ἢ ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, δυνατὸν νὰ μετατραποῦν εἰς ἓν εἶδος φορτηγῶν ὀχημάτων διὰ τὴν μεταφορὰν ὄπωρων καὶ εἰδῶν κηπουρικῆς εἰς τὰς μεγάλας πόλεις. Προηγουμένως, αἱ μικραὶ εὐκολαὶ μεταφορὰς καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς ὀργάνωσις τῆς ἀγορᾶς ἠμποδίζον τὴν διάθεσιν τῆς παραγωγῆς ὄπωρων τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς πόλεως. Ἡδῆ, ὁ ἴδιος ὁ παραγωγὸς ἢ ὁ τοπικὸς του ἀντιπρόσωπος μεταφέρει τὰς ὄπωρας εἰς τὴν πόλιν ἔνθα τὰς πωλεῖ εἰς ἔμπορον ὄπωρων ἢ τὰς πωλεῖ ὁ ἴδιος λιανικῶς.

Ἀλλὰ περισσοτέραν σημασίαν ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ κόστους ἀποτελέσματα θὰ εἶχεν ἡ «ἐπίδρασις ἐκ τῆς ἐπιδείξεως παραγωγῆς» - τῆς ἐπιδείξεως τῆς ὠφελείας ἐκ τῆς σπορᾶς καὶ καλλιιεργείας νέων σπόρων, ὅπως τῆς τῶν ὄπωρων. Ἐν ὄψει τῆς πατροπαραδότου δυσκαμψίας τῶν προτύπων τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς τῶν χαμηλοῦ-εἰσοδήματος οἰκονομικῶν, τοιοῦτου εἶδους μεταβολαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἔχουν σημαντικὰς ἐπιδράσεις. Ἀκόμη δὲ περισσότερο, ἐφ' ὅσον οἱ ἰδιοκτῆται ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν πλουσιωτέρων ομάδων καὶ εἶναι συχνὰ οἱ ἐπαγγελματίαι τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, ἔχουν αὐταὶ ἀρκετὴν βαρύτητα. Λόγω τῆς προσωπικῆς δυνάμεως, οἱ ἐν λόγῳ ἐπαγγελματίαι ἀσκοῦν, μέσῳ τῶν κομματικῶν καὶ κοινοβουλευτικῶν ἀντιπροσώπων, πίεσιν διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὀδικοῦ δικτύου. Τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ὀδικὸν σύστημα συντηρεῖται προσφάτως ἀρκετὰ ἱκανοποιητικῶς, δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ ἐν μέρει εἰς αὐτὴν τὴν πίεσιν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πάντως, ὅτι αἱ μεταφοραὶ διὰ φορτηγῶν καὶ λεωφορείων ἀνεπτύχθησαν σημαντικῶς καὶ οἱ ἀνεπαρκῶς λειτουργοῦντες σιδηρόδρομοι ἠσθάνθησαν τὴν ἀνταγωνιστικὴν πίεσιν.

θὰ προέκυπτον πιθανῶς ἐκ διαδοχικῶν δαπανῶν εἰς, π.χ., τρακτέρ, ἢ ἐγγείους βελτιώσεις, μὲ ἐκείνας εἰς αὐτοκίνητα ἢ ψυγεῖα. Ἄλλὰ θὰ ἦτο ἐπιπολαιότης νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ἀπεριφράστως, ὅτι ἡ ἀγορὰ καταναλωτικῶν διαρκῶν ἀγαθῶν τοῦ τύπου τῆς ἐπιδεικτικῆς καταναλώσεως, ἀποτελεῖ σπατάλην καὶ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις προάγεται μόνον ἀπὸ ἀποταμιεύσεις κατευθυνομένης ἀμέσως εἰς ἀγαθὰ κατὰ παράδοσιν κατατασσόμενα ὡς παραγωγικὰ ἀγαθὰ. Ἐπὶ πλέον, εἰς πολλὰς περιπτώσεις αἱ ἀγοραὶ νέων ἀγαθῶν δὲν ἀντιπροσωπεύουν ἀναγκαστικῶς προσθέτους δαπάνας εἰς βάρος τῆς ἀποταμιεύσεως. Νέα καταναλωτικὰ πρότυπα δύνανται κάλλιστα νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀλλαγῆς κατευθύνσεως τῆς συνολικῆς καταναλωτικῆς δαπάνης. Μία ὁμὸς ὑπηρετῶν καὶ μία μεγάλη καὶ πολυτελῆς ἀκίνητος ἰδιοκτησία, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθοῦν μερικῶς δι' ἑνὸς εἰσαγομένου αὐτοκινήτου ἢ διὰ νέων ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα τυπικῶς ἐκπροσωποῦν ἀστικός ἢ ξένος καταναλωτικὸς συνηθείας, αἱ ὁποῖαι ἀντιγράφονται. Προφανῶς ἡ ἐκλογή δὲν εὐρίσκεται πάντοτε μεταξύ, π.χ., ἑνὸς τρακτέρ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἑνὸς αὐτοκινήτου ἢ ψυγεῖου ἀφ' ἑτέρου.

Αἱ καταναλωτικαὶ συνήθειαι μιᾶς κοινωνίας ἀντικατοπτρίζουν μέχρις ἑνὸς σημείου τὰς ἀξίας καὶ τὰς πολιτιστικὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς. Ἐξ ἑτέρου, ὠρισμέναι ἐκ τῶν ἀξιῶν τούτων ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἀνεξαρτήτων μεταβολῶν τῶν καταναλωτικῶν προτύπων. Ἡ ὑπόθεσις, ἡ ὁποία διατυποῦται ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ ἐπαφή μὲ πολλὰ νέα ἀγαθὰ καταναλώσεως δύναται νὰ ἐξασκήσῃ μεγαλυτέραν τροποποιητικὴν ἐπίδρασιν—διαβρωτικὴν πιθανόν—ἐπὶ τῶν τοπικῶν ἀξιῶν, παρὰ ἡ ἐπαφή μὲ ὠρισμένα κεφαλαιακὰ ἀγαθὰ. Τοῦτο φαίνεται νὰ ἀποτελῆ τὴν συνήθη περίπτωσιν, τουλάχιστον βραχυχρονίως. Ὅχι μόνον ὀγκούμενος τίς ἀριθμὸς ἀτόμων θὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μὲ ἕνα νέον καταναλωτικὸν ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἰσχυρὸς προσωπικὸς δεσμὸς θὰ τεῖνῃ νὰ δημιουργηθῆ μεταξύ τοῦ καταναλωτοῦ καὶ τοῦ νέου προϊόντος. Πολλὰ ἐκ τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται τυπικῶς εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς διεθνοῦς ἐπίδειξεως εἶναι πολὺπλοκα μηχανικὰ προϊόντα, π.χ. φωτογραφικὰ μηχαναῖ, ραδιόφωνα, ὥρολόγια καὶ ὀχήματα. Ἡ ἐπαφή μὲ τοιοῦτου εἶδους χαρακτηριστικὰ προϊόντα τῶν βιομηχανοποιημένων κοινωνιῶν, ἐπιφέρει μεταβολὰς εἰς τὴν πατροπαράδοτον νοοτροπίαν καὶ σύστημα ἀξιῶν, διευκολύνουσα τοιούτουτρόπως τὴν εἰσαγωγὴν μεθόδων, αἱ ὁποῖαι ἀρμόζουν περισσότερο εἰς μίαν κοινωνικοοικονομικὴν ἀλλαγὴν.

Ὁ Rudolf Kurz⁽²⁵⁾ διατυπώνει ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ πῶς οἱ Ἰνδιάνοι ἐργάζονται μὲ περισσοτέραν ἐπιμέλειαν καὶ ἀποταμιεῖον περισσότερο διὰ νὰ ἀποκτήσουν νέα πολυτελῆ εἶδη εἰσαχθέντα ἀπὸ τοὺς λευκοὺς. Ὁ Henry Schoolcraft ἔκαμε παρομοίας παρατηρήσεις διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Ἰνδιανικῶν φυλῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὄρεξις ἐνισχύθη ἀπὸ τὰ ξένα ἀγαθὰ. Τὰ νέα αὐτὰ προϊόντα, τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ αὐξήσουν τὴν ἐργατικὴν των

25) Εἰς J.N.B. Hewitt, ed., *Journal of his Experience with Fur Traders and American Indians in the Mississippi and Missouri Rivers*, Washington, D.C., United States Printing Office, 1937.

προσπάθειαν καὶ νὰ προσφέρουν μεγαλυτέρας ποσότητας γούναρικῶν. Ὁ Ricardo, εἰς τὴν πρώτην του ἐκδοσιν τῶν ἀρχῶν του (Principles), γράφει: «Δώσατε εἰς τὸν Ἰρλανδὸν ἐργάτην μίαν ἰδέαν τῶν ἀνέσεων καὶ τῶν ἀπολαύσεων, τὰς ὁποίας ἡ συνήθεια κατέστησεν ἀπαραιτήτους εἰς τὸν Ἄγγλον ἐργάτην καὶ τότε θὰ εἶναι εὐτυχῆς νὰ ἀφιερῶσιν μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρόνου τοῦ εἰς τὴν βιομηχανίαν ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὰ ὀποκτήσῃ».

Τελευταίως ἐλέχθη, ὅτι αἱ συμβάλλουσαι εἰς τὴν δημιουργίαν νέας παραγωγῆς καινοτομίαι ἢ νεωτερισμοὶ (κατὰ τινὰ δὲ τρόπον, ἢ ἐπίδρασις τῆς τάσεως πρὸς ἐπίδειξιν εἶναι συνδεδεμένη με τοιοῦτου εἶδους καινοτομίας), θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἐπιμήκυνσιν τῆς καθ' ἑβδομάδα ἐργασίας καὶ εἰς μεγαυτέραν διόγκωσιν τοῦ καθαροῦ ἔθνικοῦ προϊόντος, ἔναντι τοῦ ἐπιτεύγματος τῶν ἀντικαθιστωσῶν τὴν παραγωγὴν καινοτομιῶν ἢ νεωτερισμῶν (Innovations). Εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους οικονομίας, αἱ τῆς πρώτης περιπτώσεως, ἤτοι αἱ προσθέτουσαι εἰς τὴν παραγωγὴν καινοτομίαι, ἰσοδυναμοῦν εἰς τινὰς περιπτώσεις πρὸς τὴν δημιουργίαν βιομηχανιῶν παραγουσῶν νέα ἀγαθὰ. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν νέων τούτων ἀγαθῶν, ὅπως θὰ ἀποδειξωμεν συντόμως, ἔχουν πιθανότητος νὰ ζητηθοῦν, ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιδράσεως ἐκ τῆς ἐπιδείξεως. Ἡ συνεχῆς περίπτωσις τῶν προσθετουσῶν εἰς τὴν παραγωγὴν καινοτομιῶν, ἢ ἡ ἴδρυσις βιομηχανιῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχουν νέα ἀγαθὰ, θὰ δημιουργήσουν ὑψηλὴν ἐλαστικότητα ζήτησεως εἰσοδήματος, ἐκπεφρασμένου εἰς προσπάθειαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑψηλὸν ρυθμὸν αὐξήσεως τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος. Αἱ προσθέτουσαι εἰς τὴν παραγωγὴν καινοτομίαι καὶ τὰ προκύπτοντα νέα προϊόντα, αὐξάνουν τὴν ἐλαστικότητα ταύτην διὰ τῆς βελτιώσεως τοῦ χάρτου ἀδιαφορίας (Indifference Map) τῶν προσφορῶν προσπαθειῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ αὐξηθῇ ἡ ὀριακὴ σημαντικότης (δεδομένου τοῦ εἰσοδήματος) ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μίαν ἐναλλαγὴν τῆς ἀναπαύσεως καὶ μετὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἐργασία (ἢ προσπάθεια ἢ ἀρνητικὴ ἀνάπαυσις) δύναται νὰ ἀνταλλαγῇ⁽²⁶⁾.

Διὰ τοῦτο, πρὸς ἀξιολόγησιν τῆς ἐπιδράσεως τῆς αὐξανόμενης ζήτησεως νεοεισαχθέντων εἰς μίαν ὑπαναπτύκτον οἰκονομίαν ἀγαθῶν, θὰ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ τυχὸν εὐνοϊκὴ ἐπίδρασις ἰσχυροποιημένων κινήτρων διὰ περισσότεραν ἢ περισσότερον ἀποδοτικὴν ἐργασίαν, μετὰ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπέκτασιν τῆς παραγωγῆς⁽²⁷⁾.

Ὅταν αἱ διαθέσεις τῶν καταναλωτῶν κεντρίζωνται ἀπὸ καινοφανῆ ἀγαθὰ, τότε ἢ αἱ δαπάναι ἐκ τῶν δεδομένων εἰσοδημάτων θὰ αὐξηθοῦν, ἢ ἡ ἀποταμίευσις θὰ ἀνέλθῃ τόσον, ὥστε νὰ ἰκανοποιοῦνται εἰς τὸ μέλλον αἱ νέαι ἀπαιτήσεις, ἢ θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀποθησαυρισμένα μέσα. Τοῦτο εἶναι πιθανὸν νὰ συμβῇ, ὅταν μία οἰκονομία ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἀποτελεματώσεως καὶ βαδίζει πρὸς κοινωνικὴν σταθερότητα καὶ πρόοδον. Ἔτερον ἐνδεχόμενον εἶναι, ὅτι ἡ ἔλιξις

26) Ἴδε J. Spengler «Product - Adding Versus Product - Replacing Innovations», *Kyklos*, X. (1957), σσ. 262-264.

27) Ἴδε A. Pepelasis. «Positive Aspects of the International Demonstration Effect», *Proceedings, Western Economic Association*, XXXIV (1959), σσ. 28-33.

των ανεπτυγμένων βιοτικών επιπέδων θα αύξηση την ζήτησιν του εισοδήματος και θα επιφέρει αλλαγὴν τοῦ συστήματος προτιμήσεων ἐργασίας. Ἡ προσφορά προσπαθείας τότε θα αὐξηθῇ, νέαι ἐξειδικεύσεις θα ἀποκτηθοῦν, ὥστε νὰ παραχθοῦν περισσότερα ἀγαθὰ διὰ τὴν ἀγορὰν καὶ νὰ ἰδρυθοῦν νέαι ἐπιχειρήσεις. Ἀντιθέτως, τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπιδράσεως ἐκ τῆς ἐπιδείξεως, προϋποθέτει προφανῶς τὴν ὑπαρξιν χαμηλῆς ἐλαστικότητος ζητήσεως δι' εἰσόδημα ὑπὸ μορφήν προσπαθείας καὶ ὅτι ἡ ἔλξις τῶν νέων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἐπιλογὴν μεταξὺ σχολῆς καὶ ἐργασίας.

Τὰ ὑπάρχοντα τεκμήρια διὰ τὴν ἐλαστικότητα προσφορᾶς ἐργασίας φαίνονται νὰ εἶναι ἀντιφατικά, δύναται ὅμως νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἐλαστικότης αὕτη θα εἶναι σημαντικὴ ὅταν εἰσαχθοῦν νέα ἀγαθὰ εἰς μίαν κοινωνίαν μὲ πατροπαράδοτα καταναλωτικὰ πρότυπα. Οἱ ἀνθρωπολόγοι παρετήρησαν πόσον ἡ γνωριμία μὲ νέα ἀγαθὰ μετέβαλε συχνὰ ριζικῶς τὰ πρότυπα ἐργασίας-σχολῆς (Work - Leisure Patterns).

Ἡ ἐπίδρασις ἐκ τῆς διεθνούς ἐπιδείξεως, ὅπως αὕτη συνήθως προβάλλεται, τονίζει ἀποκλειστικῶς τὴν ἔλλειψιν κεφαλαίου καὶ τὴν ἀνάγκην ἐξοικονομήσεώς του. Ἄλλ' ἴση ἢ μεγαλύτερα σημασία πρέπει νὰ δοθῇ καὶ εἰς τὸν μηχανισμόν, ὁ ὁποῖος θα κινητοποιήσῃ τὰς ἐπενδύσεις καὶ θα προάγῃ νέαν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα, διὰ τῆς προσελκύσεως μεγαλύτερας προσφορᾶς κεφαλαίων, ἅτινα πιθανῶς εἶναι διασκορπισμένα καὶ κεκρυμμένα ἐντὸς τῆς οἰκονομίας.

Ὀικονομία, ἡ ὁποία ἔχει παραμείνει στάσιμος ἐπὶ μακρὸν καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας οὐδεμία συστηματικὴ δημοσία προσπάθεια εὐρίσκεται καθ' ὁδόν, θα αἰσθανθῇ ἰσχυρῶς τὴν δημιουργικὴν πείσιν τῆς ζητήσεως, προκαλουμένης ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας μιμήσεως ξένων ἐπιπέδων καταναλώσεως. Τοιαῦτα μεταβολὰ τῆς ζητήσεως ἀποδεικνύονται ἰσχυρὰ κίνητρα πρὸς δημιουργίαν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων ἐπεκτάσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς, κινητοποιήσιν ὑφισταμένων ἀλλὰ μὴ χρησιμοποιουμένων ἀποταμιεύσεων, καὶ αὐξησιν τοῦ ὄγκου τῶν ἐπενδύσεων. Ἡ εἰσαγωγὴ διαρκῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τινος ὑπαναπτύκτου χώρας, θεωρεῖται κατὰ κανόνα σπατάλη, ἐν συγκρίσει πρὸς διαφόρους ἑτέρους τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους δύναται νὰ διατεθῇ τὸ συναλλαγματικὸν ἀπόθεμα—ὅπως ἡ ἀπόκτησις κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν. Ἄλλὰ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα βαθμηδὸν θα προέλθουν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς διεθνούς ἐπιδείξεως ἐπὶ τῆς ζητήσεως τῶν διαρκῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, δύνανται νὰ εἶναι σημαντικὰ καὶ πρέπει νὰ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ὑποβοηθοῦν μίαν στάσιμον καὶ ἀπρογραμματίστον οἰκονομίαν νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀδρανείας, διὰ τῆς διανοίξεως εὐκαιριῶν βασικῶν μεταβολῶν (28).

28) Εἰσαγωγὰι ἠλεκτρικῶν φυγείων, π.χ., δυνατόν νὰ ἔχουν εὐρυτάτην ἐγχωρίαν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς ἐπιδείξεως, παρακινῶσαι άτομα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ χρηματοδοτήσουν τοιοῦτου εἶδους ἀγορᾶς, νὰ ἀγοράζουσιν ἐντόπια φυγεία πάγου, ὡς ὑποκατάστατα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἴσως νὰ εἶναι σημαντικὴ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς πάγου καὶ τῶν ἐγχωρίων βιομηχανικῶν φυγείων πάγου. Ἀκόμη περισσότερον, μὲ αὐξανόμενη χρησιμοποίη-

Τέλος, ἐπειδὴ ἡ ἀγορὰ ἐνδιαμέσων ἀγαθῶν εἶναι περιορισμένη εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, ἡ ἐκβιομηχάνισις καὶ ἡ ἀνάπτυξις δύνανται κατὰ μέγα μέρος νὰ ἀρχίσουν διὰ τῆς δημιουργίας βιομηχανιῶν παραγουσῶν ἀγαθὰ τελικῆς ζητήσεως. Ἱστορικῶς, εἰς τὰς συγχρόνους ἀνεπτυγμένας χώρας, τὰ ἀρχικὰ πρότυπα τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως ἐβασίζοντο κατὰ πολὺ εἰς τὴν μετατροπὴν τῶν ἐγχωρίων καὶ εἰσαγομένων πρώτων ὑλῶν εἰς τελικὰ—ἔτοιμα προϊόντα. Ἀντιθέτως, σήμερον μία ἀναπτυσσομένη οἰκονομία διαθέτει καὶ ἄλλην κεντρικὴν ἀρτηρίαν πρὸς ἐκβιομηχάνισιν: τὴν μετατροπὴν εἰσαγομένων βιομηχανικῶν ἡμικατεργασμένων ἀγαθῶν εἰς προϊόντα τελικῆς καταναλώσεως. Ἐργοστάσια συσκευασίας καὶ συναρμολογήσεως φαρμακευτικῶν προϊόντων, ἀγαθῶν ὑγιεινῆς, ραδιοφῶνων, ποτῶν, στυλογράφων, ἠλεκτρικοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ χημικῶν προϊόντων, ἀποτελοῦν τυπικὰ παραδείγματα τῶν βιομηχανιῶν «εἰσαγωγικοῦ θύλακος» (Enclave—Import), διὰ νὰ χρησιμοποiewμεν τὴν ὀρολογίαν τοῦ καθηγητοῦ Hirschman. Αἱ βιομηχανίαι αὗται, αἱ ὁποῖαι δίδουν τὴν τελευταίαν πινελλίαν εἰς τὰ προϊόντα, εἶναι συχνὰ ἀρκετὰ κατάλληλοι διὰ τὸ ἀρχικὸν στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως.

Δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος διαφωνίας ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐπιδείξεως, ἐὰν δι' αὐτῆς ἐξυπακούετο ἀπλῶς καὶ μόνον ὅτι οἱ καταναλωταὶ τῶν πτωχῶν χωρῶν δαπανοῦν τὰς ἀποθησαυρίσεις καὶ τὰ τρέχοντα εἰσοδήματά των διὰ τὴν ἀγορὰν αὐτοκινήτων πολυτελείας ἢ ἐτέρων πολυτελῶν δαπανηρῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ἀνταποκρίνονται κυρίως εἰς τὰς προτιμήσεις τῶν ἀνωτέρων εἰσοδηματικῶν τάξεων τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομιῶν. Ἄλλ' ἡ μίμησις τῶν ξένων βιοτικῶν ἐπιπέδων καλύπτει μέγα μέρος ἐπιθυμητῶν μέσου τύπου βιομηχανικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε πολυτελῆ οὔτε ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Τὰ ἀγασθὰ ταῦτα εἶναι κυρίως προϊόντα τῶν βιομηχανιῶν εἰσαγωγικοῦ θύλακος, ἢ ἴδρυσις τῶν ὁποίων καθίσταται ἀρχικῶς δυνατὴ μέσῳ τῆς

σις ἠλεκτρικῶν ψυγείων καὶ ψυγείων πάγου, νὰ δημιουργῆται συμπληρωματικὴν ζήτησιν νέων ἀγαθῶν, ὡς κατεψυγμένων ὀπωρῶν καὶ λαχανικῶν. Ἡ νέα αὕτη ζήτησις θὰ εἶναι ἐν ἑκ τῶν κινήτρων διὰ τὴν δημιουργίαν βιομηχανίας κατεψυγμένων ἀγαθῶν (δυναμικῶς δὲ μίας σημαντικῆς ἐξαγωγικῆς βιομηχανίας). Ἐπὶ πλέον, τὸ προσιτὸν τῶν ψυγείων θὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν εἰσαγωγὴν νέων καινοτομιῶν (ἢ νεωτερισμῶν), αἱ ὁποῖαι θὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συμπίεσιν τοῦ ἀγοραίου κόστους. Καθὼς τὰ άτομα θὰ διαπιστοῦν ὅτι ἡδύναντο νὰ ἀγοράζουσι μεγαλύτερας ποσότητος καὶ εἰς μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα φθαρτὰ τρόφιμα (ὄπως τὰ αὐγά, τὸ γάλα, τὸ τυρὶ ἢ τὸ κρέας), αἱ ἀγοραστικαὶ συνήθειαι θὰ μεταβάλλωνται. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης μεταβολῆς θὰ εἶναι ὥστε τὰ αὐγά, π.χ., νὰ πωλοῦνται εἰς τὰς πόλεις συσκευασμένα μᾶλλον, παρά σωρηδόν. Ἡ παραγωγὴ χάρτου περιτυλίγματος καὶ χαρτονίου συσκευασίας καὶ φιαλῶν, ὡς καὶ ἡ ἐμφιάλωσις ζύθου καὶ ἐτέρων κρῶν ποτῶν θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν δημιουργίαν νέων σημαντικῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ χρησιμοποιοῦν κυρίως ἐγχώρια ὑλικά. Δὲν ὑπερβάλλει κανεὶς ἐὰν τονίσῃ τὴν σημασίαν τῶν βελτιώσεων συσκευασίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν συναφῶν δεξιοτήτων. Ὡς βεβαίον πολλοὶ Ἀμερικανοὶ εἰσαγωγεῖς Ἰταλικῶν καὶ Ἰνδικῶν εἰδῶν βιοτεχνίας, τὸ κόστος τῶν εἰδῶν αὐτῶν ἀπὸ τὰς χώρας αὐτὰς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μειωθῇ κατὰ τὸ $\frac{1}{6}$ ἢ τὸ $\frac{1}{4}$, κατόπιν καλύτερας συσκευασίας. Τελικῶς, αἱ μεταβολαὶ τῆς καταναλώσεως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς διεθνούς ἐπιδείξεως δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουσι εἰς μετατόπισιν τινα, πρὸς ὄφελος τῶν ἐγχωρίως παραγομένων ὑλικῶν.

ἀναπτύξεως τῆς ἐγχωρίου ἀγορᾶς. Ἡ ἀγορὰ αὕτη εἶναι πολλάκις τὸ ἀποτέλεσμα πίεσεων τῶν τάσεων πρὸς ἐπίδειξιν. Αἱ εἰσαγωγικοῦ θύλακος ἐπιχειρήσεις ἔχουν πολλὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα. Πρῶτον, προσφέρουν εὐκαιρίας ἐπενδύσεως εἰς τὸ μικρὸν κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ διατεθῆ εἰς ἐπιχειρήσεις, ἀπαιτούσας σχετικῶς μεγάλα ποσὰ καὶ συγκέντρωσιν πόρων πολλῶν ἐπενδυτῶν. Δεύτερον, ἐν τῶν συνηθεστέρων ἐμποδίων τῆς ἰδρύσεως ἐπιτυχῶν βιομηχανικῶν τολμημάτων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχὰς εἶναι ὁ κίνδυνος, ὁ ὁποῖος ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐξάρτησιν ἐξ ἀναξιοπίστων ἐγχωρίων ἀγορῶν πρῶτων ὑλῶν. Ἄλλ' ὁ κίνδυνος οὗτος ἐλαχιστοποιεῖται διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας εἰσαγωγῆς μέρους ἢ τοῦ συνόλου τῶν ὑλικῶν των. Τρίτον, αἱ ἐπιχειρηματικαὶ στενότητες, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἀποθαρρύνουν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πτωχῶν οἰκονομιῶν εἶναι πάλιν ὀλιγώτερον δυσμενεῖς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν βιομηχανιῶν εἰσαγωγικοῦ θύλακος ἐπειδὴ ἡ ἐπιχειρηματικὴ λειτουργία αὐτῶν εἶναι περιωρισμένη καὶ τείνει πρὸς τυποποίησιν. Αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται δύνανται νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἐκπαιδευτικὸν ὑπόβαθρον τῶν τοπικῶν ἐπιχειρηματιῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ χρειασθοῦν κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναπτύξεως. Τέταρτον, αἱ βιομηχαναὶ εἰσαγωγικοῦ θύλακος θὰ θέσουν εἰς κίνησιν σημαντικὴν ἄλυσον παλινδρομικῶν ἐπιδράσεων. Δηλαδή, θὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς εἰδῶν, τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς εἰσροαὶ ὑπὸ τῶν βιομηχανιῶν εἰσαγωγικοῦ θύλακος. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη μετὰ τῶν προωθητικῶν ἐπιδράσεων, θὰ δημιουργήσουν ἰσχυρὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι θὰ προάγουν τὴν ἀνάπτυξιν. Τέλος, ὠρισμένα ξένα κεφάλαια δύνανται νὰ προσελκυθοῦν εὐκολώτερον ἀπὸ τοιοῦτου εἶδους βιομηχανίας παρὰ ἀπὸ βιομηχανίας, αἱ ὁποῖαι βασίζονται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων εἰσροῶν καὶ ἐπεξεργασιῶν. Αἱ εἰσαγωγαὶ καὶ ἡ λειτουργία τῶν βιομηχανιῶν εἰσαγωγικοῦ θύλακος θὰ δώσουν ἐκτίμησιν τινα τῆς ἐγχωρίου ἀγορᾶς καὶ τῶν δυνατοτήτων αὐτῆς. Ὅταν ἡ ζήτησις αὕτη διέλθῃ τὸ στάδιον τοῦ ἐλαχίστου οἰκονομικοῦ μεγέθους, αἱ εἰσαγωγαὶ θὰ τείνουν νὰ ἀντικατασταθοῦν ὑπὸ τῆς ἐγχωρίας δραστηριότητος καὶ ἡ ἐγχωρία παραγωγικὴ συμμετοχὴ θὰ ἐπεκταθῆ ἐνδεχομένως ἀπὸ «τὰς τελικὰς λεπτομερείας» εἰς τὴν πλέον πολὺπλοκον διαδικασίαν τῆς μετατροπῆς πρῶτων ὑλῶν εἰς ἔτοιμα προϊόντα²⁹⁾.

Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἡ ἐπίδρασις ἐκ τῆς διεθνοῦς ἐπιδείξεως ἀναμένεται νὰ ἀσκήσῃ εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν εἰς ἑτέρας περιπτώσεις ἐκτὸς τῶν ἤδη ἀνωτέρω μνημονευθειῶν. Ὅπου ἡ ἐκβιομηχανίσις δὲν εἶναι κρατικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ὅπου ἔλλειπουν αἱ εὐνοϊκαὶ συνθηκαὶ λειτουργίας τῆς ἐσωτερικῆς ἰδιωτικῆς ἀγορᾶς, ἡ αὐξήσις τῆς καταναλώσεως δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ προετοιμάσουν τὴν οἰκονομίαν δι' ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦτο, ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ὑπογραμμισθοῦν οἱ μηχανισμοί, οἱ ὁποῖοι τείνουν νὰ φέρουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ὑπάρχουσαν ἀποταμίευσιν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τοὺς ὑφισταμένους πόρους, παρὰ νὰ τονίζωνται τοιοῦτου εἶδους ἀρνητι-

29) Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸν Hirschman, ἑ.ἀ., σελ. 157—159.

κοι παράγοντες, ὅπως ἡ στενότης τοῦ κεφαλαίου, αἱ περιορισμένα ἀποταμιεύσεις καὶ αἱ ἀνεπαρκεῖς πλουτοπαραγωγικαὶ πηγαί.

Τρόποι αὐξήσεως τῆς προσφορᾶς ἀποταμιεύσεως

1. *Διὰ τῶν συνεταιριστικῶν, πιστωτικῶν καὶ ἄλλων ὁργανώσεων.* Κατ' ἀρχὴν, καθὼς μία οἰκονομία ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται, ἡ σχετικὴ θέσις τῶν μεγάλης κλίμακος βιομηχανιῶν καθίσταται περισσότερο σημαντικὴ. Διὰ τοῦτο, θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ ἀναμένῃ αὐξήσιν τῆς ἀποταμιεύσεως ἐφ' ὅσον αἱ μεγαλύτεραι ἐπιχειρήσεις παρὰ αἱ μικρότεραι μονάδες ἀποταμιεύουν καὶ ἐπανεπενδύουν μεγαλύτερον μέρος τῶν κερδῶν των. Εἰς τὰς Ἰνδίας, π.χ., ὑπολογίζεται ὅτι αἱ καθαρὰ ἀποταμιεύσεις τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων θὰ ἀνέλθουν κατὰ τὸ 1970 ἀπὸ 1 εἰς 2-3% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος⁽³⁰⁾.

Οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἢ μὴ τῆς Κυβερνήσεως, προσφέρουν ἐπίσης δυνατότητα αὐξήσεως τῆς ἀποταμιευτικῆς ἰκανότητος εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχάς. Τὰ κεφάλαια τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ ἀμοιβάς, μετοχικὸν κεφάλαιον τῶν μελῶν, δάνεια, καταθέσεις καὶ κρατικὰς ἐπιδοτήσεις. Οἱ συνεταιρισμοὶ δύνανται νὰ αὐξήσουν τὴν διαθέσιμον ἀποταμίευσιν, διὰ τῆς ἐνθαρρύνσεως τῆς συνηθείας τῆς φειδοῦς: διὰ τῆς κατακρατήσεως μέρους τῶν προσόδων τῶν μελῶν των πρὸς μεγέθυνσιν τῆς παραγωγῆς, ἀγορὰν τοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ αὐξήσιν τῶν ἀποθεμάτων· ἢ διὰ τῆς κινητοποιήσεως μικρῶν κεφαλαίων πρὸς χρησιμοποίησιν εἰς τοπικὰ ἔργα, διευθυνόμενα ὑπὸ τοπικῶν παραγόντων. «Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ὀργανωθοῦν οἱ κάτοικοι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοπικῶν κεφαλαιακῶν ἔργων, ὡς δρόμων καὶ ἀποθηκευτικῶν χώρων, τότε θὰ ἐπιείθοντο οὗτοι πολὺ εὐκολώτερον εἰς τὸ νὰ μετᾶσχουν εἰς τὰς ἐπενδύσεις αὐτάς, παρὰ εἰς τὸ νὰ ἐπενδύσουν 10% εἰς τὴν Καλκούτταν, τὸ Καράτσι ἢ εἰς ὠρισμένα ἄλλα ἐμπορικὰ κέντρα»⁽³¹⁾.

Αἱ βασικαὶ ἐπιδιώξεις ἐνὸς συνεταιρικοῦ πιστωτικοῦ ὀργανισμοῦ δεόν νὰ εἶναι:

1. Ἡ προαγωγή τῆς φειδοῦς, οὕτως ὥστε νὰ ἐπέλθῃ αὐξήσις τῆς προσφορᾶς κεφαλαίων, εἰδικώτερον εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχάς.
2. Ἡ προαγωγή τῆς ἀποτελεσματικῆς χρήσεως τῶν δανείων καὶ ἡ ἐλαχιστοποίησις τῶν κινδύνων δανεισμοῦ.
3. Ἡ διατήρησις τοῦ δανειακοῦ κόστους εἰς χαμηλὰ ἐπίπεδα.
4. Ἡ ἐνίσχυσις τῶν γεωργῶν, οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦν νὰ ἐπιτύχουν δάνεια ἐκ τῶν ἐμπορικῶν Τραπεζῶν.
5. Ἡ ἀντιλήσις ἄλλων ἐκτὸς τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος πόρων⁽³²⁾.
Εἰς τὰς Ἰνδίας, ἡ κίνησις τῆς συνεταιριστικῆς πίστεως μὲ κρατικὴν χρη-

30) *Ide Coale and Hoover, ἑ.ἀ. σελ. 157-159.

31) Horace Belshaw, in Elizabeth K. Bauer, ed., Proceedings of the International Conference on Agricultural and Cooperative Credit, Berkeley. University of California, 1953, σελ. 370.

32) Βλ. σχετ. εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα τοῦ εἰς ὑποσημείωσιν 29 ἀναφερομένου ἔργου.

ματικήν ένίσχυσιν, ἀναμένεται νὰ καταστή σημαντικὸν ὄργανον τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Συμφώνως πρὸς τὸ οἰκείον πρόγραμμα, τὰ συνεταιριστικὰ δάνεια θὰ αὐξήσουν περισσότερον ἀπὸ 4 φορές κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου πενταετοῦς προγράμματος, ἤτοι ἐκ R_s 430 ἐκ. εἰς R_s 2250 ἐκ. ⁽³³⁾. Περιττόν, βεβαίως, νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ εἰς τὰς περισσοτέρας ὑπαναπτύκτους χώρας εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς ἐμβρῦώδη κατάστασιν. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν συνεταιρισμῶν θὰ διευκολύνῃ τὴν μεγαλυτέραν συσσωρεύσιν τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τοῦ κεφαλαίου. Ἐν πλήρῃ σύστημα πιστωτικῶν καὶ ἀποταμιευτικῶν ἰδρυμάτων, θὰ αὐξήσῃ τὴν κινητικότητα τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ θὰ προκαλέσῃ — ἐντὸς ἐνὸς μεταβαλλομένου πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος—περισσοτέρας ἀποταμιεύσεις, εἰδικώτερον ἀπὸ τὰς μικροτέρας ἐπιχειρήσεις.

Αἱ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἴδρυσιν τραπεζικῶν καὶ ἄλλων χρηματοδοτικῶν μεσολαβητῶν, μέσῳ τῶν ὁποίων τὰ ἀποταμιευθέντα καὶ ἐπενδυτικὰ χρηματικὰ μέσα θὰ διοχετευθοῦν παραγωγικῶς, θὰ ἐξαρτηθοῦν ἐκ τῶν εἰδικωτέρων συνθηκῶν τῆς χώρας. Ὅπωςδῆποτε, ἐν κοινὸν προαπαιτούμενον εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῶν μικρῶν ἀποταμιεύσεων, τῶν κατατεθειμένων εἰς τὰ δημόσια ἰδρύματα. Πολὺ συχνά, αἱ Κυβερνήσεις, ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην δικαιολογίαν, ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἐξηνέμισαν τὰς πενιχρὰς ἀποταμιεύσεις τῶν χαμηλοτέρων εἰσοδηματικῶν τάξεων.

2. *Διὰ τῆς Φορολογίας.* Βελτιωμένη καὶ πλέον εὐκίνητος φορολογικὴ μέθοδος ἀποτελεῖ πρωταρχικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς ροῆς τῶν ἀποταμιεύσεων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. Παρὰ ταῦτα, ὑπάρχουν σοβαροὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς φορολογίας ὡς μέσου μεταφορᾶς πλουτοπαραγωγικῶν πόρων ἀπὸ ὀλιγώτερον εἰς περισσότερον παραγωγικὰς διαδικασίας καὶ πρὸς δημιουργίαν κεφαλαίου διὰ ἀναγκαστικῆς δημοσίας ἀποταμιεύσεως. Τὰ ἐκ τῆς φορολογίας ἔσοδα τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἀποτελοῦν ἤδη τὰ 30—40% τοῦ ἀκαθαρίστου ἐθνικοῦ προϊόντος αὐτῶν. Εἰς τὰς σχετικῶς πτωχὰς χώρας, ἐξ ἄλλου, ὁ λόγος τῆς φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως πρὸς τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα εἶναι σημαντικῶς μικρότερος. Εἰς τὰς Ἰνδίας, π.χ., ἡ φορολογικὴ διάρθρωσις ἀποφέρει κατὰ μέσον ὄρον οὐχὶ πλέον τοῦ 7% τοῦ Ἰνδικοῦ ἀκαθαρίστου ἐθνικοῦ προϊόντος ⁽³⁴⁾. Ἡ διοικητικὴ μηχανὴ τῶν χωρῶν τούτων, δὲν εἶναι συνήθως ἐπαρκής· ἡ φορολογικὴ ἀπροθυμία εἶναι σημαντικὴ καὶ τὸ ἠθικὸν κλίμα, διαμορφωθὲν ὑπὸ μακρὰς περιόδους καταπίεσεως, διακείται συμπαθῶς πρὸς τὴν φοροδιαφυγὴν. Ἐπὶ πλέον, ὁ προσδιορισμὸς, π.χ., τοῦ 20% τοῦ εἰσοδήματος, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὴν μεγαλυτέραν φοροδοτικὴν ἰκανότητα, εἶναι πλέον δυσχερὴς εἰς μίαν οἰκονομίαν μὲ, π.χ., \$ 100 κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα, παρὰ εἰς μίαν οἰκονομίαν μὲ \$ 1500 κατὰ κε-

33) Coale and Hoover. ἑ.ἀ., σελ. 160.

34) Ἴδε Henry S. Bloch, «The Relation of Tax Policy to Economic Growth», ἐν The Limits of Taxable Capacity, Princeton, Tax Institute, 1953, σελ. 171. Ἐπίσης Ursula K. Hicks, «The Search for Revenue in Underdeveloped Countries», εἰς *Revue de Science et de Legislation Financières*, 1952.

φαλήν εισόδημα, παρά εις μίαν οικονομίαν με \$ 1500 κατά κεφαλήν εισόδημα. Καί τὸ κόστος τῆς εισπράξεως φόρου ἐξ 20 δολλαρίων ἐξ ἑνὸς εισοδήματος 100 δολλαρίων, εἶναι κατ' ἀναλογίαν πολὺ ὑψηλότερον τῆς εισπράξεως φόρου 200 δολλαρίων ἐξ εισοδήματος 1.000 δολλαρίων⁽³⁵⁾.

Οἱ ἔγγειοι φόροι ἀποτελοῦν τὰς συνηθεστέρας πηγὰς δημοσίων ἐσόδων πολλῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Ἡ ταμιακὴ ὠφελιμότης καὶ διάφοροι κοινωνιολογικοὶ παράγοντες, καθιστοῦν τοὺς ἔγγειους φόρους πολὺ ἑλκυστικούς. Οἱ φόροι οὗτοι ἔχουν μοναδικῶς εὐνοϊκὴν θέσιν ὡς ταμιακὰ ὄργανα, ἐπειδὴ ἡ γῆ ἀποτελεῖ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς τὴν κυριωτέραν πηγὴν πλοῦτου καὶ εισοδήματος: ἡ ἀξία τῆς ἐκτιμᾶται εὐκόλως, δὲν δύναται νὰ ἀποκρυβῆ αὕτη καὶ ἡ ἰδιοκτησία τῆς ἀποτελεῖ πηγὴν σημαντικοῦ γοήτρου εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας οικονομίας. Ἐν τούτοις, τὸ σύστημα φορολογίας τῆς γῆς πολλῶν χωρῶν πρέπει νὰ τροποποιηθῆ καὶ νὰ συμπληρωθῆ ὑπὸ ἄλλων φόρων, ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ ἐξευρεθοῦν κεφάλαια διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀναπτύξεως. Πάντως, πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσι ἡ καταλληλότης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδίων ἀντικειμενικῶν τῶν ἔγγειων φόρων κριτηρίων, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζονται διὰ τοὺς ἄλλους φόρους. «Καὶ ἀκόμη εἶναι σημαντικὸν δι' ὅλας τὰς χώρας νὰ ἐξετάσων κατὰ πόσον οἱ ἔγγειοι φόροι συμβιβάζονται πρὸς τοὺς οικονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς σκοποὺς τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς, συνάμα δὲ νὰ ἀποφασίσουν ἐὰν οἱ σκοποὶ οὗτοι ἐξυπηρετοῦνται ἀκόμη ἱκανοποιητικώτερον με μίαν ἀναθεώρησιν τῶν ἰσχυόντων μεθόδων φορολογίας τῆς γῆς, ἢ με τὴν ἐξεύρεσιν δι' ἄλλων τρόπων τῶν ἀναγκαίων ἐσόδων»⁽³⁶⁾. Ὡρισμένοι βασικαὶ τροποποιήσεις εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ νὰ καταστήθῃ περισσότερο ἀποτελεσματικὸς ὁ ἔγγειος φόρος. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ συστήματος τῆς ἔγγειου φορολογίας πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ βελτιωμένας μεθόδους φορολογικῆς βεβαιώσεως· τὰ ἔσοδα τῶν φόρων πρέπει νὰ ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν τιμῶν καὶ ἡ φορολογικὴ ὀφειλὴ πρέπει νὰ συνδέεται εἰς ὠρισμένην ἔκτασιν με τὰς προσωπικὰς συνθήκας τοῦ φορολογουμένου.

Πάντως, ἡ φορολογία διὰ σκοποὺς ἀναπτύξεως θὰ πρέπει νὰ πλήττη βαρύτερα τὰ εισοδήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ διατίθενται διὰ πολυτελεῆ διαβίωσιν ἢ διὰ κερδοσκοπικὰς ἐπενδύσεις, δι' ἀποθησαύρισιν ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος καὶ τὰ παρόμοια. Δύσκαμπτοι φόροι περιουσίας εἶναι δυνατόν νὰ ἀποθαρρύνουν ἐπενδύσεις εἰς ἀκίνητα ἢ ἄλλας μορφὰς «ἀντιπαραγωγικῶν» κατασκευῶν. Αἱ πολυτελεῖς δαπάναι πρέπει γενικῶς νὰ τιμωροῦνται πρὸς ὄφελος τῶν ἀποταμιεύσεων, αἱ ὁποῖαι δύναται νὰ ἐπενδυθοῦν παραγωγικῶς. Φόροι θίγοντες βασικὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ πρέπει γενικῶς νὰ ἀποφεύγονται. Εἰδικώτερον, πρέπει νὰ περιορίζωνται οἱ ἐπὶ τῶν νέων ἐγχωρίως παραγομένων βιομηχανικῶν ἀγαθῶν φόροι, ὥστε νὰ ἐνθαρρύνωνται αἱ ἐγχώριοι ἀγοραί. Ὅπου εἶναι δυνατόν, ἡ ἀγροτικὴ παραγωγή δὲν πρέπει νὰ φορολογηται

35) Walter Heller, «A Survey of Agricultural Taxation and Economic Development», εἰς Wald, σελ. 153.

36) Haskell P. Wald, *Taxation of Agricultural Land in Underdeveloped Economies*, Cambridge, Harvard University Press, 1959, σελ. 71-89.

άμέσως, έπειδή τοιούτου είδους φόροι δύνανται νά άποθαρρύνουν τās χρηματοεμπορικές καλλιέργείας, αί όποίαι φυσικά πρέπει νά αύξηθούν. Αύξήσεις τοϋ ιδιωτικού εισοδήματος, προκύπτουσai εκ τής οικονομικής ανάπτυξης, ιδίως εις τήν περίπτωσιν κατά τήν όποίαν συμμετέχουν και κρατικά κεφάλαια, θά πρέπει νά υπόκεινται εις προοδευτικήν φορολογίαν. Έξ άλλου, ύπερβολικαί φορολογικαί ποιναι έπιβαλλόμεναι έπί τών εισοδημάτων, τά όποία αύξάνουν ταχύτερον τής ύπολοίπου οίκονομίας, δυνατόν νά άποθαρρύνουν τήν περαιτέρω ανάπτυξιν τών τομέων τούτων, οί όποίοι φαίνεται νά έπιδεικνύουν ύψηλόν δυναμικόν ανάπτυξης. Τελικώς, τά άποτελέσματα τών ύψηλών προοδευτικών φόρων έπί τών κινήτρων θά είναι όλιγώτερον δυσμενής δια τόν γεωργικόν, παρά δια τόν βιομηχανικόν τομέα. Τά μεγάλα άγροτικά εισοδήματα συνήθως προέρχονται έξ ένοικίων και τόκων και συνήθως δέν είναι έπιχειρηματικά. Τοιούτου είδους εισοδήματα έξ ένοικίων, τά όποία συχνά έξανεμίζονται εις πολυτελή κατανάλωσιν ή εις ξένas καταθέσεις, δύνανται νά άποβοϋν ό στόχος τών μέτρων βαρείας προοδευτικής φορολογίας, πρὸς τόν σκοπόν συγκεντρώσεως κεφαλαίων δι' ανάπτυξιν.

Βασική προϋπόθεσις δια νά καταστή άποτελεσματική ή έν προκειμένω φορολογία, είναι ή ίδρυσις και ή έπαρκής λειτουργία τών τοπικών διοικητικών θεσμών. Οί θεσμοί οϋτοι, όχι μόνον διευκολύνουν τήν είσπραξιν τών φόρων, άλλ' έπίσης έμέσως δύνανται νά προάγουν τήν χρησιμοποίησιν τών φορολογικών κεφαλαίων δια τοπικούς σκοπούς. Η δαπάνη τών φορολογικών κεφαλαίων εις τοπικά προγράμματα, έλαχιστοποιεί τὸ πρόβλημα τής φορολογικής συμμορφώσεως και δίδει άμεσον μάθημα πολιτικής άγωγής. Δια νά αύξηθῆ ή ικανότης είσπράξεως περισσοτέρων φόρων, χωρίς νά ένταθῆ τὸ φορολογικόν βάρος, δέον νά καταβληθῆ ή προσπάθεια αύξήσεως τών εκ φόρων κεφαλαίων τών ύπαναπτύκτων χωρῶν, άφοϋ προηγουμένως ληφθοϋν ύπ' όψιν τά έξής: α) Τί έπίδρασιν θά έχη ή αύξησις τής φορολογίας έπί τής πολιτικής διαρθρώσεως τής χώρας, β) ποία κρατικά όργανα—κεντρικά ή τοπικά—θα έπιβάλουν τούς νέους ή τούς ύψηλοτέρους φόρους, γ) πῶς οί νέοι φόροι θα έπιδράσουν έπί τοϋ αίσθήματος δι' ισότητα, και δ) έάν διοικητικῶς είναι κατορθωτή ή είσπραξις φόρων εις τά νέα έπίπεδα⁽³⁷⁾.

3. *Δια πληθωρισμοϋ*. Συνιστάται πολλάκις ό πληθωρισμός ως άποτελεσματικόν και οϋχι πολύ όδυνηρόν μέσον, πρὸς δημιουργίαν άποταμίευσεν δι' ανάπτυξιν. Καθώς αί τιμαί αύξάνουν, ίσχυρίζονται τινές, οί μισθοί και αί τιμαί τών πρώτων ύλών ύπολείπονται δι' ώρισμένον χρόνον. Τὸ μειωθέν πραγματικόν εισόδημα τών εργατῶν και τών κατόχων τών πλουτοπαραγωγικῶν πόρων—τὸ όποιον έχει μετασχηματισθῆ εις άναγκαστικήν άποταμίευσιν—θα έφανισθῆ ως πρόσθετον κέρδος τών έπιχειρηματιῶν και τών έπενδυτῶν. Οϋτοι, πάλιν, θα παρακινηθούν εις τὸ νά αύξήσουν περισσότερον τās έπενδύσεις των. Τοιουτοτρόπως, ίσχυρίζονται, ή άναγκαστική άποταμίευσις θα καταστή ό καταναλωτής τοϋ σχηματισμοϋ κεφαλαίου. Άκόμη περισσότε-

37) Wald, έ.δ., σελ. 17.

ρον, εις τὰς χαμηλοῦ εισοδήματος χώρας, ὁ πληθωρισμὸς λειτουργεῖ ὡς ὄργανον δημεύσεως τοῦ πλοῦτου ὠρισμένων οικονομικῶν ὁμάδων — ὅπως τῶν τοκογλύφων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι ἐμποδίζουν συνήθως τὴν οικονομικὴν πρόοδον ⁽³⁸⁾. Ἀλλὰ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τῆς διὰ τοῦ πληθωρισμοῦ χρηματοδοτήσεως τῆς ἀναπτύξεως, δύναται νὰ ἀνατραποῦν ἐκ τῶν ἐνδεχομένων δυσμενῶν ἀποτελεσμάτων.

Κατ' ἀρχὴν, ὁ πληθωρισμὸς δύναται νὰ εἶναι περισσότερο ἐξαρθρωτικὸς διὰ τὰς ἀναπτυγμένας οικονομίας, αἱ ὅποια ἐξαρτῶνται κατὰ μεγάλην ἔκτασιν ἀπὸ πολυπλόκους διαρρυθμίσεις τῆς ἀγορᾶς καὶ μακροπροθέσμους ὀφειλὰς καὶ συμβόλαια. Εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους ὁμως χώρας εἶναι συχνὰ δυσκολώτερον νὰ περιορισθῇ ὁ πληθωρισμὸς ἐντὸς λογικῶν ὁρίων. Ἡ ἀνεπαρκὴς διοίκηση καὶ ἡ περιορισμένη πείρα τῶν ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένων χωρῶν εἰς πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ οικονομικὴν πειθαρχίαν, δύναται εὐκόλως νὰ ἀφίση τὸν πληθωρισμὸν νὰ μεταβληθῇ εἰς πρώτου μεγέθους οικονομικὸν πρόβλημα. Ἀκόμη περισσότερο, εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους οικονομίας ἔνθα αἱ ἀποταμιεύσεις δὲν ὑπάρχουν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρήματος περιορίζεται εἰς ὀλίγους τομεῖς, τὸ ποσὸν τῶν ἀναγκαστικῶν ἀποταμιεύσεων, τὸ ὅποιον θὰ δημιουργηθῇ μέσῳ τοῦ πληθωρισμοῦ, δὲν δύναται νὰ εἶναι σημαντικόν. Καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως θὰ πρέπει νὰ ἀντιπαρατεθῇ πρὸς τὴν πιθανὴν πτώσιν τοῦ μακροχρονίου δανεισμοῦ καὶ τὴν ἀναπόφευκτον μείωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐθελουσίας ἀποταμιεύσεως, ἡ ὁποία εἰς σχετικῶς ἐλευθέρᾳ κοινωνίᾳ παρέχει τὴν βᾶσιν διὰ μακροχρόνιον ἀνάπτυξιν ⁽³⁹⁾. Ὑπὸ συνθήκᾳ πληθωρισμοῦ, ἡ συνήθης ἀποταμίευσις καθίσταται μὴ ἔλκυστική, διότι τὰ ἄτομα δὲν εἶναι πρόθυμα νὰ κρατοῦν χρήματα καὶ ἀπαιτήσεις, αἱ ὅποια θὰ πληρωθοῦν εἰς χρῆμα ὅταν ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις πίπτῃ.

Πόροι μεταβιβαζόμενοι μέσῳ πληθωρισμοῦ, θὰ κατευθυνθοῦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐσφαλμένως εἰς ἐπενδύσεις, αἱ ὅποια δὲν εἶναι αἱ πλέον παραγωγικαί ⁽⁴⁰⁾. Ὁ πληθωρισμὸς θὰ τείνῃ νὰ μειώσῃ τὴν ἰκανότητα τῆς οικονομίας καὶ θὰ διαστρεβλώσῃ τὴν κατανομὴν τῶν ἐπενδύσεων, διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κριτηρίου τῆς παραγωγικότητος διὰ τοῦ κριτηρίου τῆς ἰκανότητος ἀντιστάσεως εἰς τὴν ὑποτίμησιν ⁽⁴¹⁾. Διὰ τοῦτο, ὁ πληθωρισμὸς θὰ εὐνοήσῃ τὰς ἐπενδύσεις εἰς συνάλλαγμα, τὰς πολυτελεῖς οἰκοδομὰς καὶ ἄλλας κατασκευὰς ἀκινήτων, ὡς καὶ τὰ βραχυχρόνια «ἀκίνδυνα» ἔργα, κερδοσκοπικοῦ μᾶλλον παρὰ παραγωγικοῦ τύπου. Τελικῶς, τὸ αὐξανόμενον ἐγχώριον κόστος θὰ ἐπιδράσῃ δυσμενῶς ἐπὶ τῶν ἐξαγωγικῶν βιομηχανιῶν καὶ τῶν ξένων ἐπενδύσεων.

38) Walter Heller, «Fiscal Policies for Underdeveloped Economies», εἰς Wald, Papers and Proceedings, ἔ.ἀ., σελ. 69.

39) E. M. Bernstein and I. G. Patel, «Inflation in Relation to Economic Development», International Monetary Fund Staff Papers, II (Νοέμβριος 1952), σελ. 363-382.

40) Gerald M. Meier and Robert E. Baldwin, Economic Development, New York, Wiley, 1957, σελ. 352, Ellis, ἔ.ἀ., Viner, ἔ.ἀ., σελ. 48.

41) Kindleberger, ἔ.ἀ., σελ. 188.

Αί πιέσεις αὐται πιθανόν νά θέσουν εἰς κίνδυνον τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν μιᾶς ὑπὸ ἀνάπτυξιν χώρας καὶ νά ἀποτρέψουν περαιτέρω εἰσαγωγὰς ἀπαραιτήτων πρώτων ὑλῶν καὶ ἀγαθῶν κεφαλαίου.

4. *Διὰ δανεισμοῦ.* Ἐτέρα πηγή κεφαλαίου διὰ τὴν ἀνάπτυξιν εἶναι ὁ δανεισμός ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Αἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἀπαιτήσεων εἰς ξένα κεφάλαια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν, ἔχουν συχνὰ ὑπερβολικῶς μεγαλοποιηθῆ. Ἡ Ἔκθεσις «The Measures for Economic Development of Underdeveloped Countries» (1951) εἶναι ἐν προκειμένῳ προφανὲς παράδειγμα. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἐκθέσεως ταύτης ἐξετίμησαν τὰς ἐτήσιας ἀνάγκας τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἰς ξένον κεφάλαιον περίξ τοῦ ποσοῦ τῶν δολλ. 19 δισεκατ., ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 5 δύνανται νά ἐξυφραθοῦν ἐγχωρίως, τὸ δὲ ὑπόλοιπον νά προέλθῃ ἐκ τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν τῆς Δύσεως. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι φαίνονται ἀστρονομικοὶ καὶ στεροῦνται ρεαλισμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ μηχανισμοῦ τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου.

Εἶναι ἀπίθανον νά παρατηρηθῆ εἰς τὸ προσεχές μέλλον νά ἐπαναληφθῆ τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ τὸ ἰδιωτικὸν ξένον κεφάλαιον νά εἰσρεύσῃ εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, μὲ ρυθμὸν προσεγγίζοντα τὴν ἐξαγωγήν Βρετανικοῦ κεφαλαίου διαρκούντος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ἤτοι κατὰ 7% τοῦ Βρετανικοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος. Τὸ ἰδιωτικὸν κεφάλαιον προτιμᾷ τὰς σχετικῶς ἀσφαλεῖς ἐπενδύσεις τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἀντὶ νά διακινδυνεύῃ περιπέτειας εἰς τὰς χαμηλοῦς—εἰσοδήματος οἰκονομίας. Ἔτι περαιτέρω, αἱ ξένα ἰδιωτικαὶ ἐπενδύσεις τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν εἶναι συνήθως συνδεδεμένα μὲ ἀποκλειστικῶς ἐξαγωγικὰς βιομηχανίας, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιρροή δὲν εἰσδύει κατὰ κανόνα εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας, ἡ δὲ συμβολὴ αὐτῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν εἶναι βραδεῖα καὶ περιορισμένη. Οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ καὶ αἱ κυβερνήσεις τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἱκανοποιοῦν μέρος τῶν ἀναγκῶν εἰς ξένον κεφάλαιον τῶν ὀλιγώτερον—ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἄλλ' ἀκόμη καὶ ἐάν τοιοῦτου εἶδους διακυβερνητικαὶ δωρεαὶ καὶ δάνεια ὑπερβοῦν τὰς πλέον αἰσιοδόξους προσδοκίας, τὸ ξένον δημόσιον κεφάλαιον θὰ εἶναι κλάσμα μόνον ἐκείνου ὅπερ ζητεῖται ἀπὸ πολλὰς ἀναπτυσσομένης χώρας τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Δέον νά τονισθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ Δύσις καὶ εἰδικώτερον αἱ Ἠνωμένα Πολιτεῖαι πρέπει νά συμβάλουν ἀποφασιστικῶς, παρέχουσαι τὰ ἀπαιτούμενα μέσα εἰς τὰς πτωχὰς χώρας, διὰ νά ὑποβοηθήσουν τὰς προσπάθειάς των πρὸς ἀνάπτυξιν. Ἡ αὐξανόμενη χρησιμοποίησις ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν χειρισμῶν ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας, δυνατὸν νά συμβάλῃ εἰς καλύτεραν ἐπίγνωσιν τῶν εὐθυνῶν τῆς Δύσεως ἔναντι τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐν τούτοις, αὐτὸ τὸ ὅποιον ὑπαινισσόμεθα ἀνωτέρω εἶναι, ὅτι ἡ ξένη οἰκονομικὴ βοήθεια θὰ παίξῃ μόνον βοηθητικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος θὰ πρέπει νά ἀναληφθῆ ἀπὸ τὰς ἰδίας ὑπαναπτύκτους χώρας καὶ τὴν ἐγχωρίαν αὐτῶν ἀποταμίευσιν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ἀξίζει νά ἐνθυμηθῆ τις πὼς ἡ ἐξωτερικὴ χρηματοδότησις ἔπαιξε σχετικῶς μικρὸν ρόλον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν προηγμένων ἤδη χωρῶν, ὅπως τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Δανίας. Ἡ Δανία

έδανείσθη, μέχρι μὲν τοῦ ἔτους 1870 πολὺ μικρὰ ποσά, μεταξύ δὲ τῶν ἐτῶν 1870—1876 περίπου £ 2.5 ἑκατ. Ἡ Σουηδία, πάλιν, ἔδανείσθη τότε συνολικῶς, £ 5.8 ἑκατ. Τὸ δημόσιον ὁμως χρέος τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ηὔξησε κατὰ £ 90 ἑκατ. περίπου, τῆς δὲ Αἰγύπτου περισσότερο ἀπὸ £ 54 ἑκατ. (43).

Κριτήρια Ἐπενδύσεων

Ἡ δημιουργία ἀποταμιεύσεων καὶ ἡ διαθεσιμότης τῶν ἐπενδυτικῶν κεφαλαίων ἀποτελοῦν μίαν πλευρὰν μόνον τοῦ προβλήματος τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου· μία ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἡ κατανομή τῶν κεφαλαίων αὐτῶν μεταξύ ἀνταγωνιστικῶν διεξόδων. Πῶς πρέπει νὰ δαπανηθοῦν τὰ κεφάλαια; Ποῖος ὁ κανὼν, βάσει τοῦ ὁποίου θὰ λαμβάνωνται αἱ ἀποφάσεις;

1. *Τὸ κριτήριον τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν* (43). Τὸ κριτήριον τοῦτο ἀφορᾷ προβλήματα οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ἐφ' ὅσον ταῦτα προκαλοῦν δυσχερείας εἰς τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν. Ἀναλύει τὴν κατανομὴν τῶν ἐπενδύσεων, ἡ ὁποία θὰ ἐλαχιστοποιήσῃ τὸν κίνδυνον μελλοντικῶν δυσχερειῶν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Ἡ πηγὴ τῶν δυναμικῶν τούτων δυσχερειῶν εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ ὄγκου τῶν εἰσαγωγῶν, ἡ ὁποία συνοδεύει ἐν πρόγραμμα ἐπενδύσεων. Ἐνῶ πρέπει νὰ ἀναμένεται ὅτι τὰ ἐπενδυτικὰ προγράμματα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ ἀπαιτήσουν τὴν εἰσαγωγὴν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποία ἐσωτερικαὶ πηγαὶ ἀδυνατοῦν νὰ προσφέρουν, πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι τὸ ἐνδεχόμενον συναλλαγματικῶν προβλημάτων δὲν ἐξαρτᾶται κατ' οὐδένα τρόπον ἀπὸ τοιοῦτου εἶδους εἰσαγωγῆς κεφαλαίου (44). Ὁ Buchanan ὀνομάζει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰς εἰσαγωγὰς «ἄμεσον διαρροήν» συναλλαγματος. Ἀκόμη σπουδαιότερα εἶναι ἡ «ἔμμεσος διαρροή», ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς αὔξησεως τῶν εἰσαγωγῶν, ἡτις συνοδεύει τὴν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος τὴν προκύπτουσαν ἐξ ἐνὸς προγράμματος ἐπενδύσεων. Εἴτε τὸ πρόγραμμα ἐπενδύσεων ἀπαιτεῖ εἰσαγωγὰς κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, εἴτε οὐχί, ἡ «ἔμμεσος διαρροή» θὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ χώρα θὰ ἀντιμετωπίζη ἐν δυναμικὸν πρόβλημα ἰσοζυγίου πληρωμῶν, τὸ μέγεθος τοῦ ὁποίου θὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὔξησεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ ἐκ τῆς ὀριακῆς ροπῆς πρὸς εἰσαγωγὰς. Ἐπειδὴ δὲ αἱ εἰσαγωγαὶ αὗται, αἵτινες συνιστοῦν τὴν «ἔμμεσον διαρροήν», εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποτελοῦνται, εἰς μεγαλυτέραν ἑκτασιν, ἐκ καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, δὲν εἶναι ἀπαραίτητοι δι' ἐν πρόγραμμα ἐπενδύσεων καὶ διὰ τοῦτο δύνανται νὰ

42) A. J. Youngson, *Possibilities of Economic Progress*, Cambridge, Cambridge University Press, 1959, σελ. 285—291.

43) Πρὸς πληρεστέραν μελέτην τοῦ κριτηρίου τούτου ἴδε: Norman S. Buchanan, *International Investment and Domestic Welfare*, New York, Henry Holt & Company, 1945, Chapter VI; J. J. Polak, «Balance of Payments Problems of Countries Reconstructing with the Help of Foreign Loans», *Quarterly Journal of Economics*, τομ. LVII (Φεβρουαρίου 1943), σσ. 208—240; H. Ellis and L. Metzler (eds.) *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia, Blakiston, 1950.

44) N. S. Buchanan, ἑ.ἀ. σελ. 99.

περιορισθῶν ἢ πολὺ νὰ μειωθῶν διὰ συναλλαγματικῶν ἐλέγχων. Ἡ χώρα θὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀνάγκην αὐξήσεως τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγωγῶν της, μόνον ἐὰν ἡ δραστηριότης τοῦ κράτους μειώσῃ τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς εἰσαγωγὰς εἰς τὸ μηδέν, καὶ τὸ πρόγραμμα ἐπενδύσεων δὲν ἀπαιτεῖ εἰσαγωγὰς ξένων κεφαλαϊκῶν ἀγαθῶν. Τὰ ξένα δάνεια ἢ δωρεαί, δύνανται προσκαίρως νὰ περιορίσουν τὴν ἀνάγκην αὐξήσεως τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγωγῶν, ἀλλ' ὅταν τοιοῦτου εἶδους δάνεια παύουν νὰ ὑφίστανται ἢ μειοῦνται κάτω κρισίμου τινὸς ἐπιπέδου, τότε εἶναι πιθανὸν νὰ ἐμφανισθῇ πρόβλημα ἰσοζυγίου πληρωμῶν.

Διὰ νὰ ἀποφευχθῇ τὸ πρόβλημα τοῦτο, πρέπει ἡ ἀξία τῶν ἐξαγωγῶν νὰ αὐξηθῇ, δίδοντες ἔμφασιν εἰς τὴν κατανομὴν τῶν κεφαλαίων πρὸς ἐκεῖνα τὰ προγράμματα, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν περισσότερον εἰς τὸ ἰσοζύγιον συναλλαγματος, εἴτε διὰ τῆς παραγωγῆς ὑποκαταστάτων τῶν εἰσαγωγῶν, εἴτε διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ποικιλίας ἢ τοῦ ὄγκου τῶν ἐξαγωγίμων. Παρὰ ταῦτα, εἶναι πιθανὸν ἡ δημοσία γνώμη τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν νὰ ἀπαιτήσῃ ὅπως οὐσιώδεις τμημα ἐκάστου προγράμματος ἐπενδύσεων ἀφιερουταὶ εἰς «ἔργα ὑποδομῆς». Τὰ προγράμματα ταῦτα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ συμβάλλουν ἐμμέσως μόνον εἰς τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν καὶ εἰς βαθμὸν οὐχὶ ἐπαρκῆ διὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὰς ἠυξημένας λόγῳ μεγαλυτέρων εἰσοδημάτων εἰσαγωγὰς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον τὰ ἐπενδυτικὰ σχήματα νὰ λάβουν αὐτομάτως τὴν μορφήν, ἡ ὁποία θὰ ἐλαχιστοποιήσῃ τὸν κίνδυνον τῆς χρονίας ἀνισορροπίας τῶν ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν.

2. *Τὸ ἀξίωμα τῆς κοινωνικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος.* Αἱ ἐπενδυτικαὶ δαπάναι πρέπει νὰ κατανέμονται εἰς ἐκεῖνα τὰ προγράμματα, ἐκ τῶν ὁποίων προσδοκῶνται τὰ μεγαλύτερα κέρδη. Αἱ ἐπενδύσεις, δηλαδὴ, πρέπει νὰ εὐνοοῦν τὰ πλέον παραγωγικὰ ἔργα. Προχείρως πῶς, ἡ κοινωνικὴ ὀριακὴ παραγωγικότης δύναται νὰ παρίσταται διὰ τοῦ τύπου $\frac{V-C}{I}$, ὅπου V = ἡ ἐτησία ἀξία τῆς παραγωγῆς, C = τὸ συνολικὸν κόστος τῆς παραγωγῆς καὶ I = ἐπενδύσεις. Ἐὰν υἰοθετηθῇ τὸ σύστημα τοῦτο, τότε ὑπολογίζεται ἡ ὀριακὴ παραγωγικότης τῶν διαφόρων ἔργων καὶ ἐπιλέγονται ἐκεῖνα μὲ τὴν μεγαλυτέραν παραγωγικότητα⁽⁴⁵⁾.

Τὸ κριτήριον τῆς κοινωνικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος ἀντανακλᾷ τὴν μεγάλην σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχουν διὰ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν ἀπόκλισιν μεταξύ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κόστους καὶ ὠφελείας. Ἄλλ' ἡ δυσκολία ἐκτιμήσεως τῶν ἀποκλίσεων τούτων εἶναι ἐν ἐκ τῶν πολλῶν μειονεκτημάτων τοῦ ἐν λόγῳ κριτηρίου, ὡς πρακτικοῦ ὄργανου ἀναλύσεως. Ἄλλα μειονεκτήματα δύνανται νὰ εὑρεθοῦν εἰς τὰς πολλαπλᾶς αὐτοῦ προϋποθέσεις, ὅπως προσαρμογαὶ διὰ τὰς ἐκ τῶν ἀτελῶν

45) Ὁ Otto Eckstein προτείνει τὸν καταλληλότερον ὄρον «μέση παραγωγικότης», ἐπειδὴ αὕτη εἶναι τὸ μέσον προϊόν τοῦ ἔργου διὰ τὸ ὁποῖον ὑπελογίσθη. Βλ. Otto Eckstein, «Investment Criteria for Economic Development and the Theory of Intertemporal Welfare Economics», εἰς *Quarterly Journal of Economics*, τόμ. LXXI (Φεβρουάριον, 1957), σ. 59, σημ. 8.

προβλέψω προκυπτούσας άβεβαιότητας, ή δυνατότης έπιτεύξεως τής άρίστης διανομής του εισοδήματος ή ό έκ των προτέρων (Ex-ante) συντονισμός των αποφάσεων δι' έπενδύσεις (46).

Τό κριτήριο τής κοινωνικής όριακής παραγωγικότητας δίδει τήν έμφασιν εις τας σχετικές τιμάς ώς δείκτας των κοινωνικών αξιών, ή διορθωσις όμως αύτης είναι άναγκαία όπου υπάρχει διάστασις μεταξύ άγοραίων τιμών και τοιούτου είδους αξιών. Ό Chenery προτείνει τρεις τομείς των όποιων αί τιμαί πρέπει να διορθοϋνται πριν έξαχθοϋν αί κοινωνικά αξία: 1) δασμοί, έπιδοτήσεις και φόροι, 2) μη άνταγωνιστικώς προσδιοριζόμενα τιμαί, και 3) άργούντες πόροι (47). Άλλοι ύπεστήριξαν τήν ανάγκην περαιτέρω προσ-αρμογών. Εις τήν περίπτωση, παραδείγματος χάριν, εις ήν οί συντελεσταί αγοράζονται από επιχειρήσεις λειτουργούσας υπό συνθήκας φθίνοντος κόστους, τό κοινωνικόν κόστος δέν είναι τό ίδιον με τας τιμάς τας βασιζόμενας έπι του μέσου κόστους. Είναι όμως τούτο ίσον προς τό ιδιωτικόν όριακόν κόστος, διορθωμένον διά τυχόν άποκλίσεις μεταξύ ιδιωτικού και κοινωνικού κόστους. Εις τήν περίπτωση έργων άναπτύξεως χαρακτηριζόμενων από σημαντική φυσική άλληλεξάρτησιν, ό προγραμματισμός έπι μιās έργου—πρός—έργον βάσεως, είναι δυσχερές. Τότε ή κοινωνική όριακή παραγωγικότης δύναται να προκύψη μόνον έάν ύπολογισθῆ μία άμεσος άλληλουχία άναπτύξεως (48). Έτι περαιτέρω, όρθως οί Galenson και Leibenstein άπαιτοϋν τήν συμπερίληψιν εις τόν ύπολογισμόν τής κοινωνικής όριακής παραγωγικότητας όλων των έπενδύσεων εις πρόσθετα έργα ύποδομής, όπως, π.χ., του κοινωνικού κόστους κεφαλαίου των τυχόν άπαιτουμένων οικιστικών έργων (49). Η οικονομική άνάπτυξις έπέρχεται έντός μεταβαλλόμενου κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος. Στοιχεία σημαντικά, όπως ό πληθυσμός, ή τεχνολογία, αί άνάγκαι, αί προτιμήσεις, οί θεσμοί και αί προσδοκία, είναι αί μεταβαλλόμενα παράμετροι, αί όποιαί διέπουν τήν οικονομικήν άνάπτυξιν. Διά τούτο, τό κριτήριο τής κοινωνικής όριακής παραγωγικότητος πρέπει να τροποποιηθῆ, ώστε να παράσχη έναν όδηγόν έπιλογής έπενδύσεων έντός ένός ολοκληρωμένου δυναμικού πλέγματος (50). Διάφορα έργα δυνατόν να δημιουργήσουν συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών σκοπών, ή και έ.π., να καταλήξουν εις ποικίλας μορφάς κατανομής εισοδήματος, όποτε πιθανόν ή έπιλογή μεταξύ τοιούτου είδους έργων να περιλαμβάνη κριτήρια, τά όποια διαφεύγουν των ύπολογισμών τής κοινωνικής όριακής παραγωγικότητος. Οί Galenson και Leibenstein τονίζουν τά μειονεκτήματα ένός στατικού κριτηρίου δι' άπο-

46) Έ.ά. εις ύποσ. 43.

47) Η. Β. Chenery, «The Application of Investment Criteria», εις *Quarterly Journal of Economics*, τόμ. LXVII (Φεβρουαρίου 1953), σελ. 76—96.

48) Eckstein, έ.ά. σελ. 61—62.

49) W Galenson and H Leibenstein, «Investment Criteria», *Productivity and Economic Development*, εις «*Quarterly Journal of Economics*» τόμ. LXIX, (Αυγούστου 1955), σελ. 343—370.

50) Meier and Baldwin, έ.ά. σελ. 344—351.

φάσεις πρὸς ἐπένδυσιν, ὑποδεικνύοντες ὅτι τὰ διάφορα ἔργα δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν εἰς αὐξησιν τῶν διαφόρων ρυθμῶν τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου εἰς τὸ μέλλον καὶ ὅτι, δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ἡ ἐπίδρασις ἐνὸς ἔργου ἐπὶ τοῦ μελλοντικοῦ ρυθμοῦ συσσωρεύσεως κεφαλαίου πρέπει νὰ περιλαμβάνεται εἰς οἰοῦν δῆποτε ὑπολογισμόν, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου βασίζεται ἀπόφασίς τις πρὸς ἐπένδυσιν (51).

Τὸ κριτήριον ἐντάσεως κεφαλαίου

Τὸ κριτήριον τοῦτο ἔχει ὑποστηριχθῆ, τόσον ὑπὸ τοῦ Buchanan, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Polak, ὡς μέσον κατανομῆς τῶν ἐπενδυτικῶν κεφαλαίων (52). Εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ ἀξίωμα βασίζεται ἐπὶ τοῦ κεφαλαιακοῦ συντελεστοῦ ἐνὸς ἔργου (K/Y), προκειμένου δὲ περὶ χωρῶν εἰς ἃς τὸ κεφάλαιον εἶναι ὁ σπανίζων συντελεστής τῆς παραγωγῆς, τὸ κριτήριον συνιστᾷ ὅπως τὰ κεφάλαια κατανέμονται εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ἀπὸ μικροτέραν ἔντασιν κεφαλαίου. Τὸ κριτήριον χρησιμοποιεῖται ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἀντίστροφον μορφήν του, ὅποτε εἶναι γνωστὸν ὡς ρυθμὸς κυκλοφορίας κεφαλαίου (Capital Turnover Rate).

Ὁ Kahn ὑπέδειξεν, ὅτι τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι θεωρητικῶς λαθασμένον, ἐφ' ὅσον τὰ μέσα μεγιστοποιήσεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος μιᾶς πλουτοπαραγωγικῆς πηγῆς ὑπὸ περιορισμένην προσφορὰν εἶναι ἡ ἐξίσωσις τῆς κοινωνικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος καθ' ὅλας τὰς χρήσεις αὐτῆς καὶ «ἡ κοινωνικὴ ὀριακὴ παραγωγικότης τοῦ κεφαλαίου, ἣτις δὲν συσχετίζεται μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς κυκλοφορίας του». (Turnover) (53). Ἡ σχετικὴ ἔντασις κεφαλαίου δύο ἔργων θὰ δώσῃ ἔνδειξιν τινα περὶ τῶν συνθέσεων τῶν εἰσροῶν, ἀλλὰ τίποτε περὶ τῆς σχετικῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου δι' ἐκάστην χρῆσιν αὐτοῦ. Πράγματι, οἱ Buchanan καὶ Polak φαίνεται νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν τῶν τὰς ἀτελείας τοῦ κριτηρίου τούτου, διότι θεωροῦν ὅτι τοῦτο παραβλέπεται συνήθως εἰς τὴν πρακτικὴν. Ἐπὶ πλεόν, καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς φαίνονται πρόθυμοι νὰ ἄρουν τὸ κριτήριον τοῦτο προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ κατανομὴ τοῦ κεφαλαίου εἰς στρατηγικὰς στενότητας, ὅποτε τὸ κριτήριον τοῦτο συγγενεῖ πρὸς ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος.

Ἄν καὶ δὲν ἀποτελῆ, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν γενικῶς ἰσχύον κριτήριον διὰ τὴν κατανομὴν τῶν ἐπενδυτικῶν κεφαλαίων, ὁ ὀριακὸς λόγος κεφαλαίου—πρόϊοντος $\left(\frac{\Delta K}{\Delta Y}\right)$, δύναται ἐν τούτοις νὰ εἶναι οὗτος σημαντικὸν δεδομένον εἰς τὰ σχέδια ἀναπτύξεως (54). Ὁ λόγος οὗτος βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ ἐκτιμηθῆ ἕαν καὶ κα-

51) Galenson and Leibenstein, ἔ.ἀ., σελ. 360—361.

52) Buchanan, ἔ.ἀ., σελ. 95—108, καὶ J. J. Polak, ἔ.ἀ., σελ. 208—240.

53) Alfred E. Kahn, «Investment Criteria in Development Programs», εἰς Quarterly Journal of Economics, Φεβρουαρίου 1951, σελ. 39.

54) Θεωρούμενον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς οἰκονομίας τὸ κριτήριον μεταβάλλεται εἰς

τὰ πόσον δεδομένη ποσότης ἐπενδύσεως θὰ προκαλέσῃ μικρὰν ἢ μεγάλην αὐξήσιν τοῦ γενικοῦ προϊόντος. Ἡ, διὰ τὸ νὰ θέσωμεν τὸ θέμα ἄλλως, ὁ λόγος οὗτος θὰ παράσχη ἔνδειξιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπαιτουμένων εἰσοδηματικῶν περιόδων πρὸς ἀποπληρωμὴν τῆς αὐξηθείσης ἐπενδύσεως. Ἐὰν ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς εἶναι ὀρθοκύντως ὑψηλός, π.χ. 5, τοῦτο σημαίνει ὅτι μίᾳ αὐξήσῃ τοῦ ἀκαθαρίστου ἐθνικοῦ προϊόντος κατὰ 3% ἐτησίως θὰ ἀπαιτήσῃ ρυθμὸν 15% ἐπενδύσεων ἐπὶ πλεόν τοῦ ὅ,τι θὰ ἀπήτῃ ἢ ἀντικατάστασις ἐφθαρμένου καὶ ἀπηρχαιωμένου κεφαλαίου. Τὸ κατὰ κεφαλὴν προϊόν θὰ εἶναι πολὺ χαμηλότερον, ἀναλόγως τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ⁽⁵⁵⁾.

Λόγω τῆς ἑλλείψεως στοιχείων καὶ τῶν ἐνυπαρχουσῶν δυσχερειῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ποσοτικῶν σχέσεων μεταξὺ μεταβολῶν τοῦ κεφαλαίου καὶ συναφῶν μεταβολῶν τοῦ προϊόντος, δυνάμεθα μόνον νὰ εἰκάσωμεν περίπτου τὰ σχετικὰ μεγέθη τῶν κεφαλαιακῶν συντελεστῶν τῶν πτωχῶν χωρῶν καὶ τὸν τρόπον συγκρίσεώς των πρὸς ἐκείνους τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Πολλάκις ἔχουν διατυπωθῆ ἀντικρουόμενοι ἰσχυρισμοί⁽⁵⁶⁾! Ἔχει ὑποστηριχθῆ, ὅτι ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς εἶναι περισσότερον ὑψηλὸς εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, λόγω τῆς σχετικῆς ἀνεπαρκείας τῶν βιομηχανιῶν παραγωγῆς κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν. Ἡ παραγωγή τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν ἀπαιτεῖ λεπτήν εἰδίκευσιν, γιῶσιν τῶν προχωρημένων ἐπιστημονικῶν μεθόδων καὶ μακρὰν παράδοσιν. Ἐπὶ πλεόν ὑποστηρίζεται, ὅτι ἡ σπατάλη κεφαλαίου εἶναι συχνὰ ἀναπόφευκτος εἰς ἀντιοικονομικὰ ἐγχειρήματα, ὅτι ἡ συντήρησις εἶναι πτωχὴ καὶ ὁ ρυθμὸς φθορᾶς ὑψηλός. Βεβαίως τὰ περαιτέρω, ὅτι ἡ παραγωγικότης τοῦ κεφαλαίου εἰς ὑπαναπτύκτους χώρας εἶναι μᾶλλον χαμηλὴ, ἐπειδὴ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς αἱ τεχνολογικαὶ βελτιώσεις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος πραγματοποιοῦνται μὲ βραδύτερον ρυθμὸν. Ἐξ ἄλλου, ὠρισμένα ἀπόψεις, ἐξ ἴσου ἄνευ ὀριστικῶν συμπερασμάτων, ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ συντελεσταὶ κεφαλαίου—πρόϊόντος εἶναι χαμηλότεροι εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους παρὰ εἰς τὰς ἀνε-

προσαυθητικὸν λόγον (Incremental Ratio). Χρησιμοποιεῖται τοῦτο ὡς μέσος λόγος, μόνον ὅταν ἐφαρμόζεται εἰς ἓν ἀτομικὸν ἔργον.

55) Ὁ λόγος κεφαλαίου—ἐργασίας (ἢτοι ὁ ἀπαιτούμενος λόγος τῶν δύο τούτων συντελεστῶν διὰ τὴν παραγωγὴν μιᾶς μονάδος προϊόντος) εἶναι ἓν διαφορετικὸν εἶδος μέτρου. Εἶναι περισσότερον μέτρον τῆς εὐρισκομένης ἐν χρήσει τεχνολογίας, παρὰ μέτρον συσσωρευσεως κεφαλαίου. Μία αὐξήσῃς τοῦ λόγου (ἢτοι, χρησιμοποίησις περισσότερου κεφαλαίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐργασίαν), δεικνύει αὐξήσιν τῆς συσσωρευσεως καθαροῦ κεφαλαίου, μολοῦντι δὲν δεικνύει πόσον ταχέως δημιουργεῖται αὕτη. Ὁ λόγος κεφαλαίου—ἐργασίας πηλοῦντι νὰ ὑποδεικνύῃ ἐπίσης μεταβολὰς εἰς τὴν παραγωγικότητα τοῦ ἐργάτου, ἀφοῦ μεγαλύτερον ποσὸν κεφαλαίου κατ' ἐργάτην θὰ ὀδηγήσῃ *ceteris paribus* εἰς μεγαλύτερον πραγματικὸν προϊόν καθ' ὥραν ἐργασίας. Τελικῶς, ὁ λόγος οὗτος ἐνδεχομένως νὰ ἐπισημάνῃ ὠρισμένας στενότητας ἐργασίας καὶ κεφαλαίου τῆς οἰκονομίας καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὰς πληρωτέας τιμὰς τῶν συντελεστῶν τούτων. Χαμηλὸς λόγος σημαίνει ὅτι τὸ κεφάλαιον εἶναι σπανιότερον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τοιοῦτοτρόπως λαμβάνει τιμὴν ὑψηλὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ τόκου. Τοῦτο βεβαίως θὰ ἐπηρέασῃ τὰς ἀποφάσεις τὰς ἀφορώσας τὴν υἱοθετομένην ὑπὸ τῆς οἰκονομίας τεχνικὴν παραγωγῆς—ἐὰν θὰ εἶναι ἐντάσεως κεφαλαίου ἢ ἐργασίας—καὶ ὡς ἐκ τούτου, τὴν μορφήν τῶν ἐπενδύσεων.

πτυγμένες χώρας και βγαίνουν φθίνουσαι. Μία τοιούτου είδους υπόθεσις είναι, ὅτι τὸ κεφάλαιον θὰ εἶναι πλέον παραγωγικὸν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχάς, ἐπειδὴ νέοι πόροι θὰ ἔλθουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ θὰ τύχουν ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τοῦ νέου κεφαλαίου. Ἐν τούτοις, οἱ πόροι εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένες περιοχάς τοῦ κόσμου δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀφθονώτεροι τῶν ὑφισταμένων εἰς τὰς ἀνεπτυγμένες τοιαύτας. Εἰς τὰς ἀνεπτυγμένες ταύτας περιοχάς, ἔχει συχνὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ὁ ρυθμὸς ἀνακαλύψεως πόρων ὑπῆρξε μεγαλύτερος τοῦ ρυθμοῦ χρησιμοποίησός των. Ἔτι περαιτέρω, ἡ παραγωγικότης τῶν νέων ἐπενδύσεων ἐξαρτᾶται σαφῶς, μεταξύ ἄλλων, καὶ ἐκ τῶν διαθεσίμων ἔργων ὑποδομῆς καὶ τῆς ἐπιχειρηματικῆς δεξιοτεχνίας.

Ἀριθμὸς ἄλλων ἐπιχειρημάτων προετάθη διὰ τὴν ὑποστηριχθῆ ἢ θέσις, ὅτι ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς τείνει νὰ μειωθῆ διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ὅτι τὸ κεφάλαιον θὰ εἶναι περισσότερον ἀποδοτικὸν ἐὰν χρησιμοποιηθῆ μὲ μεγαλύτεραν παρὰ μὲ μικροτέραν αὐξησιν ἐργασίας. Ἡ ὑπόθεσις ἐνταῦθα συνίσταται εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ θὰ εἶναι μεγαλύτερα εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους παρὰ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένες χώρας. Τοιούτου ὁμως είδους ὑπόθεσις εἶναι πολὺ γενικῆς φύσεως. Ὁ ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Η.Π.Α., π.χ., εἶναι συγκρίσιμος πρὸς ἐκεῖνον τῶν Ἰνδιῶν καὶ ἀνώτερος ἐκείνου τῶν χωρῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ καθηγητὴς Colin Clark ὑπεστήριξε τὴν ἄποψιν, ὅτι οἱ κεφαλαιακοὶ συντελεσταὶ τείνουν νὰ μειωθοῦν καθὼς ἀναπτύσσεται μία οἰκονομία. Τὸ ἐπιχειρήμα του εἶναι, ὅτι ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς εἶναι μικρότερος εἰς τὴν τριτογενῆ ἀπασχόλησιν, ἢ σχετικῆ σημασία τῆς ὁποίας αὐξάνει μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Παρόμοιον ἐπιχειρήμα δύναται νὰ διατυπωθῆ στηριζόμενον εἰς τὴν διάφορον σημασίαν ἐκάστου τῶν τομέων τῆς οἰκονομίας. Εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένες χώρας, ἡ γεωργία δὲν εἶναι δεκτικὴ ἐντάσεως κεφαλαίου. Ἡ αὐξησης τῆς παραγωγικότητος εἰς τὴν γεωργίαν, δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τῶν μεγάλων ἐπενδύσεων κεφαλαίου, ὅσον ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καλύτερων μεθόδων τεχνικῆς, ἐναλλασσομένων καλλιεργειῶν, ἐρευνῶν σπορῶς κλπ. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ γεωργία ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν πηγὴν ἀπασχολήσεως καὶ εἰσοδήματος τῶν πτωχῶν χωρῶν, δεδομένη αὐξησης κεφαλαίου θὰ καταλήξῃ εἰς μεγαλύτεραν αὐξησιν εἰσοδήματος εἰς τὰς χώρας αὐτάς, παρὰ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένες χώρας.

Ὁ Καθηγητὴς Harvey Leibenstein ὑποδεικνύει ἀριθμὸν παραγόντων, οἱ ὅποιοι ἐξαφανίζουν μίαν διαδοχικὴν σειρὰν φθινόντων κεφαλαιακῶν συντελεστῶν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως. Μεταξύ τούτων εἶναι καὶ αἱ πιθανότητες καθ' ἃς ἡ ἀνάπτυξις νὰ ἀκολουθῆται καὶ ὑπὸ: 1) αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας, 2) αὐξήσεως τοῦ μεγέθους τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, 3) αὐξήσεως ἰκανότητος τῆς οἰκονομίας πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ ἀδιαίρετου τοῦ κεφαλαίου, 4) σχετικῆς αὐξήσεως τῆς ζήτησεως ὑπηρεσιῶν, ἀπαιτουσῶν ὀλιγώτερον κεφάλαιον κατὰ μονάδα προϊόντος, 5) ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ἀνάγκης λίαν διαρκῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν, ἧτις χαρακτηρίζει τὰς πρώτας φάσεις τῆς ἐκβιομηχανίσεως, 6) αὐξανόμενου ρυθμοῦ ἀντικαταστάσεως τοῦ ἀναλισκο-

μένου κεφαλαίου (Obsolescence) και 7) αύξησης τῆς προσόδου, κατὰ μονάδα προϊόντος (57).

Θά ἔδει πάντως νὰ τονισθῆ, ὅτι αἱ γνώσεις μας ὡς πρὸς τὰς ὑφισταμένας ποσοτικάς σχέσεις μεταξύ εισοδήματος καὶ κεφαλαίου εἶναι πρωτογενεῖς καὶ βασίζονται ἐπὶ ὑποθέσεων. Περισσότερα στοιχεῖα ἐπὶ τῶν τοιούτων σχέσεων εἶναι σημαντικά, προκειμένου τὰ προγράμματα ἀναπτύξεως καὶ αἱ προβλέψεις, τόσον διὰ τὴν οἰκονομίαν ὡς σύνολον, ὅσον καὶ δι' εἰδικούς κλάδους αὐτῆς, νὰ καταστοῦν περισσότερο προσγειωμένα καὶ ἐπιτυχή.

3. *Ὁ λόγος τῆς Ἐπανεπενδύσεως.* Οἱ Galenson καὶ Leibenstein (58) κατακρίνουν τὰ κριτήρια τῆς κοινωνικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος, διὰ τρεῖς λόγους: 1) Διότι ταῦτα βασίζονται ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος τοῦ κεφαλαίου, ὅταν ὁ σκοπὸς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ μεγιστοποίηση τοῦ κατὰ κεφαλὴν προϊόντος (τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας) εἰς μελλοντικόν τι στάδιον (59), 2) διότι τὸ κριτήριον δίδει τὴν ἔμφασιν εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς παραγωγῆς καὶ ὄχι εἰς τὸν ρυθμὸν τῶν ἐπενδύσεων, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ προσδιοριστικὸς συντελεστὴς τοῦ μελλοντικοῦ προϊόντος, 3) διότι δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἄλλαι μεταβολαὶ ἐκτὸς τῆς αύξησης τῆς ποσότητος τοῦ κεφαλαίου, ἀγνοοῦνται δηλαδὴ τοιοῦτου εἶδους ζωτικὸι συντελεσταί, ὅπως ἡ αύξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μεγίστου κατὰ κεφαλὴν προϊόντος ἐντὸς μελλοντικῶς προσδιορισμένου χρονικοῦ διαστήματος, οἱ Galenson καὶ Leibenstein προτείνουν τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὀριακοῦ κατὰ κεφαλὴν λόγου ἐπανεπενδύσεως, ὡς κριτηρίου ἐπενδύσεως.

Ὁ ὀριακὸς κατὰ κεφαλὴν λόγος ἐπανεπενδύσεως ἀποβλέπει κυρίως εἰς δύο ὅψεις τῆς ἀναπτύξεως: 1) Ὅπως ὁ ρυθμὸς ἐπενδύσεως εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερος σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ 2) ὅπως ληφθῆ ὑπ' ὄψιν εἰς ἐκάστην ἀπόφασιν κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων ὁ ἀντίκτυπος τῶν διαζευκτικῶν ἔργων ἐπὶ τῆς αύξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Οὕτω τὸ κριτήριον θὰ καθοδηγῆ ὅλας τὰς ἀποφάσεις κατανομῆς κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ τὸ μεγαλύτερον μελλοντικὸν κατὰ κεφαλὴν διαχρονικὸν ρεῦμα ἐπενδύσεων. Ἐφ' ὅσον ὁ σκοπὸς τῆς οἰκονομίας εἶναι ἡ ἐπίτευξιν τοῦ μεγίστου κατὰ κεφαλὴν προϊόντος μελλοντικῶς, ὁ ὀριακὸς κατὰ κεφαλὴν λόγος ἐπενδύσεως θὰ μεγιστοποιήσῃ τὸν λόγον κεφαλαίου ἐργασίας εἰς τὸ μέλλον καὶ τοιουτοτρόπως θὰ μεγιστοποιήσῃ τὸ κατ' ἐργάτην προϊόν. Τὸ ἀξίωμα εἶναι οὐσιωδῶς δυναμικὸν κατὰ τοῦτο, ὅτι δι' ἕκαστον πρόβλημα κατανομῆς, ἡ μέλλουσα συμβολὴ εἰς τὸν ρυθμὸν τῶν κατὰ κεφαλὴν ἐπενδύσεων εἶναι ὁ ὑπέρτατος συντελεστὴς —

57) Harvey Leibenstein, *Economic Backwardness and Economic Growth*, New York, Wiley, 1957, σελ. 183.

58) Galenson and Leibenstein, ἔ. ἀ., σσ. 350—352. Βλ. ἐπίσης *The Comments of Hans Weissen, John Moes, and Albert Hirschman*, εἰς *Quarterly Journal of Economics*, τόμ. LXX (Νοεμβρίου 1956), τόμ. LXXI (Φεβρουαρίου 1957), καὶ τόμ. LXXII (Αὐγούστου 1958).

59) Galenson and Leibenstein, ἔ. ἀ., σ. 351.

τῆ συμβολῆ εἰς τὸ πρέχον προϊόν ἔχει καθ' ἑαυτὴν μικρὰν σημασίαν διὰ τὴν ἀπόφασιν κατανομῆς.

4. "Ἐν λειτουργικὸν κριτήριον. Ὁ Καθηγητὴς Chenery διετύπωσεν ἕνα τύπον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ποιᾶν τισα «προσέγγισιν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀριακὴν παραγωγικότητα καὶ ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς μεμονωμένας συγκρίσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπενδυτικῶν ἔργων»⁽⁶⁰⁾. Ὁ τύπος πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται ὁμοῦ μὲ ὠρισμένα παραμέτρους, αἱ ὁποῖαι θὰ ὑπολογισθοῦν διὰ τὴν οἰκονομίαν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ προγράμματος ἐπενδύσεων ὡς συνόλου. Ὁ τύπος εἶναι συνδυασμὸς ἐκ τριῶν πλέον ἀπλῶν μέτρων, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων συμβάλλει εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀριακὴν παραγωγικότητα (Κ.Ο.Π.):

$$\text{Κ.Ο.Π.} = (V/K) \frac{CV-C}{V} : B\tau/K \text{ (61)}.$$

Ὁ ὅρος V/K ἀποτελεῖ τὸν ρυθμὸν τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου (τὸ ἀντίστροφον τῆς ἐντάσεως τοῦ κεφαλαίου) τῆς ἐπενδύσεως, $\frac{V-C}{V} =$ τὸ ὄριον τῆς ἀξίας τῆς κοινωνικῆς ὠφελιμότητος, καὶ $B/K =$ ἡ ἐπίδρασις ἐκ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, ἡ σημασία τῆς ὁποίας θὰ ἐξαρτηθῆ ἐκ τῆς παραμέτρου τ (ἢτοι ἐκ τῆς σημασίας τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὰς συναλλαγματικὰς εἰσπράξεις), ἡ ὁποία ὑπολογίζεται κεχωρισμένως. Ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ τύπου τούτου, ὁ Chenery ὑπελόγησε τὴν κοινωνικὴν ὀριακὴν παραγωγικότητα διαφόρων ἔργων ἐπενδύσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Τὰ ἀποτελέσματα δίδουν ὑπόστασιν εἰς τὴν κριτικὴν τῆς ἐντατικότητος κεφαλαίου ὡς κριτήριον ἐπενδύσεως, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι τὸ μέτρον δὲν «συσχετίζεται πρὸς τὴν κοινωνικὴν ὀριακὴν παραγωγικότητα»⁽⁶²⁾. Δεικνύουν ὁμως ταῦτα ἐπίσης, ὅτι προκειμένου διὰ τὴν σύγκρισιν ἔργων ἐντὸς δεδομένου τομέως, ἔνθα ἐνδεχομένως ἡ κοινωνικὴ ὠφελιμότης καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν εἶναι κατ' οὐσίαν ἴσαι δι' ὅλα τὰ ἔργα, τὸ κριτήριον τῆς ἐντάσεως κεφαλαίου δύναται συχνάκις νὰ χρησιμοποιηθῆ μόνον του⁽⁶³⁾.

Ὁ παράγων τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν δύναται νὰ ἀποβῆ ὁ προεξέχων παράγων ὅταν ἡ ἀξία τοῦ τ εἶναι μεγάλη, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς λήψεως ἀποφάσεως μεταξὺ ἀνταγωνιστικῶν ἔργων. Εἶναι ὁμως ἀπίθανον νὰ εἶναι οὗτος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀποφασιστικῆς σημασίας. Ἐν τούτοις, ἡ ἀρνητικὴ ἐπίδρασις τῆς ἐπενδύσεως ἐπὶ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν εἶναι ἀρκετῆς σημασίας, ὥστε νὰ δικαιολογῆ τὴν διδομένην ἔμφασιν εἰς τὸν παράγοντα. Εἰς τὴν ὡς ἄνω

60) Hollins B. Chenery, «The Application of Investment Criteria», εἰς Quarterly Journal of Economics τόμ. LXVII (Φεβρουαρίου 1953) σσ. 76-96.

61) $V =$ ἡ προστιθεμένη ἐγχωρία κοινωνικὴ ἀξία, $K =$ ἡ ποσοστιαία αὐξήσις τοῦ κεφαλαίου, $C =$ συνολικὸν κοινωνικὸν κόστος τῶν ἐγχωρίων συντελεστῶν, $B =$ συνολικὴ ἐπίδρασις ἐκ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν καὶ $\tau =$ ὀριακὸς ρυθμὸς ὑποκαταστάσεως εἰσοδήματος καὶ ἐπιδράσεως ἐκ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν.

62) Kan, ἔ. ἀ., σελ. 39.

63) Chenery, ἔ. ἀ. σελ. 87.

μελέτην διεπιστώθη ὅτι οὐχὶ περισσότερον τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ συνόλου τῶν ἐπενδύσεων εἰς τομεῖς ὑπηρεσιῶν ἤτο ἀπηλλαγμένον μιᾶς σημαντικῆς ἀρνητικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἀπεφεύγετο ἡ πληθωρική χρηματοδότησις. Ὁ ὅρος κοινωνικὴ ὠφελιμότης εἶναι ὀλιγώτερον πιθανὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς πρόχειρος κανὼν, λόγῳ τῶν μεγαλύτερων δυσχερειῶν ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς σπάνεως λεπτομερῶν στοιχείων κόστους.

Ὁ Chenery συμπεραίνει ἐκ τῆς μελέτης του, ὅτι ὅταν ὁ τύπος τοῦ χρησιμοποιεῖται καθ' ὅλοκληρίαν, πιθανὸν νὰ βελτιώσῃ τὰς τμηματικὰς μεθόδους τὰς χρησιμοποιοιμένας συνήθως διὰ τὴν ὑποδιαίρεσιν τῶν κεφαλαίων εἰς μεγάλους τομεῖς—ἀκόμη καὶ ἐὰν οἱ ὑπολογισμοὶ πρόκειται νὰ εἶναι ἀτελεῖς. Ἄπαξ καὶ ἐπιτευχθῆ ἡ διαίρεσις εἰς μεγάλους τομεῖς, ἡ ἐπὶ μέρους δοκιμασία (test) τῶν ἐπενδύσεων δύναται νὰ καθορίσῃ μίαν σειρὰν προτεραιότητος μεταξὺ τομέων καὶ μεγαλύτερων ἔργων. Ὁ Chenery συμπεραίνει, ὅτι μολονότι ὑπάρχει ἓν ἀναπόφευκτον περιθώριον λάθους εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ εἴδους τούτου, αἱ δυνάμεις τῆς ἐλευθέρως ἀγορᾶς ἀποτελοῦν τόσον ἀτελεῖς προσδιοριστάς, ὥστε θὰ «μειώσουν μεγάλως τὴν κοινωνικὴν ἀξίαν τῶν ἐπενδύσεων, ἐκτὸς ἐὰν γίνῃ ἀπόπειρα ἀντισταθμίσεως τούτων» (64).

Ἐν συμπεράσματι, δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι τὰ ἐφαρμοστέα κριτήρια ἐπὶ τῶν ἐπιλεγομένων ἔργων ἐπενδύσεως ὀφείλουν τελικῶς νὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν εἰδικῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σκοπῶν τῆς ὑπὸ ἀνάπτυξιν τελούσης χώρας. Ἀναλόγως τῶν σκοπῶν τούτων καὶ τοῦ τρόπου ἐπιδράσεως τῶν προγραμματισθέντων ἔργων ἐφ' ὧρισμένων οἰκονομικῶν μεγεθῶν—ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος βραχυχρονίως καὶ μακροχρονίως, τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἐξαγωγικῆς ἰκανότητος ἢ τῶν εἰσαγωγικῶν ἀναγκῶν, τῆς καταναλώσεως τῶν οἰκονομιῶν μεγάλης κλίμακος κλπ.—δύναται μία σειρὰ ἔργων νὰ προτιμηθῆ ἔναντι ἐτέρας.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ἐφαρμοστέον ρυθμὸν ἐπενδύσεων, ὑπεστηρίχθησαν δύο θεωρίαι: Ἡ θεωρία τῆς «βαθμιαίας ἀναπτύξεως» (Gradualist) καὶ ἡ θεωρία τῆς «μεγάλης ὠθήσεως» (Big Push). Τὰ ἐπιχειρήματα τῆς «βαθμιαίας ἀναπτύξεως» δύναται νὰ συνοψισθοῦν ὡς κάτωθι:

1. Μία ὑπανάπτυκτος χώρα δὲν πρέπει νὰ ἐνδοβιομηχανοποιεῖται ταχέως, δεδομένου ὅτι οἱ κίνδυνοι καὶ τὰ σφάλματα δυνατὸν νὰ ἀποδειχθοῦν δυσβάστακτα διὰ μίαν πτωχὴν χώραν κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἀναπτύξεώς της.

2. Δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ χορηγοῦνται μεγάλαι δόσεις κεφαλαίου εἰς μίαν οἰκονομίαν, μέχρις ὅτου αὕτη εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπορροφήσῃ καὶ νὰ χρησιμοποίησῃ ταύτας. Ἡ ἐπιλογή τῆς παραγωγικῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου πρέπει νὰ διενεργητῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικοῦ κόστους τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς.

3. Αἱ προσπάθειαι πρέπει νὰ τείνουν εἰς τὴν προαγωγήν τῆς μικρᾶς κλίμακος βιομηχανίας, καὶ ἡ ἔμφασις πρέπει νὰ δίδεται εἰς προγράμματα τοῦ

είδους τῆς «κοινοτικῆς ἀναπτύξεως», τὰ ὅποια θὰ χρησιμοποιήσουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερο τοὺς πλεονάζοντας συντελεστὰς (π.χ., τὴν ἐργασίαν). Παραγωγή ἀπαιτοῦσα μεγάλην ποσότητα κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ, θὰ πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται μόνον ὅταν τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, ἔναντι μεθόδου χρησιμοποιοῦσης ἐντατικώτερον τὸν συντελεστὴν ἐργασία, εἶναι οὐσιώδη. Ἡ ἀντίθετος θεωρία τῆς «μεγάλης ὠθήσεως» ἐξαρτᾶται ἐν μέρει ἐκ τῆς θεωρίας τῆς «οἰονεὶ ἰσορροπίας». Αὕτη σημαίνει ἐν συντομίᾳ, ὅτι μικραὶ προσπάθειαι πρὸς αὐξησιν τοῦ εἰσοδήματος, θὰ καταλήξουν μόνον εἰς αὐξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ ὅποια πάλιν θὰ ἀποτελεματώσῃ πάσαν βελτίωσιν τῶν κατὰ κεφαλὴν εἰσοδημάτων. Ἀπαιτεῖται ἀρκετὰ μεγάλη προσπάθεια διὰ νὰ ὑπερπηδηθῇ ἡ συνέπεια αὕτη καὶ ἐπιτευχθῇ οὐσιαστικὴ μεταβολή. Οὕτω: 1) Ἀπαιτοῦνται μαζικαὶ ἐπενδύσεις διὰ νὰ ἀποσπάσουν τὴν οἰκονομίαν ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς πείνας, ἰδίως ἐν ὄψει τῆς δευτερογενοῦς πληθυσμιακῆς αὐξήσεως, ἢ ὅποια εἶναι σχεδὸν ἀναπόφευκτος. 2) Ἡ ἐπίτευξις τοῦ μεγίστου δυνατοῦ προϊόντος, ἀπαιτεῖ τὰς πλεόν παραγωγικὰς τεχνικὰς μεθόδους. 3) Ἡ διατήρησις τῆς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς παραγωγῆς, ἀπαιτεῖ συγκέντρωσιν τῶν προσπαθειῶν εἰς ἐπενδύσεις, αἱ ὅποια θὰ παράγουν περαιτέρω κεφαλαιακὰ ἀγαθὰ. Ἡ κατανάλωσις πρέπει νὰ διατηρηθῇ χαμηλὴ, ὥστε ἐν αὐξανόμενον μέρος τῆς παραγωγῆς νὰ ἐπανεπενδυθῇ. 4) Ἐμφασις δίδεται εἰς τὰς «οἰκονομίας κλίμακος», αἱ ὅποια ἀπαιτοῦν ὑψηλὰς κεφαλαιακὰς δαπάνας.

Ἡ θεωρία τῆς «ἰσορρόπου ἀναπτύξεως»

Συναφὴς πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς «μεγάλης ὠθήσεως» εἶναι ἡ θεωρία τῆς «ἰσορρόπου ἀναπτύξεως», ἢ ὅποια τονίζει ὅτι οἰκονομία τις θὰ ἔχη μεγαλυτέρας πιθανότητος ἀναπτύξεως ἐὰν διατηρῆται ὠρισμένη ἰσορροπία μεταξύ τῶν διαφόρων τομέων αὐτῆς. Ἄλλ' ἢ ἔννοια τῆς «ἰσορροπίας» ἢ τῆς «ἰσορρόπου ἀναπτύξεως» χρησιμοποιεῖται ποικιλοτρόπως ὑπὸ τῶν διαφόρων συγγραφέων⁽⁶⁵⁾. Ἡ ἰσορροπία ἀντιμετωπίζεται ἄλλοτε μὲν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ζητήσεως, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς. Γενικῶς, ἰσορροπος ἀνάπτυξις σημαίνει, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις δὲν θὰ εἶναι ἐπιτυχὴς ἐὰν αἱ ἐπενδύσεις περιορισθοῦν μόνον εἰς ὠρισμένα «σημεῖα ἀναπτύξεως» τῆς οἰκονομίας. Ἐπειδὴ οἱ διάφοροι τομεῖς εἶναι στενῶς συνδεδεμένοι μεταξύ των, αἱ ἐπενδύσεις πρέπει νὰ διαχέωνται εὐρέως, νὰ καλύπτουν σειρὰν κλάδων, οἱ ὅποιοι θὰ παρακινηθοῦν ν' ἀναπτυχθοῦν ἰσορρόπως, ὥστε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀγορὰν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου⁽⁶⁶⁾.

65) Ὁ Kindleberger, ἑ.ἀ. σελ. 149—150, παραθέτει χωρὶα διαφόρων συγγραφέων διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ποικιλίαν τῶν διδομένων ἐννοιῶν εἰς τὴν ἰσορροπὸν ἀνάπτυξιν.

66) Ἀπλὴ περίπτωσις ἰσορρόπου ἀναπτύξεως διατυποῦται εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Friedrich List: National System der Politischen Oekonomie. Οὗτος ἐνταῦθα στρέφεται ἐναντίον τῆς συγκεντρωμένης εἰς τὴν πρωτογενῆ παραγωγὴν ἐιδικεύσεως καὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τῶν ἀγορῶν τῆς ἀλλοδαπῆς. Ὑπογραμμίζει τὴν αὐτάρκειαν, τὴν ἀρμονίαν συμφερόντων, τὴν ἀλληλεξάρτησιν καὶ τὴν ἰσορροπίαν μεταξύ ἐμπορίου, βιοτεχνίας καὶ γεωργίας,

Ἡ αὐξουσα ἀλληλεξάρτησις τῶν διαφόρων κλάδων θὰ εἶναι, τόσοσιν κάθετος, ὅσον καὶ ὀριζόντιος. Μία δὲ ἰσορροπία πρέπει νὰ ἀναπτυχθῆ μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς καταναλωτικοῦ κλάδου καὶ ἐνὸς ἄλλου, μεταξὺ καταναλωτικῶν καὶ παραγωγικῶν ἀγαθῶν, μεταξὺ γεωργίας καὶ βιομηχανίας, μεταξὺ ἐξαγωγικῶν βιομηχανιῶν καὶ ἐσωτερικοῦ τομέως κλπ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι «ἡ περίπτωσις τῆς ἰσορροπιοῦ ἀναπτύξεως βασιζέται ἐπὶ τῆς συμπληρωματικότητος τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν συντελεστῶν καὶ τῶν προϊόντων κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς παραγωγῆς» (17). Ἐμφασις δίδεται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς οἰκονομίας καὶ εἰς τὰς συμπληρωματικὰς σχέσεις μεταξὺ κλάδων καὶ τομέων. Ἐὰν ἰδρῦνται συγχρόνως πολλὰ νέα ἐπιχειρήσεις, τότε θὰ δημιουργηθοῦν συμπληρωματικὰ ἀγορὰ διὰ τὰ προϊόντα τοῦ ἐνὸς κλάδου ἢ τομέως ὑπὸ τῶν ἄλλων κλάδων ἢ ὀριζοντίων τομέων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι θὰ ἐξασφαλισθῆ μία πολλαπλῶς καὶ ἀμοιβαίως ὑποστηριζομένη ζήτησις μεταξὺ τῶν κλάδων. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ἰσορροπία ἀνάπτυξις τῶν καθέτων τομέων θὰ ἐλαχιστοποιήσῃ τὰς στενότητας προσφορᾶς, αἱ ὁποῖαι ὑφ' ἐτέρας συνθήκας ἐνδεχομένως νὰ ἠμπόδιζον τὰ προγράμματα ἀναπτύξεως.

Ὅπως παρετήρησεν ὁ καθηγητὴς Hirschman, ἡ θεωρία τῆς ἰσορροπιοῦ ἀναπτύξεως φαίνεται νὰ καταλήγῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ χαμηλοῦ-εἰσοδήματος κοινωναὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μεταβάλουν τὸ πατροπαράδοτον οἰκονομικὸν σύστημα αὐτῶν, εἰς μίαν ἀποδοτικὴν, παραγωγικὴν, σύγχρονον οἰκονομίαν, καὶ ὅτι οἱ ἐκσυγχρονισμένοι αὐθυπόστατοι τομεῖς μιᾶς ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας πρέπει νὰ ἐνισχύσουν, οὕτως εἶπεῖν, τοὺς παλαιοὺς ὑπαναπτύκτους τομεῖς. Πολλοὶ ὅμως ἐκ τῶν ἤδη ἐξευλιγμένων οἰκονομιῶν ἀνεπτύχθησαν διὰ μὴ ἰσορροπῶν ἀλμάτων καὶ διὰ τῆς ἐκάστοτε συγκεντρώσεως τῶν προσπάθειῶν αὐτῶν ἐφ' ὀρισμένων μόνον παραγωγικῶν τομέων. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἡ διεξόδος τῆς συγχρόνου βιομηχανίας ἐγένετο ἄνευ συστήματος καὶ δὲν ἀπέκλεισε τὴν συνύπαρξιν οἰκονομικῶν μονάδων λειτουργουσῶν μὲ πατροπαράδοτα σχήματα δραστηριότητος. Εἶναι μᾶλλον ἀντιφατικὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι: «... εἰς λαός, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ πράξῃ τίποτε ἐκ τῶν πραγμάτων τούτων (ἤτοι, νὰ σταματήσῃ τὴν ἀποθησαύρισιν, νὰ μειώσῃ τὴν πατροπαράδοτον κατανάλωσιν, νὰ ἐργασθῆ σκληρότερον ἢ νὰ παραγάγῃ περισσότερα διὰ τὴν ἀγορὰν καὶ ὁ ὁποῖος διὰ τοῦτο εἶναι ἰκανοποιημένος μὲ τὴν τύχην του καὶ δὲν ἔχει οὐδὲν ἀπολύτως ἐνδιαφέρον διὰ μεταβολήν), νὰ ἀναμένεται ὅτι θὰ δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἰκανὴν ἐπιχειρηματικὴν καὶ ὀργανωτικὴν ἰκανότητα, ὥστε νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν, ταυτοχρόνως, ὀλόκληρον σειρὰν κλάδων, ὅς ὁποῖοι θὰ ἀπορροφήσουν ἀμοιβαίως τὰ προϊόντα αὐτῶν. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς

καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων βιοτεχνικῶν κλάδων. Πρόσφατα ὑπὲρ τῆς ἰσορροπιοῦ ἀναπτύξεως ἐπιχειρήματα διετυπώθησαν ὑπὸ τῶν P. N. Rosenstein-Rodan, «Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe», εἰς Economic Journal, τόμ. LIII, 1943, σελ. 205-206 καὶ 210-211. Βλ. ἐπίσης Nurske, ἔ.δ., σελ. 11-14.

67) Τὸ ἄρθρον τοῦ Paul Streeten: «Unbalanced Growth» εἰς Economic Papers N. S., τόμ. XI (Ἰουνίου 1959), σ. 170, περιέχει ἐνδιαφέρουσαν περίπτωσιν μὴ ἰσορροπιοῦ ἀναπτύξεως

(τῆς θεωρίας τῆς ἰσορροπίας ἀναπτύξεως) ἀπαιτεῖ τεραστίας ἰκανότητας, τὴν λίαν περιωρισμένην προσφορὰν τῶν ὁποίων ἐπεσημάναμεν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. Εἶναι τελείως ἀκατανόητον νὰ δυνηθῆ μία μονόροφος (One-Floor) οἰκονομία νὰ κατασκευάσῃ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων ἢ ἀκὸμη διὰ περιωρισμένης ξένης βοήθειας καὶ δεύτερον ὄροφον. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῆ ἄνευ ξένης καὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀποικίσεως»⁽⁶⁸⁾. Ἐπὶ πλέον, ἡ ἔλλειψις ἰσορροπίας δύναται κάλλιστα νὰ ὀδηγήσῃ ὑφ' ὤρισμένης συνθήκας, εἰς ταχεῖαν ἀνάπτυξιν μᾶλλον παρὰ νὰ ἐμποδίσῃ ταύτην. Ὁ Streeten παρουσιάζει περίπτωσιν ἐδραιωμένην ἐπὶ πολὺ καλῆς ἐπιχειρηματολογίας, ὅταν λέγῃ ὅτι εἰς ὤρισμένας περιπτώσεις καθ' ὅς τὸ ἄριστον μέγεθος τοῦ ἀπαιτουμένου ἐξοπλισμοῦ εἶναι σχετικῶς μέγα καὶ αἱ οἰκονομίαι κλίμακος σημαντικαί, τότε ἡ ταυτόχρονος ἐπένδυσις εἰς διαφόρους κλάδους, δεδομένου τοῦ περιωρισμένου μεγέθους τῆς ἀγορᾶς, θὰ συντελεσθῆ εἰς βᾶρος τῶν ἀρίστων προϋποθέσεων καὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς κλίμακος.

Ἡ ἐκλογὴ ἐπομένως θὰ εἶναι μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀλλοιώσεως μέχρι βαθμοῦ τινος τῆς φύσεως τῆς τρεχούσης ζητήσεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὑποχρησιμοποίησιν, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ μείωσις τοῦ μελλοντικοῦ κόστους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τρεχούσης πλήρους χρησιμοποίησεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἠϋξημένον μελλοντικὸν κόστος.

Ἡ μὴ ἰσορροπία ἀνάπτυξης εἶναι ἀναπόφευκτος προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῆ ἐκμετάλλευσις τῶν οἰκονομιῶν κλίμακος. Ἡ περίπτωσις τῆς μὴ ἰσορροπίας ἀναπτύξεως δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ ἔτι περισσότερο διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι τὸ κόστος ἐπεκτάσεως δύναται νὰ ἐλαχιστοποιηθῆ διὰ τῆς δημιουργίας παραγωγικῆς ἰκανότητος, ἡ ὁποία νὰ προπορεύεται τῆς ζητήσεως. Ἡ μὴ ἰσορροπία ἀνάπτυξης δημιουργεῖ ὑψηλότερα εἰσοδήματα, παρὰ αἱ ἐπενδύσεις αἱ ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς συναφείας τῆς παραγωγῆς. Τελικῶς δὲ αἱ στενότητες καὶ αἱ ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὴν μὴ ἰσορροπία ἀνάπτυξιν, παρέχουν ἰσχυρὸν αἷτιον διὰ τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον ἢ τὴν ἐφαρμογὴν καλλιτέρων ὑφισταμένων τεχνικῶν μεθόδων. Κίνητρον τῶν καινοτομιῶν ὑπῆρξαν συχνὰ αἱ στενότητες καὶ αἱ ἐλλείψεις⁽⁶⁹⁾. Ἐν συναφῆς πρόβλημα εἶναι ἡ κατανομὴ τῶν ἐπενδύσεων μεταξὺ γεωργίας καὶ βιομηχανίας. Συνήθως λαμβάνεται ὡς δεδομένον, ὅτι αἱ ἐπενδύσεις εἰς τὴν βιομηχανίαν εἶναι αἱ πλέον σημαντικαί διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς μεγίστης αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς. Ἐὰν ὁμως διάφορα ἄτομα ἐγκαταλείψουν τὴν γεωργίαν διὰ νὰ ἐργασθῶν εἰς νέα ἐργοστάσια τὰ ὁποῖα ἰδρύνονται, τὰ ἄτομα ταῦτα πρέπει κατὰ τινὰ τρόπον νὰ συντηρηθῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τοῦλάχιστον τὰ τρόφιμα, τὰ ὁποῖα κατηνάλισκον εἰς τὴν ὑπαιθρον πρέπει νὰ μεταφερθῶν εἰς τὰς πόλεις, ἔνθα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὐρίσκεται ὁ βιομηχανικὸς τομεύς. Ἄλλως, οἱ ἀγρόται θὰ αὐξήσουν ἀπλῶς τὴν κατανάλωσιν τροφίμων καὶ θὰ πρέπει νὰ ληφθῶν ἕτερα μέτρα διὰ τοὺς ἐργάτας τῶν πόλεων. Ἐπενδύσεις μὲ καλλίτερον

68) Hirschman. ἔ.ἀ. σελ. 53.

69) Streeten, ἔ.ἀ. σελ. 176-184.

σύστημα κατανομῆς, εἶναι τὸ ἐλάχιστον ἀπαιτούμενον. Ἐπίσης, ἐφ' ὅσον εἶναι γενικῶς παραδεκτὸν ὅτι πᾶσα αὐξησης τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος ἐπιφέρει αὐξησην τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦτο σημαίνει ὅτι νέα ἄτομα θὰ πρέπει νὰ τραφοῦν.

Δέον νὰ τονισθῆ, ὅτι ἡ γεωργία εἶναι ἡ πλέον σημαντικὴ πηγὴ ἀπασχολήσεως τῶν χαμηλοῦ-εἰσοδήματος οἰκονομῶν καὶ ὅτι αὕτη διατηρεῖ τὴν θέσιν της ἐπ' ἄρκετὸν χρόνον μετὰ τὴν εἰσοδὸν μιᾶς οἰκονομίας εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Μεγ. Βρετανίαν μέχρι τὸ 1851, 20^ο ὁ περίπου τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἦτο ἀπασχολημένον εἰς τὴν γεωργίαν⁽⁷⁰⁾. Ὑπελογίσθη, ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας ὑπαναπτύκτους χώρας δύνανται νὰ πραγματοποιηθοῦν σημαντικὰ ἐπιτεύγματα εἰς τὴν ἀγροτικὴν παραγωγικότητα, μὲ σχετικῶς χαμηλὰς δαπάνας ἐπενδύσεως. Εἶναι ἐπίσης γεγονός, ὅτι ἡ σχετικὴ ἐνίσχυσις τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν ὠρισμένων ὑπαναπτύκτων χωρῶν συντελεῖ ὥστε ἡ πηγὴ τῆς μακροχρονίου εὐημερίας αὐτῶν νὰ εὑρίσκειται περισσότερο εἰς τὴν γεωργίαν παρά εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ἡ Νέα Ζηλανδία καὶ ἡ Δανία ἀποτελοῦν δύο παροδείγματα τῆς ἐπιτυχίας μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ἡγεωργία δύνανται νὰ παράσχῃ ἠὺξημένον προῖον καὶ καλλιτέρας συνθήκας διαβιώσεως ἐν ἀπουσίᾳ τῆς μεγάλης κλίμακος ἐκβιομηχανίσεως. Μέγα μέρος τῆς ἐπιτευχθείσης βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως τῶν χωρῶν αὐτῶν, ὡς καὶ τῆς Σουηδίας, ἀπέρρευσε ἐκ τῶν ἠὺξηθέντων εἰσοδημάτων τῶν παραγωγῶν τῶν ἀγροτικῶν καὶ γενικῶς τῶν πρωτογενῶν προϊόντων. Ἡ ἐλαφρὰ μηχανουργικὴ βιομηχανία, τὰ λιπάσματα, τὰ ἀγροτικὰ μηχανήματα, τὰ ἀγροτικὰ ἀγαθὰ, αἱ βιομηχανίαι κατεργασίας, τὰ μεταφορικὰ μέσα, κλπ., ὤφελ' ἤθησαν ἀμέσως ὑπὸ τῆς ἀγροτικῆς ἀναπτύξεως. Διὰ τῶν αὖξανόμενων εἰσοδημάτων, ἡ σχετικὴ θέσις βεβαίως τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως θὰ μειωθῆ, ἀλλ' ἡ μείωσις αὕτη θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα καὶ οὐχὶ τὸ αἴτιον τῆς αὖξηθείσης οἰκονομικῆς δραστηριότητος⁽⁷¹⁾. Ἡ μοναδικὴ διέξοδος τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν συγκεντρῶνουν τὰς προσπάθειάς των ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν, εἶναι ἡ εἰσαγωγή τροφίμων, διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ὁποίων θὰ ἀπαιτηθῆ ὅπωςδήποτε ἡ ἐξαγωγή μέρους τοῦ αὖξηθέντος προϊόντος. Τοῦτο πάλιν μειώνει τὸ διαθέσιμον ποσὸν διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀπαιτουμένου ἐξοπλισμοῦ πρὸς ἐκβιομηχανίαν.

Ὑπάρχον πρόσθετα πλεονεκτήματα εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὠρισμένων πόρων πρὸς βελτίωσιν τῆς γεωργίας. Ἡ ἐργασία θὰ ἀποδομευθῆ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ εἰς ἑτέρας δραστηριότητος (π.χ., εἰς δημόσια ἔργα), ἴσως περισσότερο παραγωγικὰς. Ἡ γεωργικὴ ἀνάπτυξις ἐπίσης, θὰ ἐμποδίσῃ πιθανόν τὴν δημιουργίαν μιᾶς «δυσδικῆς οἰκονομίας», εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μὲν βιομηχανικὸς τομεὺς θὰ ἔχη ὑψηλοὺς μισθοὺς καὶ καλλιτέρας συνθήκας διαβιώσεως, ὁ δὲ γεωργικὸς τομεὺς θὰ ἐξακολουθῆ νὰ εὑρίσκειται εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνέκαθεν. Τοῦτο συνέβη εἰς ὠρισμένας χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀφιέρω-

70) Youngson, ἔ. ἀ. σελ. 284.

71) ἔ. ἀ., σελ. 285.

σαν όλους τους επενδυτικούς πόρους αυτών εις την κατασκευήν βιομηχανιών, διωχέτευσαν δὲ ἐλαχίστους ἐξ αὐτῶν ἢ καθόλου εις τὴν γεωργίαν. Ἐν ἀπὸ τὰ ἀναπόφευκτα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν κατὰ τὰς συζητήσεις περὶ κριτηρίων κατανομῆς τῶν επενδύσεων, εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ ρόλου τοῦ κράτους καὶ τῆς φύσεως τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εις τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἀμφισβήτησις ἐγείρεται συχνὰ καὶ ἐπὶ τῶν διίσταμένων δογματικῶν ἀπόψεων ἐπὶ τοῦ «προγραμματισμοῦ ἔναντι τῆς ἐλευθέρου ἀγορᾶς». Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ὅλας τὰς ἀπόψεις. Ὅπως δὴποτε ἐνδείκνυται νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι ὠρισμένα ἐκ τῶν προτεινομένων κριτηρίων επενδύσεων φαίνεται νὰ συνεπάγονται ἐν κεντρικὸν σύστημα λήψεως οικονομικῶν ἀποφάσεων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τούτων. Δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ἀναφέρωμεν σχετικῶς ὠρισμένα μόνον σημεῖα:

Κατ' ἀρχάς, ὁ ρόλος τοῦ κράτους εις τὴν λήψιν πρωτοβουλίας καὶ προαγωγῆς τῆς οικονομικῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ κράτους καὶ ἰδιωτικοῦ τομέως, θὰ ἐξαρτηθῆ τελικῶς ἐκ τοῦ κοινωνικοπολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ βαθμοῦ οικονομικῆς ἀναπτύξεως, τῆς ὑπάρξεως ἢ τῆς ἐλλείψεως πολιτικῆς συνοχῆς, τῆς προσφορᾶς ἰδιωτικοοικονομικῆς ἡγεσίας, τῆς πείρας δημοσίων ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ἐπαρκείας τῆς δημοσίας διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ ἄριστος ρόλος τοῦ κράτους εις τὴν στρατηγικὴν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ὁ ἴδιος παντοῦ, ἀλλὰ θὰ ἐξαρτᾶται ἐκάστοτε ἐκ τῶν ἐιδικῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν μιᾶς χώρας καὶ τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν δεδομένων (72). Ὑπάρχει πληθώρα ἱστορικῶν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα πιστοποιοῦν ὅτι τόσοσὴν ἡ οικονομικὴ στασιμότης ὅσον καὶ ἡ οικονομικὴ πρόοδος, ἀκολουθοῦνται ὑπὸ σημαντικῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Ἐν δεῦτερον σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται νὰ τονισθῆ, εἶναι ὅτι θὰ πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ κρατικῆς δραστηριότητος ἀφορώσης τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόρων καὶ τῆς τοιαύτης ἐπὶ τῶν μέτρων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν διαχείρισιν τῶν πόρων (73). Αἱ κυβερνήσεις τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δύνανται νὰ βοηθήσουν ποικιλοτρόπως εις τὴν αὐξήσιν τῶν πόρων, μέσῳ σχετικῶς ἀπλῶν μέτρων, ὅπως, π.χ., καλλιτέρας ἐκπαιδεύσεως, περισσοτέρων ἰατρικῶν εὐκολιῶν, ἐγγειοβελτιωτικῶν καὶ ἀρδευτικῶν ἔργων κλπ. Τὸ πλέον δυσχερὲς ἔργον εἶναι ἡ κατανομή καὶ ἡ διαχείρισις τῶν πόρων. Δεδομένης τῆς σχετικῆς ἀπειρίας τῶν κυβερνήσεων εις ἀριθμὸν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν, ὡς πρὸς τὴν ἐπαρκῆ διαχείρισιν καὶ διοίκησιν, φαίνεται ὅτι τὰ τρέχοντα προγράμματα ἀναπτύξεως καὶ αἱ ἐξυπακουόμεναι ἀπαιτήσεις δι' ἐνδελεχῆ κρατικὴν ὀργάνωσιν, ἐπεσώρευσαν ἐπὶ τῶν ἐν λόγω χωρῶν φορτία πολλὰ μεγαλύτερα ἀπὸ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ φέρουν. Τελικῶς, ἐπειδὴ ὁ βαθμὸς τῆς διοικητικῆς ἰκανότητος δὲν εἶναι ὁμοίομορφος δι' ὅλους τοὺς δημοσίους ὀργανισμοὺς ὡς πρὸς τὸν προγραμματισμὸν

72) Ἴδε E. Mason, *Economic Planning in Underdeveloped Areas*, Government and Business, New York, Fordham University Press, 1958 σελ. 4-5 καὶ τὸ τελευταῖον κεφάλαιον

73) Ἐ.ἀ., σελ. 9-11 καὶ κεφάλαιον 3.

τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, αἱ κυβερνητικαὶ δραστηριότητες, αἵτινες δέον νὰ προωθηθοῦν, εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ὑπόσχονται μεγαλύτερα καὶ καλύτερα ἀποτελέσματα. Ὁ βαθμὸς τῆς δημιουργουμένης, τοιοῦτοτρόπως, οικονομικῆς ἀνισοσκελείας καὶ οἱ πολιτικοὶ περιορισμοί, δέον νὰ ὑπαγορευθοῦν τελικῶς τὴν ἔκτασιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ κεφάλαια καὶ αἱ εὐθῦναι θὰ κατευθυνθοῦν πρὸς τοὺς σχετικῶς ἰσχυροτέρους τομεῖς τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητος (74). Εἰς τρόπον κρίσεως τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν κριτηρίων κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων, θὰ ἦτο ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τῶν σήμερον ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Ἡ Γερμανία, ἡ Ρωσία, ἡ Μεγ. Βρεταννία, ἡ Γαλλία, ἡ Σουηδία καὶ ἡ Ἰαπωνία, εἶναι αἱ χώραι αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται συνήθως περισσότερον ἐν προκειμένῳ. (Αἱ Η.Π.Α., λόγῳ ἐνδεχομένως εἰδικῶν περιστάσεων, δὲν χρησιμοποιοῦνται συνήθως κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν διαφόρων θέσεων). Τὰ ὑφιστάμενα τεκμήρια δὲν φαίνεται νὰ συνηγοροῦν καὶ πολὺ ὑπὲρ τῶν πλέον ριψοκινδύνων προγραμμάτων οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως τὸ στηριζόμενον εἰς τὴν «μεγάλην ὥθησιν». Τὰ περισσότερα κράτη δὲν βιομηχανοποιήθησαν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην, οὔτε διέθετον διὰ τὴν βιομηχανίαν μεγάλα ποσὰ κεφαλαίων ἐντὸς σχετικῶς συντόμων περιόδων. Μόνον εἰς τὴν Ἰαπωνίαν, ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, διετηρήθη ἡ κατανάλωσις εἰς χαμηλὰ ἐπίπεδα πρὸς ὄφελος τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου. Γενικῶς, αἱ γενόμεναι ἐπενδύσεις προεκλήθησαν λόγῳ τῶν σχετικῶν πλεονεκτημάτων τῶν διαφόρων εἰδῶν παραγωγῆς καὶ ἕνεκα ἐτέρων παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κυρίως μὴ οικονομικοὶ ἐκ φύσεως, ὅπως ὁ παράγων τῆς συγκροτήσεως στρατιωτικῆς ἰσχύος.

Δι' ὠρισμένους περαιτέρω λόγους, ἐνδέχεται ὅπως αἱ ἱστορικαὶ ἐμπειρίαι τῶν σήμερον ἐκβιομηχανισθειῶν χωρῶν, νὰ μὴ ἀποτελοῦν ὀρθοὺς ὁδηγούς διὰ τὰς ἤδη βουλομένας νὰ βιομηχανοποιηθοῦν, βάσει τῶν ἰδίων αὐτῶν δυνάμεων. Κατ' ἀρχήν, τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, διαρκοῦντος τοῦ πρώτου σταδίου τῆς ἐκβιομηχανοποιήσεως αὐτῶν φαίνεται νὰ ἦτο ὑψηλότερον τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος τῶν σήμερον ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Τοῦτο πιθανὸν νὰ εἶναι μερικὴ ἀντανάκλασις τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ τελευταῖαι δὲν διαθέτουν τὰ ἔργα ὑποδομῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον αἱ ἄλλαι χώραι κατὰ τὸν χρόνον ἐνάρξεως τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεώς των. Ἐὰν τοῦτο πράγματι συμβαίη, ὅπερ δὲν ἀμφισβητήθη σοβαρῶς, δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν ἢ εἰσαγωγή γενικωτέρων συμπερασμάτων, στηριζομένων ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας ἀναπτύξεως τῶν ἐκβιομηχανοποιηθειῶν χωρῶν.

Ἐπὶ ὅμως καὶ ἄλλη περιπλοκή. Οἱ ἡγέται τῶν σήμερον ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἐπιθυμοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οικονομίας αὐτῶν καὶ αἰσθάνονται ὅτι δὲν διαθέτουν πίστωσιν χρόνου. Ὅσον περισσότερον ἀνεπτυγμένας βλέπουν τὰς βιομηχανικὰς χώρας, τόσοον μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐπιθυμία μεταβολῆς τῆς οικονομικῆς των καταστάσεως. Μολονότι αἱ πιέσεις αὗται ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ἥδη εἶναι περισσότερον ὀξεῖαι, εἰδικώτερον μὲ τὴν σημερινὴν πολιτικὴν παγκόσμιον κατάστασιν. Παρὰ ταῦτα, πολλοὶ παρατηρηταὶ ἀντι-

74) *Ε.ά., σελ. 74.

κρύνουν με σημαντικόν σκεπτικισμόν μερικά ἀπὸ τὰ πλέον μεγαλεπήβολα σχέδια πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀναπτύξεως, καταρτισθέντα ἀπὸ ὑπεράγαν φιλοδόξους κυβερνήσεις. Ἐκφράζουν ἀμφιβολίας διὰ τὴν ταχύτητα μετὴν ὁποῖαν δύναται μία οἰκονομία νὰ ἀναπτυχθῆ, ἀνευ τῆς ἐφαρμογῆς ὀλοκληρωτικῶν μεθόδων. Τὸ δεύτερον Ἰνδικὸν πενταετὲς πρόγραμμα, π.χ., προβλέπει 25 % αὐξησιν τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος ἐντὸς πέντε ἐτῶν. Εἰς τὴν Σουηδίαν, ὁ ρυθμὸς οὗτος ἐπετεύχθη μόνον μίαν φορὰν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1868—1873, περίοδον τῆς μεγαλυτέρας κυκλικῆς οἰκονομικῆς ἀνθήσεως (Boom) τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ὁ ἰδεολογικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἐλευθέρου Κόσμου καὶ Κομμουνισμοῦ, περιπλέκει ἔτι περισσότερον τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς ὑπὸ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν τῆς μορφῆς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ὁποῖου δεόν νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν.

Εἶναι δυσχερὲς νὰ καταλήξῃ κανεὶς ἐνταῦθα εἰς συναγωγὴν συμπεράσματος ὡς πρὸς τὴν ἀνωτερότητα ἐνὸς κριτηρίου ἀναπτύξεως, συμπεράσματος ἀπηλλαγμένου μεροληπτικότητος. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν τὸ πεδίον ἐπιλογῆς ἐκ τοῦ ὁποῖου δύνανται αἱ ὑπαναπτυκτοὶ χῶραι νὰ ἐκλέγουν κριτήρια καὶ νὰ σκιαγραφήσωμεν τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποῖων δύνανται οἱ διαζευκτικοὶ κανόνες λήψεως ἀποφάσεων νὰ ἀξιολογηθοῦν. Ὑποδεικνύομεν, ὅτι αἱ ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου κανόνος πρέπει νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν κοινωνικῶν ἐντάσεων καὶ τῶν ἐξαρτήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνδεδεμέναι μετὰ αὐτάς. Ἐὰν ἐπιχειρηθῆ ἡ ἐκβιομηχανισις εἰς ταχὺ ρυθμόν, ἡ ἐνδεχομένη ματαίωσις τῆς ἀκολουθεῖται ὑπὸ σοβαρῶν ἀντικτύπων. Πάντως, τὸ πρόγραμμα ἐπενδύσεων πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτου εἴδους, ὥστε νὰ συμμετέχῃ εἰς αὐτὸ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀτόμων. Οὕτω, θὰ διαδοθοῦν νέα ἐιδικεύσεις εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν καὶ θὰ δημιουργηθοῦν αἱ νέα ἀπαιτούμενα ὑπὸ μιᾶς ἀνεπτυγμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας ἀντιλήψεις. Ἡ τόνωσις τῆς θελήσεως πρὸς μεταβολὴν καὶ ἀνάπτυξιν, θὰ διέπεται ἀναποφεύκτως ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων τῶν συμμετεχόντων εἰς τὴν διαδικασίαν ἀναπτύξεως. Ὁ ἐπιλεγείν ὑπὸ μιᾶς χώρας τρόπος ἀναπτύξεως θὰ ἐπηρεασθῆ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὑπὸ τῶν ἐδικῶν περιστάσεων. Ἡ ἐκλογὴ θὰ ἐξαρτηθῆ, οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ σκοπῶν μιᾶς κοινωνίας, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ συστήματος ἀξιών αὐτῆς. Πέραν τούτου, θὰ πρέπει νὰ ἐλπίζῃ τις ὅτι αἱ πραγματοποιούμεναι ἐκλογαὶ εἶναι ρεαλιστικά.